

Zicht

2018 - 3

Tijdschrift voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij

Thema

Tolereren = discrimineren?!

14 'Tolerantie is het onderdrukken van de neiging om anderen te onderdrukken'

Dr. Theo de Wit

56 Kerken en scholen moeten erg goed op-
letten in hun personeels-
en verhuurbeleid.'

Mr. dr. Teunis van Kooten

Tolereren = discrimineren?!

1	Hoe zijn we oprecht verdraagzaam? <i>drs. Jan Schippers</i>	BLIKOPENER
2	Een vrij geweten <i>ds. A.A. Egas</i>	BIJBELSTUDIE
7	'Met Awgb werden christenen een minderheid die bestaat bij de gratie van de uitzondering' <i>mr. Corry-Anne van der Tang interviewt mr. dr. J.T. van den Berg</i>	INTERVIEW
13	De uitdaging waar we voor staan <i>column door Ronald Leopold</i>	FOCUS
14	Het belang van tolerantie in een seculiere democratie <i>dr. Theo W.A. de Wit</i>	THEMA
23	Het onvoorstelbare verdragen <i>column door Herman van Wijngaarden</i>	BRANDPUNT
24	Hoe bereiken christenen andersdenkenden? <i>Ester de Hek</i>	THEMA
29	'Quota zijn voor vissen' <i>mr. Diederik van Dijk</i>	KIJK VANUIT DE KAMER
32	Als gelijkheid heerst over vrijheid <i>dr. Henk Post</i>	100 JAAR SGP
38	Het recht op het geweten? <i>dr. Leon van den Broeke</i>	THEMA
44	'Laat zien wie in zijn recht staat!' <i>mr. Corry-Anne van der Tang en drs. Jan Schippers interviewen rechter mr. Dirk Vergunst</i>	INTERVIEW
53	Tolerantie vereist een niet al te stellig geweten <i>prof. dr. Maarten Kater en dr. mr. Floris Mansvelt Beck</i>	KWARTAALSTELLING
56	'Unieke positie kerken in Nederland wordt geleidelijk beperkt' <i>dr. Klaas van der Zwaag interviewt mr. dr. Teunis van Kooten</i>	INTERVIEW
62	Christenvervolging in Nederland? <i>Richard Groenenboom</i>	WORLDVIEW
69	Van Ruler: tolerantie is zaak van confessie, niet van concessie <i>dr. Klaas van der Zwaag</i>	POLITIEK KLASSIEK
74	DENK en PVV in de gemeenteraad <i>Arjen Quist en Theo van Iperen aan het woord</i>	LOKAAL VIZIER
78	Koopzondag: vrij van dwang in Dordrecht? <i>Ronilla Hoogendoorn-Heijboer</i>	LOKAAL VIZIER
82	Beleidsmeerderheden en consensuspolitiek <i>Willem Pos</i>	LOKAAL VIZIER
91	Tolerantie doorgeslagen en onder druk in seculiere samenleving <i>dr. Klaas van der Zwaag en Jan Mark ten Hove MA</i>	BOEKENSCHAP
99	Tussen participatie en emancipatie <i>column door mr. Corry-Anne van der Tang</i>	PERSPECTIEF

Hoe zijn we oprecht verdraagzaam?

Nederland staat bekend als een tolerant land. Er mag veel, zo niet alles. Vrijheid en verdraagzaamheid staan hoog in ons vaandel. Maar in de afgelopen decennia hebben deze belangrijke waarden een 'herwaardering' ondergaan. Of: 'omwaardering'. Nogal eens blijkt de haast hemelhoog geprezen verdraagzaamheid niet meer te zijn dan een fraai vernisje. Dat is het geval wanneer mensen die zichzelf zeer vooruitstrevend en ruimdenkend vinden bar weinig tolerantie aan de dag leggen voor eeuwenlang gehuldigde opvattingen over waarden en normen, over huwelijk en gezin, over zondagsrust en zedigheid, over leven en dood, over gezag en scheppingsorde. Hoe komt het toch dat in onze samenleving de vrijheid van geloof, geweten en getuigen onder druk staan, terwijl velen zeggen – en ook menen – heel verdraagzaam en respectvol naar anderen toe te zijn? Tolereren de tolerantanten van tegenwoordig alleen zichzelf? Wie prikt die opgeblazen ballon van de lege tolerantie door?

Maar laten we ook onszelf een spiegel voorhouden: hoe vaak geven wij voedsel aan de gedachte bij andersdenkenden dat reformatische christenen knap onverdraagzaam zijn? Willen wij tolerant zijn? En hoe kunnen we oprecht verdraagzaam zijn? Hoeveel vrijheid gunnen we de ander? Dat zijn gewetensvolle vragen! Reden te over om in dit Zichtnummer de thematiek van gewetensvrijheid en tolerantie naar voren te halen. Dat biedt tegelijk de gelegenheid om de publicaties van Amanda Kluveland (*Gewetensvrijheid in het geding*) en Maarten Kater (*Tolerantie in balans*) nog eens voor het voetlicht te halen. Tolle lege.

Een woord van dank aan alle auteurs en geïnterviewden voor hun bijdragen en inbreng. Op de laatste pagina treft u de laatste column Perspectief aan van mijn (oud)-collega Corry-Anne van der Tang-Everse. Zij heeft ook de samenstelling van deze editie verzorgd. En die van een fiks aantal nummers dat in de afgelopen drie en een half jaar is verschenen. Vanaf deze plek, namens de overige leden van de redactie, een hartelijk dankwoord voor al je werk en Gods zegen voor de toekomst gewenst. Het ga je goed!

Jan Schippers,
eindredacteur

Illustratie omslag: Cartoon *Tolerance* van Michael P. Ramirez d.d. 6 februari 2017.
Zie: michaelpramirez.com.

En Paulus de ogen op de Raad houdende, zeide:
Mannenbroeders, ik heb met alle goede consciëntie voor God
gewandeld tot op deze dag. [Handelingen 23:1]

ds. A.A. Egas, predikant van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Damwoude

Een vrij geweten

Het is goed dat we in dit nummer van *Zicht* nadenken over onder meer het belangrijke thema van de gewetensvrijheid. Bij het studeren over dit onderwerp is het van belang om onszelf in de eerste plaats af te vragen: 'Kan ik met Paulus zeggen dit ik met alle goede consciëntie voor God gewandeld heb tot op deze dag'? Lezer, laat die vraag eens wegen in uw hart, voordat u verder leest over de problematiek van de gewetensvrijheid.

EEN BESTREDEN ZAAK

De apostel Paulus mag het belijden dat hij God oprecht en ongeveer heeft gediend. Zijn geweten klaagt hem daarover niet aan, integendeel, zijn geweten spreekt hem vrij. Calvijn schrijft in zijn verklaring bij Handelingen 23: 'Deze woorden van Paulus leren ons, dat niemand naar behoren de godzaligheid kan beoefenen, wanneer de vreze Gods in hem niet de

eerste plaats inneemt.' Vandaar mijn vraag aan het begin van deze meditatie. Dat we toch zo met Paulus ons politieke handwerk, of waar de Heere ons ook heeft gesteld, mogen doen. Dat is niet gemakkelijk, want zodra Paulus deze belijdenis heeft uitgesproken beveelt de hogepriester Ananias een van de leden van de Raad om Paulus op de mond te slaan. De vrijheid van het geweten is dus altijd al een bestreden zaak.

EEN VRIJE GEVANGENE ZONDER VREES

We komen bij Paulus meerdere malen tegen dat hij zich beroept op zijn geweten. Ook wanneer hij zich moet verantwoorden voor Felix. Paulus en Felix, wat een contrast! We zien Felix op zijn troon. Zijn naam betekent: 'gelukkig'. Hij is machtig en rijk. Hij heeft carrière gemaakt. Hij is de rechter, maar hij heeft een slecht geweten, want als er gesproken wordt van rechtvaardigheid en matigheid en het toekomstige oordeel,

dan wordt deze 'gelukkige' ongelukkig en zéér bevreesd. Tegenover hem staat de apostel Paulus. Hij is gevangen en waarschijnlijk ook geboeid. Ik zie hem daar voor me staan, met de kettingen aan handen en voeten gebonden, zoals hij in het volgende hoofdstuk zegt tegenover Festus: *Ik wenste wel dat u in alle dingen was zoals ik, uitgenomen deze banden, deze boeien.* Zo staat hij daar, als een veroordeelde, als een crimineel, opgepakt door de politie. Vals beschuldigd. En in het hart van Paulus.... is geen spoor van vrees. Hoe kan dat? Wel omdat hij daar vrij staat, want hij heeft een goed geweten! Hij zegt het ook (vers 16): *Daarin oefen ik mijzelf, om altijd een ongerlijk geweten te hebben, voor God en de mensen.* 'Waar ze me ook van beschuldigen', zegt Paulus, 'dit weet ik, ik sta hier als een vrij man, met een goed geweten.'

Wie is er nu eigenlijk gevangen? Paulus of Felix? Paulus is vrij! En Felix? Hij is gevangen. Zoals één van de Puriteinen zei: *Een kwaad geweten is een gevangenis waaruit je nooit meer kunt ontsnappen.*

Deze voorvallen uit het leven van Paulus laten ons zien dat de Bijbel spreekt van een geweten. Paulus mag een rein geweten hebben, het geweten van Felix daarentegen klaagt hem aan. Het is goed om in deze Bijbelstudie daar verder op in te gaan. In het Nieuwe Testament komt namelijk het woord 'geweten' 21 keer voor. In het Grieks staat er 'suneidesis' en in het Latijn 'conscientia'. Letterlijk betekenen deze woorden: 'samen-weten', 'mee-weten'. Je kunt ook vertalen: 'Medeweter zijn met jezelf.' Laat ik nog enkele voorbeelden uit het Nieuwe Testament ter verheldering geven.

VOORBEELDEN VAN HET GEWETEN

a) Paulus spreekt in Romeinen 2:14 en 15 over de heidenen dat hun consciëntie, hun geweten

De vrijheid van het geweten is altijd al een bestreden zaak.

'medebetuijt'. In deze verzen zegt de apostel over de heidenen, dat God het werk der Wet in hun hart heeft geschreven, hoewel ze de openbaarde Wet niet kennen. Zij bezitten, met andere woorden gezegd, een ingeschapen kennis van God en daarmee ook een besef van goed en kwaad. Als de heidenen tegen die ontvangen kennis handelen, gaat hun geweten *mede*-getuigen! Dan getuigt dat geweten *méde*, namelijk 'met het werk der wet, geschreven in hun harten'. De heidenen ervaren een stem in hun binnenste wanneer zij tegen de ingeschapen Gods-kennis ingaan. Hun geweten oordeelt over hun gedrag en veroordeelt het.

b) Er mag óók sprake zijn van een geheiligd, goed en rein geweten. Het vernieuwende werk van de Heilige Geest in de wedergeboorte strekt zich ook uit tot het geweten van de mens. Zo zegt Paulus in Romeinen 9:1: *Ik zeg de waarheid in Christus, ik lieg niet (mijn geweten mij mede getuigenis gevende door de Heilige Geest).* Paulus mag hier in zijn geweten gevoelen dat hij de waarheid spreekt. Het feit Paulus hier spreekt over een goed en rein geweten betekent dat ook van het tegenovergestelde sprake kan zijn, een kwaad en bevlekt of onzuiver geweten.

c) De Bijbel kent ook het toegeschroeiende geweten, zie 1 Timotheüs 4:2, waar Paulus schrijft over de *geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hun eigen geweten als met een brandijzer toegeschroeid*. Een mens kan dus zijn geweten zo toeschroeien dat hij onvatbaar wordt voor wat God van hem eist en voor hoe God over hem oordeelt.

d) Op een andere plaats spreekt Paulus er ook

van dat de mens om des gewetens wil dingen voor mensen en voor God wel of juist niet doet. Zelf ziet men ergens geen kwaad in, maar omdat men merkt dat het een ander ergert, laat men het na, bijvoorbeeld het eten van een afgodenoffer.

e) Het geweten kan ook zwak zijn. Paulus handelt er over in 1 Korinthe 8. Zwak heeft hier de betekenis dat men een verkeerd oordeel velst over bepaalde dingen. Men maakt van iets een punt, waar men geen punt van zou moeten maken of men maakt van iets kleins een zodanig groot punt dat men er niet over heen kan stappen. Een zwak geweten is een geweten dat niet goed is gevormd, in die zin dat het niet altijd spoort met wat God gebiedt en verbiedt en daardoor op een situatie niet reageert op een manier die passend is bij die situatie.

f) Tenslotte zegt Paulus, als hij spreekt over zijn prediking dat hij hoopt geopenbaard te zijn in de gewetens van zijn hoorders. *Wij dan wetende de schrik des Heeren, bewegen de mensen tot het geloof, en zijn Gode openbaar geworden; doch ik hoop ook in uw gewetens geopenbaard te zijn* (2 Korinthe 5:11). Paulus zegt hier tot de Korinthiërs: Raadpleeg uw geweten of ik u de waarheid heb verkondigd of niet.

EEN GEWETEN DAT SPRÉÉKT

Maar niet alleen in het Nieuwe Testament wordt gesproken over het geweten, ook in het Oude Testament. Hoewel we daarbij moeten opmerken dat de term geweten hier niet voorkomt, maar de zaak zelf is wel aanwezig. Laat ik hier als voorbeeld de geschiedenis van Jozef en zijn broers vermelden. In Genesis 37 lezen we dat Jozef door zijn broers wordt verkocht. In Genesis 42 komen de broers voor het eerst in aanraking met de onderkoning Jozef als ze in Egypte zijn om koren te kopen. Wanneer deze grimmige onderkoning hen onverwacht voor de keuze

In Genesis 37 zien we harde kerels die bijna gewetenloos hun broer verkopen. Jaren later herinneren ze zich alles ineens weer haarfijn. Ze hebben hun geweten heel lang het zwijgen opgelegd. Maar nu ineens, in een heel andere situatie, dringt zich het geweten heel heftig op.

stelt òf hun jongste broer halen óf de dood, dan begint bij hen het geweten luid te spreken. Nu blijkt dat ze op dat moment nog precies weten hoe alles destijds is toegegaan. In vers 21 staat: *'Toen zeiden zij de één tot de ander: voorwaar wij zijn schuldig aan onze broeder, wiens benauwdheid der ziel wij zagen, toen hij ons om genade bad, maar wij hoorden niet; daarom komt deze benauwdheid over ons.'* In Genesis 37 zien we harde kerels die bijna gewetenloos hun broer verkopen. Jaren later herinneren ze zich alles ineens weer haarfijn. Het is alsof het gisteren is gebeurd. Ze hebben hun geweten heel lang het zwijgen opgelegd. Maar nu ineens, in een heel andere situatie, dringt zich het geweten heel heftig op. Hier zien we dus duidelijk dat het geweten altijd met ons meegaat, het kan wel sluimeren en bijna afwezig lijken te zijn, maar zich ineens met onweerstaanbare heftigheid en kracht doen gelden.

EEN KNAGEND GEWETEN

Een ander voorbeeld uit het Oude Testament betreft de geschiedenis van David en Abigail. De vrouw van Nabal trekt David tegemoet, nadat haar man in zijn dwaasheid geweigerd heeft om David en de zijnen te laten delen in het goede

van het schaapscheerdersfeest. Ze heeft gehoord, dat David in zijn boosheid gezworen heeft Nabal en al de zijnen tot de laatste man te zullen uitroeien. Als de godvrezende vrouw David ontmoet roept ze hem op dat toch niet te doen. Haar hoofdargument daarbij is: 'Zo zal dit u, mijn heer, niet zijn tot wankeling, noch aanstoot des harten, te weten, dat gij bloed zonder oorzaak zoudt vergoten hebben' (1 Samuël 25:31). De kanttekening van de Statenvertalers geeft als verklaring: 'U zult geen knagende consciëntie hebben'.

EEN GEREINIGD GEWETEN

Daar mocht Paulus zich ook op beroepen voor

de Raad en later ook voor Felix. Geliefde SGP-vrienden, mijn vraag aan u is of u door genade ook zo'n geweten kent, dat niet knaagt? Wat geeft dat een vrijmoedigheid, waarvan Paulus getuigt in Hebreeën 10 vers 22: *Zo laat ons toegaan met een waarachtig hart, in volle verzekerdheid des geloofs, onze harten gereinigd zijnde van de kwade consciëntie, en het lichaam gewassen zijnde met rein water.* Waarbij onze kanttekeningen zo leerzaam opmerken: Gereinigd, dat is met besprenging van het bloed van Christus gereinigd en bevrijd zijnde van de kwade consciëntie. Of moet u zeggen: zo'n geweten mis ik. Zoek het heden nog te verkrijgen, voordat u verder leest. Het is van levensbelang!

ONTDEK UW GROEI-POTENTIE

ZULLEN WE GROEIEN?

Voor ondernemers,
managers en medewerkers

TOP 7 Klantvragen Bunt Groep

- 1 "Wij willen efficiënter werken en meer winst maken."
- 2 "Hoe dragen we ons bedrijf over aan de volgende generatie?"
- 3 "Ik wil een betere manager worden."
- 4 "Ik loop vast met mezelf."
- 5 "Het loopt niet lekker in ons team."
- 6 "Wij zijn veel te druk."
- 7 "Veranderingen in wetgeving en financiering dwingen ons anders te gaan werken."

Welkom bij Bunt Groep.

Galileilaan 23d, 6716 BP Ede
0318 - 83 02 26
info@buntgroep.nl
www.buntgroep.nl

Bunt

groei van mens en organisatie

Voormalig Kamerlid Van den Berg is weer terug in zijn oude werkomgeving, het Tweede Kamergebouw. Hij herinnert het zich nog goed: het is precies 25 jaar geleden dat de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb) in de Tweede Kamer behandeld werd. Het onderwerp fascineert hem nog steeds. Een dikke stapel krantenknipsels, rapporten en boeken komt uit zijn tas tevoorschijn.

Mr. Corry-Anne van der Tang-Everse, wetenschappelijk medewerker WI-SGP

“Met de Awgb werden christenen een minderheid die bestaat bij de gratie van de uitzondering”

Mr. Corry-Anne van der Tang-Everse interviewt mr. dr. J.T. van den Berg, SGP-Kamerlid van 1986-2002

Nog voordat ik een vraag kan stellen, steekt hij van wal. Hij vertelt hoe hij de voorbereiding en de behandeling van het wetsvoorstel heeft meegemaakt. En dat er door het land heen bijeenkomsten werden georganiseerd met theologen en ethici. Het protest tegen de Awgb leefde

sterk in orthodox-christelijk Nederland. Is dat nog steeds het geval? Wat heeft de tijd ons geleerd? We gaan na welk effect de wet heeft gehad en of het verzet tegen de wet nog steeds zo sterk leeft.

Als u gevraagd wordt wat u het meest heeft geraakt tijdens uw Kamerlidmaatschap noemt u altijd de behandeling van de Awgb. Volgens u bracht de wet de geestelijke strijd op het scherpst van de snede. Waarom?

"De wet sneed een principiële punt aan, wat niet iedereen diep genoeg peilde. De kernvraag was: hoeveel ruimte blijft er nog over om volgens Bijbelse normen te leven? Wijlen PvdA-minister Dales heeft tijdens de wetsbehandeling letterlijk gezegd dat orthodoxe christenen met hun opvatting over homoseksualiteit zichzelf buiten de rechtsorde plaatsen. Dat was een boude uitlating, maar wel de kern van de wet. Dat was heel aangrijpend. Je mag je opvatting nog wel hebben, want die valt niet te verbieden. Maar ernaar leven in alle verbanden was in het vervolg verboden. Ook scholen en instellingen mochten zich niet meer geheel conform hun eigen identiteit organiseren. Dat raakt de godsdienstvrijheid in het hart."

Er is maar liefst 10 jaar over gedaan om tot een wet te komen. Waarom was het zo'n moeizaam proces?

"Het begon met een voorontwerp, dat nog verstrekkender was dan het uiteindelijke wetsvoorstel. Het voorontwerp was nota bene ingediend door de staatssecretaris van CDA-huize Kraaije-

veld-Wouters in 1981. Dat is ingetrokken. Toen het kabinet Lubbers II viel, lag de wetgeving op dit punt weer stil. Bij het kabinet Lubbers III stonden de wetteksten letterlijk in het regeerakkoord. Dan is er weinig ruimte meer voor debat. "Hier ligt een decreet", zei ik. Al onze principiële en juridische bezwaren werden niet meegenomen. Er werden dan ook amper amendementen ingediend."

Over de invoering van de wet werd gesproken in termen van een cultuuromslag, 'er is een wissel omgezet'. Welke wissel?

"De norm voor het samenleven in de wetgeving was eeuwenlang door het christendom gestempeld geweest, maar dat werd met deze wet radicaal overboord gezet. Vanaf toen werd de seculiere meerderheidsnorm leidend. Als je wilde leven volgens Bijbelse principes voldeed je niet meer aan de norm, maar werd je hooguit als uitzondering geduld. Kun je nog als organisatie of persoon voluit naar je Bijbelse opvattingen leven, was de vraag die breed leefde. We werden een minderheid die bestaat bij de gratie van de uitzondering."

"Een ander omslagpunt was de inhoud van het begrip discriminatie. Dat begrip was voor 1994 ook al verboden, maar had een negatieve lading, waarbij alleen ongerechtvaardigd onderscheid maken strafbaar was. Met de wet werd gelijke behandeling het uitgangspunt en werd de vraag wat dan nog gerechtvaardigd onderscheid maken is. Dat blijft een van de grootste problemen van de wet. Het is niet duidelijk wat gelijke gevallen zijn."

Onderscheid maken is vooral een verbod geworden, zei zelfs oud-minister Hirsch Ballin. Hebben we nog wel voldoende respect voor verschil, feeling voor de ongelijke gevallen?

Wijlen PvdA-minister Dales heeft tijdens de wetsbehandeling letterlijk gezegd dat orthodoxe christenen met hun opvatting over homoseksualiteit zichzelf buiten de rechtsorde plaatsen. Dat was een boude uitlating, maar wel de kern van de wet.

Bijbelse waarden over het huwelijk en het gezin werden in één keer aan de kant gezet als basis voor wetgeving. Dat bedoelde Groen van Prinsterer met zijn revolutiebegrip, namelijk de omkering van alle waarden.

"Het is bijzonder dat in onze samenleving die juist steeds meer verschillen kent de discussie gevoerd moet worden over wat gelijke gevallen zijn. Als in principe iedere ongelijke behandeling afgekeurd moet worden, zit je in een pluriforme samenleving middenin de verwarring. Het lijkt erop de samenleving in een mal te willen duwen. Maar het leven bestaat uit continu keuzes maken. Ik heb nooit kunnen begrijpen hoe een partij als het CDA hieraan heeft kunnen meewerken. Professor Koekkoek, een groot staatsrechtgeleerde en oud-Kamerlid voor het CDA, had ook grote principiële en juridische bezwaren tegen de wet."

"Ik zie deze wet in het licht van de eindtijd", zei u toen. Uit onderzoek bleek dat orthodoxe christenen het gevoel hadden niet meer te worden getolereerd. Was dat terecht?

"Ik voelde dat er sprake was van een geestelijke strijd. Het ging om Gods Woord en om de ruimte voor dat Woord in onze samenleving. Bijbelse waarden over het huwelijk en het gezin werden in één keer aan de kant gezet als basis voor wetgeving. Dat bedoelde Groen van Prinsterer met zijn revolutiebegrip, namelijk de omkering van alle waarden. Hij zei twee eeuwen geleden al: pas op, als liberalen de meerderheid hebben, is er geen verdraagzaamheid, maar gewetensdwang. Door het uitwissen van alle christelijke normen beland je niet in een soort neutraliteits-

zone, maar in een achristelijke en zelfs antichristelijke moraal. Professor Barbara Oomen heeft toentertijd orthodox christenen geïnterviewd waaruit bleek dat zij zich grote zorgen maakten. Niet meer getolereerd worden, zijn wellicht te grote woorden, maar we worden enkel getolereerd binnen zekere grenzen. Dat gaf terecht een beknellend gevoel."

Een aantal jaren na de invoering van de Awgb bleek dat sommige christelijke organisaties er ook baat bij hadden. Zij beweerden dat christelijke politici 'te grote woorden' hadden gesproken. Hoe ziet u dit?

"De uitspraken van de commissie gelijke behandeling over de toepassing van de Awgb waren altijd zorgvuldig. In de commissie was duidelijk de intentie aanwezig om prudent met de zaken om te gaan. Daardoor is de wet gelukkig in de praktijk niet verder opgerekt. Voor scholen met een eigen identiteit is er nog steeds een zekere ruimte, als je maar consequent beleid voert. Zo lijkt het erop dat alles nog wel meevalt, maar ik zie het uitgangspunt van de wet nog steeds als fundamenteel fout."

Door de Awgb geldt art. 1 van de Grondwet niet meer alleen tussen de burger en de overheid, maar ook tussen burgers onderling. Dat kan uitlopen op de ene discriminatie tegenover de ander. Hoe ziet u dat?

"Er is altijd ontkend dat de artikelen in de grondwet een rangorde aangeven. Maar met deze wet werd in feite gelijke behandeling belangrijker dan godsdienstvrijheid en verenigingsvrijheid. Als een christelijke bakker wordt gedwongen om toch een homotaart te bakken, wordt hij in feite ook gediscrimineerd op basis van zijn godsdienst. Hetzelfde geldt voor een reformatische school die een leerkracht met een niet-Bijbelse levenswijze niet kan ontslaan."

Mijn zorg blijft de grote invloed van de homolobby. Die zit overal aan tafel en gaat steeds verder om orthodoxe gelovigen te dwingen hun opvattingen niet alleen te respecteren, maar ook volledig te accepteren.

Ook positieve discriminatie houdt inherent discriminatie op andere gronden in. Je mag wel voorrang geven aan vrouwen en allochtonen boven mannen en autochtonen. Wat is uw kijk op positieve discriminatie?

"Ik moet erkennen dat signalen van achterblijvende participatie van deze twee groepen serieus genomen moeten worden. Maar de vraag is: hoe ga je ermee om? Wij hebben vanaf het begin bij deze juridische aanpak via positieve discriminatie vraagtekens gezet. Alleen op de gronden van geslacht en afkomst mag je ineens wel onderscheid maken. Dat is natuurlijk niet consequent. Waarom kies je deze twee specifieke gronden? Daar zit een politiek doel achter, geen logica."

"Ik geloof niet dat positieve discriminatie veel geholpen heeft. Als je met een voorkeursbehandeling bepaald gedrag moet afdwingen in plaats van positief stimuleren, werkt het niet. Je ziet nu hoeveel er wordt opgetuigd aan streefcijfers en databases om vrouwen in topfuncties te krijgen. Veel vrouwen willen helemaal niet op hun geslacht geselecteerd worden voor een positie, maar op basis van hun capaciteiten."

"Ook ik heb oog voor de problemen waar allochtonen tegenaan lopen. Maar vervolgens rust er een taboe op het registreren op basis van ach-

tergrond. Ik heb meegemaakt dat ik de feiten over de oververtegenwoordiging van mensen met Marokkaanse achtergrond in criminaliteitscijfers niet mocht noemen, want dan zou ik discrimineren. Maar in feite maskeer je de werkelijkheid. Wat daar achter zit, is het mensbeeld dat iedereen tot het goede is geneigd."

Welke ontwikkelingen hebben sindsdien de wet aangescherpt?

"De paarse kabinetten hebben sindsdien duidelijk hun stempel gezet. Het zogenaamde homohuwelijk is ingevoerd. Vervolgens kwam de discussie over de gewetensbezwaarde trouwambtenaar. Die discussie is op een zeer verstrekken manier bezegeld. Scholen die een homoseksuele leerkracht ontslaan, worden aangeklaagd. Ook is de enkele feit-constructie recent geschrapt en vervangen door een nieuwe norm."

Progressief-liberalen gebruiken vooral het recht als evangelisatiemiddel. Hoe analyseert u die juridisering van de samenleving?

"De progressief-liberale ideologie gaat uit van de zelfverwerkelijking. Godsdienst staat daaraan juist in de weg, volgens die ideologie. Ook al zie je dat zelf anders. Mensen redeneren nu vanuit hun recht. Men kan geen redelijk gesprek meer aangaan, maar stapt gelijk naar de rechter. Grondrechten waren bedoeld om de burgers te beschermen tegen de overheid. Maar nu gaan grondrechten functioneren als een norm waaraan iedereen moet voldoen, ook tussen burgers onderling. Professor Velema zag dat als een opgedrongen staatsethos. Het denken van D66 is nog steeds hierop gericht."

Is de angst voor zo'n 'opgedrongen staatsethos' wel waarheid geworden?

"Er wordt altijd beweerd dat de overheid neu-

traal is, maar hier is de overheid juist niet neutraal. Er worden principiële keuzes gemaakt die via de overheid aan de samenleving worden opgelegd. Het is een keurslijf. We kunnen als SGP de rechtsstaat omarmen, maar we moeten niet vergeten dat ook de rechtsstaat een moreel kader behoeft. Als de rechtsstaat wordt verbonden met volkssoevereiniteit, wat is dan het normatieve kader en wie biedt bescherming? Dan ben je overgeleverd aan de seculiere meerderheid. We moeten er een eigen moreel kader tegenover zetten."

"Mijn zorg blijft de grote invloed van de homobby. Die zit overal aan tafel en gaat steeds verder om orthodoxe gelovigen te dwingen hun opvattingen niet alleen te respecteren, maar ook volledig te accepteren. De Awgb was een opmars tot de invoering van het zogenaamde homohuwelijk. Dat kon je toen op je klompen aanvoelen, maar werd ten stelligste ontkend. Tien jaar later was het een feit. Zo'n proces zag je ook in de discussies rond abortus en euthanasie. Ook de SGP-zaak staat in dat licht. Als de wissel eenmaal omgaat, wil de meerderheid alleen maar verder. Ik voorspel dat het einde nog niet in zicht is. Denk ook aan de huidige genderdiscussie, waarbij de hele scheppingsorde op de schop gaat. Vandaag is het ene nog een doorn in het oog, morgen neemt men alweer aanstoot aan het andere."

"De toepassing van de wet op de samenleving is in feite oeverloos. Er zijn allerlei gevallen denkbaar wat vroeg of laat tot discussie kan leiden. Zelfs christelijke campingeigenaren die alleen getrouwde stellen op hun camping willen, vallen in theorie ook onder de wet. Voor zover er nu tolerantie is, kan die zomaar omslaan. Ik durf te stellen dat het feit dat de Rooms-Katholieke Kerk internationaal zo sterk, heeft voorkomen

Het gebrek van het absolute gelijkheidsdenken is dat men de echte verschillen niet meer ziet. De seculiere meerderheid ziet niet meer hoe nauw godsdienst verweven is met de identiteit van mensen.

dat allerlei wetgeving over kerken is uitgestort, bijvoorbeeld over de positie van de vrouw."

Wat heeft de wet in de hoofden van de mensen veranderd? Heeft u daarvan voorbeelden?

"Het gelijkheidsdenken is nu zo geradicaliseerd dat iedereen elkaar snel beschuldigt van discriminatie. Anderzijds worden terechte verschillen tussen bijvoorbeeld het christendom en de islam in het debat over buitenlandse financiering van moskeeën niet als relevant gezien: de ANBI-status van kerken en synagogen wordt ineens ook gewantrouwd. Noem salafisme bij naam en ga niet praten over godsdiensten in het algemeen."

"Mevrouw van Bijsterveld beschreef in haar recente boek *Overheid en godsdienst* hoe het streven naar ultieme gelijke behandeling kan verkeren in de ultieme ongelijke behandeling. Het gebrek van het absolute gelijkheidsdenken is dat men de echte verschillen niet meer ziet. En wie bepaalt wat gelijke gevallen zijn? De seculiere meerderheid ziet niet meer hoe nauw godsdienst verweven is met de identiteit van mensen."

"Media en de publieke opinie reageren tegenwoordig erg scherp op een afwijkend standpunt.

Dat hebben we meegemaakt bij het Hoornbeek college toen dat toelating weigerde van een leerling. Dan komt er zoveel negatiefs los over christenen en kerken. De publieke veroordeling was al zo heftig nog voordat de rechter uitspraak kon doen. Aan de school moest gelijk alle rechten worden ontzegd en de subsidie moest worden ingetrokken. Met een Bijbels standpunt pas je niet meer in deze tijd, dan voldoe je niet meer aan de normen van een weldenkend mens, zei men openlijk. Dan is er eigenlijk geen plaats voor je. De Awgb versterkt deze moraal."

Ondertussen wordt overal diversiteitsbeleid gevoerd...

"Diversiteitsbeleid staat inderdaad haaks op het gelijkheidsdenken want het vraagt dat de overheid juist de verschillen ziet en dus differentiërend handelt. De overheid moet zien dat een kerkklok en een gebedsoproep geen gelijke gevallen zijn. Die discussies worden bijna niet gevoerd omdat de meerderheid er de gelijkheidsmantel overheen legt. De ruimte voor kerken dreigt steeds kleiner te worden doordat er problemen zijn bij bepaalde moskeeën. Het is een blinde vlek. Andersom wordt in bepaalde kringen het als progressief gezien als je maximaal rekening houdt met moslims bij de ramadan en halal eten. Hetzelfde zie je in man-vrouwverhoudingen. Een vrouw moet net zo goed als een man marinier kunnen worden en aan de dienstplicht voldoen. Maar oog voor de verschillen is er nauwelijks. Men begrijpt niet dat er nog steeds zoveel vrouwen hoogstens parttime willen werken."

"Anoniem solliciteren vind ik een flop. Je moet toch iemand kunnen plaatsen op basis van zijn persoonsgegevens? De norm zou moeten zijn

dat je iedereen dezelfde kans geeft. Ik ben stellig tegen het afwijzen van iemand wegens zogenaamd te weinig diploma's terwijl eigenlijk iemands huidskleur niet bevalt. Wees gewoon eerlijk en behandel iedereen zoals je zelf behandeld wilt worden."

Hoe nu verder? Hoe houden we de multiculturele en multireligieuze samenleving leefbaar?

"De ultieme oplossing heb ik niet op een presenteerblaadje. Op deze manier van grove juridische gelijkmaking loopt de overheid onvermijdelijk vast. De overheid moet veel meer rekening houden met historische ontwikkelingen zoals de christelijke traditie en recht doen aan feitelijk verschillende omstandigheden. Juist om de openbare orde en de vrijheden te handhaven moet je oog hebben voor verschillen. Dat zie je in de discussie over migratie. Je kunt niet zeggen dat je geen vluchtelingen wilt opvangen en ook niet alleen maar christelijke vluchtelingen. Maar je kunt wel zeggen dat je vluchtelingen wilt opvangen die in gevaar zijn en niet die om economische redenen naar Nederland willen. Je moet nuanceren kunnen aanbrengen en niet alles over een kam scheren. Ontwikkel gevoel voor ongelijke gevallen."

"In onze rechtsstaat hoort ingebakken te zijn dat je op een waardige manier met elkaar omgaat, maar dat hebben we al lang verloren, vrees ik. Een beetje meer respect in de omgangsvormen en verdraagzaamheid in het hart zou al helpen. De huidige SGP-fractie vraagt terecht aandacht voor barmhartigheid. Vanuit de Bijbelse begrippen van rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid en naastenliefde is veel meer echt samenleven mogelijk."

De uitdaging waar we voor staan

‘Laat me mezelf zijn, dan ben ik tevreden.’ Het is 11 april 1944 als Anne Frank deze verzuchting optekent in haar dagboek. Nog geen jaar later bezwijkt ze op vijftienjarige leeftijd in het concentratiekamp Bergen-Belsen aan de ontberingen, waaraan ze was blootgesteld vanwege het simpele feit dat ze Joods was. Na de oorlog zou haar vader Otto, de enige overlevende van de onderduikers uit het Achterhuis, het dagboek van zijn dochter uitgeven om de wereld te laten zien waar discriminatie en vervolging op grond van afkomst toe kunnen leiden.

In een wereld waarin ontwikkelingen in het (soms verre) buitenland steeds meer van invloed zijn op de eigen gemeenschap wordt ‘Laat me mezelf zijn’ een roep die vaak en luid te horen is. Anne Frank liet de woorden nog klinken als een verlangen om de ruimte en de vrijheid te krijgen zichzelf te ontdekken. Anno nu lijkt het meer te gaan om een scherpe afbakening van de eigen groep, vaak op grond van een enkel, niet zelden etnisch element van de identiteit, binnen steeds diverser wordende samenlevingen. Dat is een begrijpelijke reactie op de dreiging van het verlies van eigenheid en vertrouwde verhoudingen, maar het draagt ook bij aan gepolariseerde verhoudingen. In die context is discriminatie op grond van afkomst of geloof nooit ver weg. Pas als we ‘Laat me mezelf zijn’ niet alleen op onszelf toepassen maar ook anderen de ruimte te geven om zichzelf te kunnen zijn, blijven onze samenlevingen leefbaar. Krachtig opkomen voor fundamentele waarden en tegelijkertijd de vaardigheden ontwikkelen met onze onderlinge verschillen om te gaan is de uitdaging waar we voor staan. Otto Frank zei ooit: ‘We are different, but we could get along very nicely with each other.’ Het is aan ons om, in de schaduw van wat 75 jaar geleden is gebeurd, daarnaar te handelen.

Ronald Leopold
algemeen directeur Anne Frank Stichting

foto: Cris Toia Olivares

In 2017 publiceerde dr. Maarten Kater de studie *Tolerantie in balans*. In deze bijdrage reageert de filosoof dr. Theo de Wit op deze publicatie. Hij constateert dat het tolerantieklimaat in ons land al een tijdje aan het veranderen is, en dat deze ontwikkeling niet in het voordeel uitvalt van orthodoxe gelovigen. Maar dat ontslaat SGP'ers niet van de opdracht om toch een bijdrage te leveren aan politiek en samenleving. De Wit benoemt daarvoor vier elementen.

Theo W.A. de Wit¹

Het belang van tolerantie in een seculiere democratie

In gesprek met M.J. Katers 'Tolerantie in balans'

Om het gesprek te openen over het boek 'Tolerantie in balans'² van dr. M.J. Kater zou ik drie vragen willen opwerpen. De eerste vraag: wat is er in Nederland en daarbuiten de laatste tijd gebeurd met de deugd van de tolerantie? Is tolerantie 'uit balans geraakt', zoals men zich gaat afvragen wanneer men de titel van Katers boek leest? Dat is de *diagnostische* vraag. De tweede vraag: welk begrip van tolerantie maakt een leefbare en rechtvaardige samenleving mogelijk? Dat is de *sociaal-ethische* en *politiek-filosofi-*

sche vraag. En ten slotte: welke zou de eigen of eigenzinnige bijdrage kunnen zijn van christenen en christenen in de politiek aan onze politieke cultuur? Dat zou ik de *politiek-theologische* vraag willen noemen.

VERANDERINGEN

Maar voorafgaand aan mijn beantwoording van deze vragen wil ik opmerken dat alleen al het feit dat ik als filosoof werkzaam aan een rooms-katholieke theologische faculteit op een conferen-

tie van de Guido de Brès-Stichting³ als gespreks-partner werd uitgenodigd, duidt op een verandering op het gebied van de verdraagzaamheid of tolerantie. Tot in 1967, zo lezen we in Katers boek, 'wordt het woord tolerantie vrijwel altijd gebruikt in de context van Rome.' (17) Als illustratief voorbeeld voor de periode 1918-1980 citeert hij dominee G.H. Kersten die in zijn verzet tegen het oecumenische instituut van leger- en vlootpredikanten schrijft: 'Elke tolerantie met moderneren, en ik voeg erbij met Roomsens, moet door het examen der Gereformeerde belijdenis onherroepelijk worden afgewezen'. (16) Deze tolerantie staat gelijk aan 'de verbroedering van leugen en waarheid'. Maar opdat u niet denkt dat ik deze bijdrage schrijf om u eens flink de oren te wassen, geef ik hier een citaat uit de recente archieven van mijn eigen kerk. Zoals bekend is de godsdienstvrijheid door de rooms-katholieke kerk pas tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) officieel aanvaard. Nog in

1960 liet kardinaal Ottaviani, de kardinaal die het hoofd was van de machtige congregatie voor de geloofsleer te Rome, het volgende optekenen: 'U bent misschien van mening dat de katholieke kerk met twee maten meet. Want waar zij zelf heerst, wil zij de rechten van andere gelovigen inperken, maar waar zij de minderheid van de burgers vormt, verlangt zij gelijke rechten als de anderen. Daarop moet ik het volgende antwoorden. Inderdaad, er zijn twee maten die gehanteerd moeten worden: één maat voor de waarheid, een andere maat voor de dwaling.'⁴

1. EEN DIAGNOSE

Eerst de maatschappijdiagnose. Het was ergens in de jaren negentig – ik was toen een veertiger, de heer Kater een dertiger - dat ik voor het eerst een zekere intellectuele *onrust* ervoer bij het begrip 'tolerantie'. Waarom onrust? Het waren de jaren negentig, de tijd waarin er goedbedoelde stichtingen werden geboren met namen als

Ottaviani: 'U bent mis-schien van mening dat de katholieke kerk met twee maten meet. Daarop moet ik het volgende antwoorden. Inderdaad, er zijn twee maten die gehanteerd moeten worden: één maat voor de waarheid, een andere maat voor de dwaling.'

tolerance unlimited, en waarin er in ideële Sire-spotjes werd gesproken over het ideaal van een 'tolerante wereld' – in die tijd vooral gericht tegen verschijnselen die toen 'zinloos geweld' werden genoemd. In diezelfde tijd nodigde de VN-organisatie UNESCO kunstenaars uit een zo-geheten 'vlag van tolerantie' te ontwerpen, een duidelijke hint naar een dageraad waarin de verdraagzaamheid zou heersen op aarde. Maar wat moeten we ons bij een kosmopolitische 'tolerantie zonder grenzen', en bij een 'tolerante wereld' eigenlijk precies voorstellen, zo vroeg ik mijzelf destijds af?⁵

In diezelfde tijd stelde een Duitse collega, de filosoof Rüdiger Bubner, vergelijkbare vragen in een essay uit 1997.⁶ Terwijl tolerantie aan het begin van de moderne tijd in het Edict van Nantes (1598) betrekking had op het respect voor de vrijheid van geweten voor heterodoxe confessies en op het – altijd moeilijke – verdragen van afwijkend (religieus) gedrag, wordt tolerantie vandaag, zo constateerde Bubner, gepromoveerd tot een basisnorm (*Grundnorm*) voor staten waaraan een pacificerende werking wordt toegeschreven die zelfs aan het ontstaan van een kosmopolis, een wereldsamenleving, bijdraagt.⁷ Tolerantie ontwikkelde zich met andere

woorden van een marginale categorie naar een politieke sleutelcategorie en van de deugd van de duldzaamheid jegens afwijkend geleefd geloof tot een politieke utopie.

In die tijd heb ik ook enkele keren een college-reeks aangeboden over tolerantie en de geschiedenis van het begrip. Wat me destijds opviel was dat er nogal wat studenten van de Gereformeerde Bond belangstelling toonden voor dit college – ik werkte destijds in Utrecht, en er bestond een vrij intensieve samenwerking tussen de Utrechtse Rijksfaculteit en mijn universiteit, destijds de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht (KTU) geheten. Pas gaandeweg begon ik te beseffen dat vooral de meer orthodoxe studenten toen al haarscherp aanvoelden dat het tolerantieklimaat in ons land aan het veranderen was, en wel *niet* in hun voordeel.

TOLERANTIE: DE LAATSTE TIRAN?

De meest rigoureuze doordenking van de ontwikkeling van tolerantie tot een utopie – ere wie ere toekomt – kwam in die periode van de Franse filosoof Alain Finkielkraut. Hij hield in 1998 in Rotterdam de Pierre Bayle-lezing, en vermoedelijk tot verrassing van zijn gehoor luidde de titel van zijn voordracht: *'Tolerantie: de laatste tiran?'* Hij schetste daar een vorm van tolerantie die in naam van multiculturele diversiteit tot een hoogste waarde, tot een soort seculier laatste oordeel was uitgegroeid, tot een criterium waarmee intolerantie in heden en verleden kon worden geïdentificeerd en gebrandmerkt. Dan gaat men voornamelijk vragen stellen als de volgende: waren niet heel wat schrijvers, filosofen en theologen uit onze roemrijke westerse traditie onverbeterlijke vrouwenhaters, racisten, xenofoben, homofoben? Was Mohammed niet gewoon een pedofiel – zo vroegen Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders – destijds nog lid van de VVD – zich twaalf jaar geleden openlijk af. Ondanks

zijn tirades tegen 'politieke correctheid' en zijn vriendelijkheden over de 'joods-christelijke traditie' is de politicus Wilders bij uitstek een vertegenwoordiger van een tolerantie die tiranniek in geworden: de liberale consensus van de laatste dertig jaar is het criterium waarmee de wereld en de wereldgeschiedenis wordt beoordeeld. Dit soort tolerantie, zo stelde Finkelkraut in 1998 vast, 'verdraagt alleen zichzelf', en is niet meer in staat tot een echte dialoog met onze voorouders. 'Wij zijn zo tolerant', zo beschreef hij de dominante zelffelicitaties, 'dat het enige wat ons aan onze voorgangers opvalt hun intolerantie is'.⁸ De pleitbezorgers van dit type tolerantie verdelen ook de hedendaagse wereld in representanten van het 'dode' verleden (zij die nog in iets anders dan tolerantie geloven, allereerst orthodoxe gelovigen, of religieuze mensen überhaupt) en vertegenwoordigers van een stralende toekomst (seculiere burgers die vertrouwen op wetenschap en techniek).

Ook bij Kater vindt men de diagnose van een tolerantie die dreigt uit te groeien tot een nieuwe staatsgodsdienst, een soort 'civil religion'. (26) Hierbij sluit aan, zo constateert hij, dat het liberalisme het liefst alles wat tot verdeeldheid aanleiding geeft dirigeert naar de private sfeer, als een ongevaarlijke hobby (30). Een schijnbaar onschuldig voorbeeld is een Sire-reclame uit 2006. Daar wordt tolerantie gelijk gesteld aan openheid, nieuwsgierigheid voor nieuwe smaken, feesten, vreemde rituelen. Wat is daar nou tegen, zou je misschien op het eerste gezicht zeggen? Dat wordt pas duidelijk wanneer je een meer politieke blik op het spotje werpt en gevoelig wordt voor de heimelijke polemiek die erin gevoerd wordt. Want naar zijn consequentie worden hier twee soorten mensen tegenover elkaar geplaatst. Je hebt 'open', tolerante mensen, en je hebt een gesloten, intolerante men-

Tolerantie ontwikkelde zich met andere woorden van een marginale categorie naar een politieke sleutelcategorie en van de deugd van de duldzaamheid jegens afwijkend geleefd geloof tot een politieke utopie.

sensoort, zij die zich afsluiten voor het nieuwe, vreemde, reserves koesteren etc. En de hele inzet van het spotje is natuurlijk om het aantal 'open' mensen te vermeerderen en de 'gesloten' mensen te marginaliseren, of zelfs helemaal te laten verdwijnen. Maar wanneer de mensheid helemaal 'tolerant' is geworden, dan is tolerantie ook overbodig geworden, dan is de uit de wereldgeschiedenis zo bekende spanning tussen het eigene en het vreemde verdwenen. Maar dan zijn ook al die mensen verdwenen voor wie er nog iets anders dan tolerantie heilig was.

Dit alles roept de vraag op naar een werkbare definitie van tolerantie, de sociaal-ethische vraag.

2. WAT IS TOLERANTIE EIGENLIJK?

Ik vermoed dat de heer Kater en ik het wel eens kunnen worden over een werkbare definitie van tolerantie. Zelf verdedig ik definities als de volgende: 'Tolerantie is de aanvaarding van praktijken, handelingen en overtuigingen die je tegelijkertijd hartgrondig afwijst'. Of, nog korter: 'Tolerantie is het onderdrukken van de neiging om anderen te onderdrukken'.⁹ Een meer filosofische definitie is de volgende: 'Tolerantie is de vrucht van een vorm van ascese in de uitoefening van de (persoonlijke of publieke) macht. Zij is een individuele of publieke deugd, die erin bestaat, niet in te grijpen, te interveniëren of te ver-

Terecht werpt Kater de vraag op: waarom zou je dat eigenlijk doen, iets aanvaarden wat je eigenlijk afkeurt? Dat beschouw ik zelf als de kernvraag bij tolerantie.

hinderen, af te zien van bepaalde eisen, hoewel dat in mijn/ons vermogen ligt.¹⁰

Her robuuste of irriterende element van echte tolerantie vinden we vooral in de eerste twee definities: tolerantie heeft betrekking op praktijken en overtuigingen die je verwerpt. Het aspect van terughoudendheid wordt sterk beklemtoond in de laatste definitie, die van de filosoof Paul Ricoeur. Het koppelt tolerantie ook aan de machtsvraag: tolerantie die eenvoudigweg voortkomt uit de onmacht anderen te onderdrukken verdient die naam niet.

AFKEURING EN ACCEPTATIE

Ook Kater noemt in zijn definitie een component van afkeuring en een component van acceptatie (43-44). En terecht werpt hij ook de vraag op: waarom zou je dat eigenlijk doen, iets aanvaarden wat je eigenlijk afkeurt? (45) Dat beschouw ik zelf als de kernvraag bij tolerantie. Want het antwoord kan alleen maar zijn: omdat er iets op het spel staat dat door tolerantie wordt beschermd en dat zelf hoger (45) is dan tolerantie. Dat kan zijn de vrijheid (van godsdienst, van meningsuiting), de 'open samenleving', onze democratische rechtsstaat, de persoonlijke autonomie, de (naasten)liefde etc. Paradoxaal in een uitdrukking als 'open samenleving' (een uitdrukking van Karl Popper) is dat deze open samenleving zélf niet geopend en ter discussie gesteld mag worden. Dus altijd bepaalt een heteronomie, sacrale of 'heilige' waarde ook de *grens* van

de tolerantie, het *onduldbare*. Sacraal betekent niet toevallig letterlijk: losgemaakt uit de discussie, apart gezet. Zodra dat in het vizier komt bereikt de tolerantie zijn grens.

HYPERINDIVIDUALISME

Toch tref ik bij Kater soms ook een zekere ambivalentie aan in zijn omschrijvingen van tolerantie. Zo schrijft hij: 'Tolereren is de beoefening van een omgang met andersdenkenden vanuit de overtuiging dat deze anderen alleen werkelijk vrij zijn, wanneer ze terugkeren tot een leven overeenkomstig de bedoeling van de Schepper.' (153) Hier is tolerantie behoorlijk statisch en zelfgenoegzaam – het is wachten totdat anderen mijn waarheid omarmen. Maar op dezelfde pagina raadt Kater ons aan in de leer te gaan bij de joodse Talmoed geleerde Jacob Neusner: 'Volgens hem moeten religies leren nadenken over elkaar, niet slechts de ander tolereren als een onvermijdelijk ongemak of een kwaad dat niet uitgeroeid kan worden. Ze dienen eerlijk hun taak onder ogen te zien om na te denken over hun plaats binnen de structuur van de ander (andere religie) en die te doordenken vanuit hun eigen theologische kader en religieuze systeem.' (153) Kater voegt daaraan toe: 'Hij schrijft dat heel nadrukkelijk om een grenzeloos relativisme tegen te gaan (...).' (153) Dat is inderdaad vandaag een groot gevaar voor de Nederlandse politieke gemeenschap, en niet alleen voor anderen, 'liberalen' die er een 'lege opvatting van tolerantie' (154) op na houden. Want de eerste, door mij enigszins polemisch 'zelfgenoegzaam' genoemde opvatting die ik hierboven citeerde, kan er gemakkelijk toe leiden dat Nederland een identiteitendemocratie wordt. Democratie is dan het recht geworden om individueel of groepsgewijs in je eigen religieuze of seculiere sop gaar te koken, en tolerantie is beleefde onverschilligheid. Niet toevallig hebben we het de

laatste tijd zo vaak over *bubble's* en leven in je eigen *bubble*. Een aantal jaren geleden stuitte ik op een frappant voorbeeld van hyperindividualisme. Het telefoniebedrijf *Ben* schetste in een reclameboodschap die in diverse dagbladen verscheen een personage dat gezien kan worden als de overtreffende trap van liberaal individualisme: 'Ik wil nergens aan vastzitten. Niet aan de plek waar ik vandaan kom. Aan werk, hobby of een vriendje. Ik kan gaan waar ik wil. En bepaal zelf waar ik in geloof. Ik zit niet vast aan Nederland. En hou helemaal niet van hokjes. Ik ben vrij om mijn eigen weg te kiezen. Ik zit niet vast aan wie ik wil zijn. Wie ik ben, bepaal ik helemaal zelf. En ook of dat morgen anders is. Ik heb geen verplichtingen. Ik ben *Ben* en ik Ben verlost.' De ironie hier is natuurlijk dat het telefoniebedrijf juist dit 'losse individu' aan zich wil binden. Beter zou zijn hier te spreken van een ongeleid projectiel, want ook het vermogen tot zelfbinding, zo typisch voor het Verlichte liberale denken, is hier verloren gegaan: het Ben-individu wil ook niet aan beloftes gebonden zijn.

GROEPSDENKEN

De collectieve variant van dit individualisme is het gesloten groepsdenken: de samenleving en de wereld bestaat uit een grote reeks identiteiten en subculturen die allemaal hun eigen recht van bestaan hebben en ook allemaal hun eigen waarheid koesteren. Finkelkraut wees er op dat dit op sommige Amerikaanse universiteiten al tot uitdrukking komt in de ordening van universiteitsbibliotheken: 'De bezoeker wordt onmiddellijk getroffen door het ontbreken van de traditionele indeling in literatuur, sociologie, psychologie enzovoort. Deze heeft (..) plaatsgemaakt voor wat tegenwoordig '*studies*' heten. De *studies* zijn niet ingedeeld naar gelang de historische, sociologische, psychologische of antropologische benadering van het onder-

werp, maar naar gelang de aard van het onderwerp. Zo zijn er bijvoorbeeld *womens's studies*, *African-American studies*, *native studies*, *Asian studies* en *gay and lesbian studies*. Het subject valt telkens samen met het object.'¹¹ In dit universum kan dan ook de Guido de Brès-Stichting haar plaats gaan innemen met *SGP-Studies*. Wat hier ontbreekt is natuurlijk de vraag, wat al die identiteiten en religies in een concrete politieke gemeenschap elkaar te zeggen hebben en van elkaar kunnen leren – de vraag die Jacob Neusner al opwierp.

3. DE BIJDRAGE VAN CHRISTENEN AAN ONZE SECULIERE CULTUUR

Daarmee ben ik bij de derde vraag gekomen, de eigen bijdrage van christenen aan 'andersdenkenden' en aan onze seculiere politieke cultuur. Ik noem hier – zonder ze hier te kunnen uitwerken – een aantal elementen:

1. Bij geloof, ideologie en overtuiging kan er geen sprake zijn van dwang. Kater citeert in zijn boek K. van der Zwaag: 'Ik denk dat het een belangrijk aspect van de christelijke tolerantie is dat je anderen in hun waarheidsbeleving verdraagt omdat het ten diepste God is Die Schepselen verdraagt die zich niet aan Hem (willen) onderwerpen (...) Een krachtige verdediging van de waarheid en het beoefenen van tolerantie hoeven niet met elkaar te strijden.' (27) Ik denk dat in Nederland onder meer sommige islamitische stromingen hier iets van kunnen leren, voor zover zij nog vast-

Terecht citeert Kater uit het tijdschrift *Zicht* dat wie de gewetensvrijheid verdedigt vandaag ook de godsdienstvrijheid moet aanvaarden.

- houden aan het laten samenvallen van waarheid en (staats)macht. En terecht citeert Kater (24) uit het tijdschrift *Zicht* dat wie de gewetensvrijheid verdedigt vandaag ook de godsdienstvrijheid moet aanvaarden. Zo kan van een moslim niet gevraagd worden dat hij niet de vrijheid heeft een moskee te bouwen omdat hem of haar alleen de gewetensvrijheid toekomt. De keerzijde is wel dat van moslims gevraagd mag worden de gewetens- en godsdienstvrijheid ook in eigen kring te aanvaarden – hoe moeilijk dat voor menigeen ook zal zijn.
2. Christelijke waarheidspretenties sluiten de verdediging van onze rechtsstaat, dus van het gelijke recht van anderen om er een andere waarheid op na te houden, niet uit. In onze democratische rechtsstaat zijn opvattingen over waarheid en gelijke rechten voor iedere burger namelijk gescheiden. Op zijn wijze formuleert Kater dit wanneer hij schrijft dat ‘aan de dialoogpartners een niet-religieuze gelijkheid bij een religieuze ongelijkheid’ (74) wordt toegerekend. De theologische basis bij deze dialoog kan Leviticus 19:18 zijn (‘Gij zult uw naasten liefhebben als uzelf’), dat niet alleen betrekking heeft op volksgenoten maar ook op vreemdelingen (Lev. 18:33-34). Hier kan de SGP en kunnen christenen in het algemeen een tegenwicht bieden tegen seculiere (en christelijke) xenofobie.
 3. Dat wij mensen allemaal feilbaar, onvolmaakt, kortom tot zonde geneigd zijn, maakt het fixeren van sterke morele scheidslijnen tussen mensen tot een problematische onderneming, zoals ook Kater onderstreept: ‘Omdat het vanuit het denken over de mens als zondaar onmogelijk is een scheidslijn te trekken in een samenleving tussen “goede” en “slechte” mensen, waarbij de christenen dan de “goede” mensen zijn en andersdenkenden “slechte” mensen.’ (93) Vandaag wordt dit door menig ‘seculier’ denkend mens dikwijls omgedraaid: gelovigen van allerlei slag verdienen ons (morele) wantrouwen, liberale seculieren zijn als enigen ‘bij de tijd’.¹² Op het punt van het zelfinzicht in onze feilbaarheid hebben vandaag vooral seculieren iets bij te leren; dat wordt ook nog eens extra bemoeilijkt door de facebook-cultuur waarin ons geleerd wordt vooral een façade van succes en morele voortreffelijkheid op te houden.
 4. De hermeneutische omgang met ‘heilige’ teksten. Kater schrijft terecht: de Bijbel is geen ‘verzameling tijdloze voorschriften of regels’ (96; 103). Hij heeft weet van de beroemde hermeneutische cirkel: een tekst kan ‘heilig’ zijn, maar elk lezen is interpreteren, en voor die interpretaties blijven wij zelf verantwoordelijk. Vandaag dient er meer besef te komen van het gegeven dat ook seculiere teksten dikwijls als ‘heilige’ teksten werden en worden beschouwd. Teksten van Marx, Lenin en Mao zijn de meest bekende (en gevolgrijke) voorbeelden, maar menige seculiere liberaal leest ook teksten van Kant, Hegel, Mill, Darwin of Nietzsche als sacrale teksten. Van de lange worsteling van de theologie om de - bescheiden makende - consequenties van de hermeneutische cirkel te aanvaarden kan menig seculiere lezer iets opsteken. Zo heeft Paul Cliteur, in Katers boek diverse malen respectvol geciteerd, de gewoonte om de Bijbel eerst ‘fundamentalistisch’ te lezen, om via deze lectuur vervolgens het christendom af te serveren als een immorele en in de kern gewelddadige godsdienst.¹³

UITLEIDING

Een kritische voetnoot als uitsmijter. Het thema van de toorn van God en de wraak van God, een thema dat niet zo gemakkelijk met ‘tolerantie’ in

verband is te brengen - dienen we volgens Kater te begrijpen vanuit de bekende emotie van de na-ijver of jaloersheid van God (104). Die na-ijverigheid, zo had Kater ons al eerder uitgelegd, 'dient te worden verstaan vanuit het beeld van de huwelijksliefde: de man die het niet uit kan staan dat zijn vrouw er met een ander vandoor gaat. *Daar zit dus niets bedreigends in.*' (68;

mijn cursivering) *Excusez*, maar heeft Kater nog nooit gehoord van vechtscheidingen, kinderontvoeringen, ja zelfs het uitwissen van hele families als wraak voor een weggelopen huwelijks-partner? Het *Dies Irae*-thema kan misschien beter niet vanuit huwelijks jaloerie worden benaderd, eerder vanuit de ervaring van het ongewroken onrecht in onze mensengeschiedenis.

NOTEN

- ¹ De auteur is als filosoof verbonden aan de Faculteit Katholieke Theologie (FKT) van de Universiteit van Tilburg.
- ² M.J. Kater, *Tolerantie in balans. Tussen drang en dwang van individu en collectief*, Uitg. de Banier, 2017. De pagina's tussen haakjes zijn citaten uit dit boek.
- ³ Guido de Brès-Stichting (WI-SGP), 'Hoeveel kan een goed geweten verdragen? In gesprek over voltooid leven, lege tolerantie en andere kwesties', 17 juni 2017, Green Village, Nieuwegein.
- ⁴ Kardinaal Ottaviani, geciteerd bij Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Der säkularisierte Staat. Sein Charakter, seine Rechtfertigung und seine Probleme im 21. Jahrhundert*, München: Carl Friedrich von Siemens Stiftung, 2007, p. 21.
- ⁵ Zie Theo W.A. de Wit, 'Warme en koude Apocalyps. Een essay over tolerantie en geschiedenisfilosofie', in: Th.Clemens, W.Otten & G.Rouwhorst (red.), *Het einde nabij?*, Valkhof pers: Nijmegen, 1999, 274-290.
- ⁶ Bubner, Rüdiger, 'Zur Dialektik der Toleranz', in Bubner, *Drei Studien zur politischen Philosophie*. Vorgetragen am 10. Mai 1997, 1999, Heidelberg: Universitätsverlag C.Winter, 47-62.
- ⁷ Bubner, o.c. 54-55.
- ⁸ Alain Finkielkraut, 'Tolerantie: de laatste tiran?', in: *De Groene Amsterdammer*, 2-12-1998, 12-13.
- ⁹ Kees Schuyt, 'Alledaagse tolerantie: een onvolmaakte deugd', in: Marcel ten Hooven, *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*, 2e, herziene editie 2002, Amsterdam: Boom, 163-173; 165.
- ¹⁰ Paul Ricoeur, 'L'usure de la tolérance et la résistance de l'intolérable', in: *Diogenes*, 176, 1996, 166-176; 166.
- ¹¹ Finkielkraut, o.c., p. 12.
- ¹² Vgl. hier het scherpe essay van Marin Terpstra, *Omstreden moderniteit. Over de gemeenplaats "dat is niet meer van deze tijd"*, Wilde Raven, 2016.
- ¹³ Een recent voorbeeld is Paul Cliteur, 'Biblical Stories and Religion as the Root Cause of Terrorism', in: M. Masaeli & R.Sneller (ed.), *Terrorism. A Religious Studies Perspective*, Cambridge Scholars Publishing: Cambridge, 2017, 1-27.

RietvelddeJong accountants en belastingadviseurs
RietvelddeJong interim consultancy

**Burgemeester Uilkensstraat 24
 2861 AE Bergambacht
 Telefoon: 0182 – 64 54 54
 Fax: 0182 – 35 76 55
 E-mail: info@rietvelddejong.nl
www.rietvelddejong.nl**

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

VAN LAAR REKLAME | GROOT FORMAAT PRINTS

SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

- | Autobeleettering | Reklameborden | Gevelreklame |
- | Lichtreklame | Bouwborden | Drukkerwerk | Reklamezuilen |
- | Promotiekleding | Relatiegeschenken | Groot formaat prints |
- | Presentatiesystemen | Vlaggen- en vlaggenmasten |

VAN LAAR
REKLAME

Bellstraat 15 | 3771 AH Barneveld
 (T) 0342 - 400 968 | (F) 0342 - 400 469
 (E) info@vanlaarreklame.nl | (I) www.vanlaarreklame.nl

Sallux | ECPM Foundation

Sallux is een vereniging die fungeert als het Wetenschappelijk Instituut (WI) van de Europese Christelijke Politieke Beweging (www.ecpm.info). Voorheen stond deze organisatie bekend als de Christelijke Politieke Vereniging voor Europa (CPFE). Sallux ondersteunt de ECPM, vooral op het gebied van politieke inhoud door pan-Europese samenwerking en de introductie van analyses, ideeën en beleidsopties. Sallux betekent "Zout en Licht".

De toepassing van relationeel denken en Bijbelse principes zijn op ieder onderwerp denkbaar. Sallux wil haar licht in het bijzonder laten schijnen over de volgende met elkaar verbonden onderwerpen: *familie, maatschappij, de EU (instituten en de volken), bescherming van het (menselijk) leven, de economie, mondiale problemen, het milieu en de fundamentele vrijheden.*

Dit doet Sallux door het:

- organiseren van **Inspirerende evenementen**
- uitbrengen van **Relevante publicaties en studies**
- ontwikkelen van **Creatieve en reële beleidsopties**
- bieden van een **nieuwe visie op de Europese maatschappij**
- pan-Europees **delen en uitwisselen van ideeën met gelijkgezinden**

Towards a **Relational Europe** | www.sallux.eu

Het onvoorstelbare verdragen

Dat seks in onze maatschappij ontzettend belangrijk is, is duidelijk. De dominante visie op seksualiteit is er één van: 'Seks moet!' Zo bekeken, is het te plaatsen dat de meerderheid van de Nederlanders meewarig het hoofd schudt bij de bijbelse visie dat seksualiteit een geschenk van God is; en dat er goede redenen kunnen zijn om van seks af te zien. Maar er is méér aan de hand! De 'seks-moet' gedachte krijgt steeds meer het karakter van ideologie - een ideologie die actief wordt uitgedragen door de Nederlandse overheid. Twee jaar na de stopzetting van de subsidie voor *Hart van Homo's*, is dat nog steeds een conclusie die mij met ontzetting vervult. Hoewel minister Bussemaker bleef herhalen dat wij aan alle subsidie-criteria voldeden, besliste de Tweede Kamer anders. Een stichting die de visie uitdraagt dat het celibaat voor christen-homo's een serieuze optie is, mag geen subsidie krijgen. Hoeveel bewijzen we ook aandroegen voor het feit dat we ruimte geven aan jongeren die onze visie niet delen, het mocht niet baten. De ideologie werkte verblindend.

Wij hoeven geen subsidie meer. Toch hoop ik dat de ogen van de Tweede Kamer opengaan voor wat Charlotte Lockefeer-Maas van de Telders-Stichting (het wetenschappelijk bureau gelieerd aan de VVD) destijds over de kwestie schreef:

'Het besluit om Hart van Homo's alsnog uit te sluiten van subsidie is anti-liberaal. Het komt neer op een duidelijke overheidsvoorkeur, c.q. -antipathie, voor een bepaalde manier van leven, terwijl burgers in een liberale samenleving vrij moeten zijn hun leven naar eigen inzicht in te vullen. Dat juist liberalen het meest intieme aspect van een mensenleven, seksualiteit, in de sfeer van politieke besluitvorming trekken, is merkwaardig. De felle verontwaardiging in de Tweede Kamer duidt op een gebrek aan terughoudendheid en inlevingsvermogen die in een liberale samenleving nodig zijn om de individuele vrijheid te koesteren. Kennelijk kunnen deze politici zich niet voorstellen dat iemand vrijwillig kiest voor het celibaat.'

Herman van Wijngaarden
Medewerker stichting Hart van Homo's

Dit voorjaar ontstond er commotie over een anti-homoflyer die de katholieke organisatie Civitas Christiana verspreidde. Terwijl de makers support hadden willen vergaren voor hun moreel-religieus geïnspireerde kijk op homoseksualiteit, had de flyer een tegengesteld effect. Het had zo anders gekund. De manier waarop christelijke gelovigen en *plein public* hun visie geven op thema's die tegen de politiek-maatschappelijke *mainstream* ingaan vraagt om een open, respectvolle en waardige communicatieaanpak en -stijl. Dat sorteert effect en heeft impact, niet het minst omdat de tijd er rijp voor is.

Door Esther de Hek, *eigenaar tekstbureau Zinzeno en hoofdredacteur van OnderWeg*

Hoe bereiken christenen andersdenkenden?

Effectief en geloofwaardig communiceren over teggendraadse standpunten

Je kon op je vingers natellen dat het anti-homopamflet van de katholieke organisatie Civitas Christiana maatschappelijke herrie zou opleveren. En dat gebeurde ook toen het afgelopen voorjaar als reclamemateriaal via het *Reformatisch Dagblad* bij de bijna 50.000 abonnees op de mat viel.

Als tegenreactie op de landelijke postercampagne van een herenkledingmerk - met op de poster

twee zoenende mannen - maakte Stichting Civitas Christiana een flyer waarop een groot rood kruis door beide mannen stond. Stop met onsmakelijke reclames, dit brengt onze gezinnen in gevaar, luidde kortgezegd de boodschap.

Het volgende etmaal gingen foto's van de flyer online, werden verontwaardiging en afschuw geuit, pikten kranten en nieuwsrubrieken het protest op en besloten - als klap op de vuurpijl

– enkele christenen via *crowdfunding* een zo groot mogelijke advertentie met zoenende mannen in het RD te krijgen. Waar enkele weken eerder de postercampagne tot vernielde bushokjes, bekladde posters en grove uitingen van homohaat leidde, ging in deze *follow-up* de maatschappelijke controversale vilein en in alle hevigheid verder.

AFNAME VAN BEGRIP EN SYMPATHIE

In een opinieartikel dat ik eind maart 2018 in het *Nederlands Dagblad* schreef over de flyerophet, noem ik de flyer 'een misbaksel'. De organisatie erachter vertoont naar mijn mening 'nare, fanatische trekken en vergaloppeert zich enorm door zo kwetsend op de man te spelen.' Anderzijds echter stoorde mij de 'bijna manische gedrevenheid waarmee ook christenen momenteel de strijd aangaan en beide clubs (Civitas Christiana en RD, EdH) aan de schandpaal nagelen'. Respect, genade en het open gesprek leken de grote afwezigen in deze clash van visies, overtuigingen en smaken.

Voor mij is het duidelijk: de zeer uitgesproken communicatiestijl van Civitas Christiana heeft dan wel aandacht gegenereerd en *buzz* op gang gebracht. Te vrezen valt echter dat het begrip voor hun moreel-religieus geïnspireerde kijk op homoseksualiteit alleen maar is afgenomen, evenals de sympathie en support voor hun andere standpunten. Dat is een teleurstellende uitkomst voor de club zelf, maar veel kwalijker is het effect ervan op de christelijke gemeenschap als geheel. In de ogen van het seculiere publiek representeert een christelijke splintergroepering immers maar al te makkelijk alle christenen.

Het had zo anders gekund. De manier waarop christelijke gelovigen *en plein public* hun visie geven op thema's die tegen de politiek-maatschappelijke *mainstream* ingaan, vraagt van

Waar enkele weken eerder de postercampagne tot vernielde bushokjes, bekladde posters en grove uitingen van homohaat leidde, ging in deze *follow-up* de maatschappelijke controversale vilein en in alle hevigheid verder.

daag de dag om een open, respectvolle en waardevolle communicatieaanpak en -stijl. Dat sorteert effect en heeft impact, niet in het minst omdat de tijd er rijp voor is.

Je standpunt verkondigen vanuit het frontale offensief mag dan wellicht door een aantal christenen als opdracht beleefd worden, inmiddels groeit met het jaar de groep (maatschappelijk betrokken) burgers die termen als verzuiling en antithese hoogstens in hun geschiedenisboek tegenkwamen. Onder andere deze nieuwe, jongere generatie zoekt in de communicatie met andersdenkenden naar een betrokken, luisterende houding, respect en verbinding. Wil je deze uitdijende groep burgers bereiken (waaronder ook steeds meer medebroeders en –zussters) dan moet je als christenen door de knieën en eenzelfde houding kiezen, meen ik. Dat kan met behoud van wat voor jou onopgeefbaar is, dus zonder je principes te verloochenen. Ik ga hier graag in het vervolg van dit artikel dieper op in.

VIJF ADVIEZEN

Simpelweg ligt deze vraag op tafel: hoe communiceer je als christenen op een effectieve en geloofwaardige manier in een seculiere maatschappelijke omgeving, soms zelfs tegen de maatschappelijke en politieke *mainstream* in?

Zowel Paulus als de paus houden in hun communicatiestrategie – want daar hebben we het hier over – rekening met de sociale realiteit, en dat slaat aan.

Wat werkt anno 2018? Aan de hand van een vijftal adviezen bied ik u een handreiking om, zonder af te doen aan eigen principes en opvattingen, andersdenkenden te bereiken en de (publieke) dialoog te voeren.

1. Denk niet antithetisch ('wij tegen zij') maar contextueel.

Van paus Fransiscus is bekend dat hij in zijn communicatiestijl bewust kiest voor de contextuele aanpak: hij houdt rekening met de plek waar hij is, de mensen die hij tegenover zich heeft en speelt daar door thema- en woordkeuze op in. Paulus deed in zijn redevoering op de Areopagus (Hand. 17) trouwens hetzelfde. Hij toont in de aanloop van zijn betoog respect voor de religiositeit van de Atheners en laat kritiek op het losbandige imago van hun oppergod Zeus achterwege. Zowel Paulus als de paus houden in hun communicatiestrategie – want daar hebben we het hier over – rekening met de sociale realiteit, en dat slaat aan.

Onze sociale realiteit is dat we niet meer leven in een verzuilde maatschappij maar in een samenleving die zich afgelopen decennia ontwikkeld heeft tot zogeheten 'netwerksamenleving'. 'Het oude perspectief van de verzuilde samenleving (een perspectief dat nog dominant is in de orthodox-christelijke kring) geeft geen reëel beeld meer van de hedendaagse samenleving', schrijft bestuurskundige drs. R.J. (Robert) van Putten

daarover in een verhandeling over de volgens hem onjuiste aanname dat christenen in de samenleving een marginale positie innemen.¹ Ik denk dat hij gelijk heeft. Evenals ik hem onderschrijf in zijn visie dat een netwerksamenleving invloed heeft op de wijze waarop christenen in gesprek gaan met andersdenkenden: niet antithetisch, met de focus op wat van elkaar scheidt, maar met de intentie om vanuit dat wat bindt de dialoog aan te gaan.

2. Weet en proef wat er leeft op het gebied van politiek, cultuur, maatschappelijke opinies, trends en zingeving.

Een gesprekspartner is vooral geloofwaardig als hij weet waarover hij het heeft, zeker wanneer het een thema betreft waarover hij een afwijkende mening heeft. Juist daarom is het een opdracht van christenen om terdege kennis te nemen van de tijdgeest, oftewel de intellectuele en morele manier van denken en handelen, en de sociale en culturele trends die onze huidige samenleving kenmerken. Wat mij betreft gaan we nog een stap verder en mengen christenen zich actief onder hun seculiere medeburgers: op sportverenigingen, muziekscholen, in de buurt en op de werkvloer. 'Orthodoxe protestanten dienen veel meer in gesprek te zijn met anderen. Gewoon meedoen met straatfeesten, inspraakavonden in de buurt, 'normale' wijksscholen enzovoort', schreef godsdienstsocioloog dr. ir. C. (Cors) Visser eind 2016 naar aanleiding van het uitkomen van zijn boekje 'Seculiere Bokito's en christelijke Calimero's'.²

Juist voor orthodoxe protestanten kan dit advies een brug te ver zijn. Brengt te veel bewegen richting de geseculariseerde samenleving niet het risico met zich mee er uiteindelijk helemaal in op te gaan? 'Door het contact met anderen word je zelf ook beïnvloed. Hoe intensiever die contacten, hoe groter de kans daarop. Waar je

mee omgaat, word je mee besmet, zegt het spreekwoord. En dat is nog steeds waar', aldus dr. C.S.L. Janse.³

Even verderop in dit artikel onderbouw ik dat het zich actief mengen onder andersdenkenden niet hoeft te resulteren in erin opgaan (conformeren). Het vraagt wel alertheid en kritische zelfreflectie of, in de woorden van prof. dr. M.J. Kater: 'Christenen staan onder hoogspanning als ze tolerant zijn, het is tolerantie met veel pijn en moeite, maar uit liefde.'⁴

3. Communiceer door te luisteren en te spreken vanuit respect en vriendelijkheid.

Het dikke rode kruis door de hoofden van de twee homoseksuelen die Stichting Civitas Christiana op haar pamflet plaatste, is (buiten dat het kwetsend is en daarmee ingaat tegen het grote gebod uit Mattheüs 22) in het kader van communicatief en strategisch handelen op zijn zachtst gezegd 'klungelig' te noemen. Ook bij een aanzienlijk deel van de RD-lezers (de primaire doelgroep van het pamflet) viel deze harde binnenkomer namelijk verkeerd, zo bleek. Laat staan bij het brede publiek dat de flyer door de ophef onder ogen kreeg. Wat mij betreft, zou een eerste les bij een mogelijk volgende actie van de stichting dan ook deze theorie zijn: effectief communiceren vraagt om een open instelling en afstemming op de ander.

Een open instelling kan niet zonder een luisterende houding, sterker nog: daar begint het mee. Christenen lijken daarin lerende, niet in het minst omdat – zo schrijft filosoof dr. ir. G.J. (Jeroen) de Ridder hierover – christenen 'vroeger meenden veel meer zeker te weten'.⁵ De Ridder pleit niet voor een halfzacht relativisme alsof we als christenen nergens meer duidelijk voor mogen staan. Zijn punt is dat op veel terreinen - van natuurwetenschappelijke inzichten tot culturele

en seksuele diversiteitsvraagstukken – één alomvattende waarheid moeilijk te kennen is. 'In elk geval moeilijker dan we vaak denken. Dit maakt het zo belangrijk om eerst en vooral te luisteren naar een ander, een open houding te hebben en ook in het intellectuele leven christelijke nederigheid te betrachten.'

Laat het gesprek met andersdenkenden dat vervolgens zijn voortgang vindt respectvol zijn en vriendelijk van toon. Het vergroot simpelweg je invloed, zo blijkt, en is effectiever. Maar – belangrijker – we zijn het als christenen gewoonweg aan onze stand verplicht. Zoals dr. W. (Wim) Fieret vorig jaar opmerkte tijdens de presentatie van de boeken *Gewetensvrijheid in het gebed en Tolerantie in balans*: 'Bezin je op wat onopgeefbaar is en ga zelfs daarover het gesprek aan vanuit de open, liefdevolle houding die Jezus juist aannam ten opzichte van de heidenen.'

4. Houd vrijmoedig vast aan onopgeefbare opvattingen en principes.

Ik ben de eerste die zal erkennen dat actieve participatie van christenen in een seculiere maatschappelijke omgeving geen sinecure is. In zekere zin begrijp ik de eerder geciteerde dr. C.S.L. Janse dan ook, die in dezelfde opiniebijdrage waarschuwt voor het risico dat het als orthodox-gereformeerden doorbreken van het isolement ertoe kan leiden 'de boodschap waar het om gaat steeds meer aan te passen aan de geest van de tijd.' Toch is deze opinie te vaak het einde van alle tegenspraak geweest. Zij heeft christe-

Bezin je op wat onopgeefbaar is en ga zelfs daarover het gesprek aan vanuit de open, liefdevolle houding die Jezus juist aannam ten opzichte van de heidenen.

Hoe vaak bidt u daadwerkelijk voor uw medeburgers met wie u samenleeft in Nederland: van uw niet-gelovige buurvrouw tot de D66-fractieleden in het gemeentebestuur?

nen ertoe gebracht zich veilig en comfortabel op te sluiten in hun eigen plaatsen, organisaties en sociale structuren. Met als betreurenswaardig gevolg dat hun maatschappelijke impact onbeduidender was dan hij had kunnen zijn.

Inderdaad, het Koninkrijk dat God al hier op aarde vestigt, vertegenwoordigt een tegencultuur. Een zekere mate van tegendraadsheid en een kritische geest zijn onmisbare eigenschappen voor een gelovige. Met die eigenschappen in je bagage ben je namelijk beter in staat vast te houden aan principes die voor jou onopgeefbaar zijn. En dat mag, moet soms zelfs. Wie Jezus' woorden uit de Bergrede om 'het zoutend zout der aarde' te zijn in maatschappij en politiek handen en voeten wil geven, kan er echter niet

omheen om het isolement op te geven en bruggen te slaan in contact en communicatie. Pak de kansen: als ouder langs de lijn bij het zaterdagvoetbal, tussen je collega's op de Zuidas, in de rubrieken van seculiere kranten of in goed contact met je ongelovige burens. Luisterend, diennend, vriendelijk, respectvol en (zie het laatste aspect hieronder) in afhankelijkheid van onze God en Heere.

5. Bid voor uw (seculiere) medeburgers, niet één keer maar vaak.

Tot slot wil ik een oproep meegeven die je ook zomaar als open deur zou kunnen wegzetten: bidden. Natuurlijk belijden we dat we in alles afhankelijk zijn van Gods zegen en Hem daarom vragen. Maar hoe vaak bidt u daadwerkelijk voor uw medeburgers met wie u samenleeft in Nederland: van uw niet-gelovige buurvrouw tot de D66-fractieleden in het gemeentebestuur? Als christenen op een effectieve en geloofwaardige manier willen communiceren in een seculiere maatschappelijk omgeving, staat of valt dat met het gebed voor die omgeving. Want leven in gebed is leven in Gods kracht. Daarom: bid vooral voor uw (seculiere) medeburgers, niet één keer maar vaak.

NOTEN

¹ *Radix*, jaargang 39, nummer 4, 2013.

² Essay 'Christenen, kijk eens buiten je kippenhok', *Nederlands Dagblad*, 18 november 2016

³ 'Kracht uit het isolement', *Reformatorisch Dagblad*, 11 juni 2018

⁴ Prof. dr. M.J. Kater in zijn inleiding tijdens de presentatie van zijn boek *Tolerantie in balans*.

⁵ 'Wees traag met grote woorden', *Nederlands Dagblad*, 15 juli 2017

'Quota zijn voor vissen'

Diederik van Dijk, senator

In Nederland blijkt er weinig begrip te bestaan voor een traditionele christelijke visie op de verhouding van man en vrouw. Het is bizar dat de SGP breeduit wordt bekritiseerd om haar vermeende achterstelling van vrouwen, terwijl echte vrouwenonderdrukking, bijvoorbeeld die in de prostitutie, juridisch is gelegaliseerd of niet eens op de politieke agenda komt.

1. Wat is volgens jou de 'ongelijkheid' tussen man en vrouw?

God is het hoofd van Christus, Christus het hoofd van de man en de man het hoofd van de vrouw (1 Korinthe 11). Dat geldt in de kerk en daarbuiten. De ongelijkheid tussen man en vrouw kan ik niet voor alle situaties uittekenen. Een rode draad is dat de man meer een rol in het publieke domein toekomt en dat de roeping van de vrouw vooral in de zorgzame sfeer ligt. Toegepast op het gezin betekent dit dat de vrouw een groter deel van de opvoeding verzorgt en de man meer kostwinner is. Ik geloof dat dit aansluit bij de gaven die onze Schepper aan mannen en vrouwen schonk.

Wat is je favoriete citaat over (on)gelijkheid?

In het kader van het genderbeleid spreekt de uitspraak van Abraham Kuyper over het modernisme mij aan: "Het modernisme rust niet voordat het van de vrouw een man, van de man een vrouw heeft gemaakt, en, alle onderscheid nivellerend, het leven doodt door het onder de ban van de eenvormigheid te leggen." (uit zijn Stonelezingen, razend actueel.)

2. Heb je voorbeelden hoe de overheid die verschillen niet erkent?

Het meest relevant voor de praktijk van het gewone dagelijkse leven is de inzet van het kabinet op het stimuleren van tweeverdienerschap. Die opvatting gaat kennelijk uit van volledige gelijkheid van man en vrouw bij de inrichting van het gezinsleven, waarbij het kind overigens de pinneut is.

De uitspraak van Paulus dat een vrouw zalig zal worden in het baren van kinderen raakt niet al-

Welke persoonlijke herinnering heb je aan een positieve bijdrage van vrouwen in de politiek?

In de Eerste Kamer komt Marjolein Faber (voorzitter van de PVV-fractie) geregeld onbekrompen en ondubbelzinnig op voor de legitieme belangen van Israël. Daarin is ze een voorbeeld voor veel mannelijke collega's.

leen de geboorte, maar ook de aanleg voor het verzorgen van kinderen.

3. Wat is volgens jou het slechtste argument voor quota? Waarom?

Quota zijn voor vissen, zo zei een bewindsman. Door quota kunnen mensen het etiket krijgen dat ze een excuustruus zijn. Dan neem je ze niet serieus. Burgers blijken overigens bijzonder creatief om quota in de praktijk om zeep te helpen.

4. Ken je situaties waarin positieve discriminatie slaagt en waarin dat faalt?

Het is positieve discriminatie wanneer de over-

Wat was je mooiste reiservaring naar een land waarin duidelijke rolpatronen aanwezig zijn?

Ook het verleden is een ander land. Ik denk aan wat ooit de hervormde predikant dr. C.A. Tukker (1938-2007) vertelde over een echtpaar. De vrouw zat met haar man aan tafel, en als dan die man ging bidden, dan nam ze de pet die hij op zijn hoofd had van zijn hoofd af, en daarmee bedekte ze haar eigen hoofd. Wij glimlachten vandaag hierom, maar de apostel Paulus zou haar de hoogste eer geven.

heid subsidie geeft aan werkgevers om een werknemer met arbeidsbeperking in dienst te nemen. Toch helpt zo'n maatregel om werkgevers over de streep te trekken en ik vind het mooi dat de overheid zo haar verantwoordelijkheid neemt. Quota voor mannen of vrouwen in raden van toezicht lijkt mij geen goede manier om de bestuurlijke kwaliteit van organisaties te dienen.

5. Op welke onderwerpen is de overheid blind voor ongelijke behandeling en onderdrukking van vrouwen? Waarom?

Het meest schrijnend is wel dat we vrouwenonderdrukking in ons land netjes juridisch gere-

geld hebben, met Amsterdam als nationaal symbool voor onze vrijheid. En dat terwijl veel politici van de grachtengordel hun dochter niet graag in de prostitutie werkzaam zouden zien. Die dubbelhartigheid krijg je wanneer je gemakkelijk een scheiding tussen de persoonlijke en de publieke moraal accepteert.

Shaare Zedek

Zonder hulp van donateurs is het onmogelijk die noodzakelijke zorg te verlenen.

Het Joodse volk is voor ons niet zomaar een volk. Israël helpen is een: ➤ Gebedszaak ➤ Hartezaak ➤ Erezaak ➤ Noodzaak

Stichting Shaare Zedek stelt zich ten doel om vanuit Nederland meer bekendheid te geven aan het Shaare Zedek Ziekenhuis te Jeruzalem en financiële en morele hulp te verlenen. Het Shaare Zedek Ziekenhuis is een pro life ziekenhuis en ontvangt door haar beleid dat gebaseerd is op de Thora, nauwelijks enige overheidssubsidie.

T 0184-612632 E info@shaarezedek.nl NL51INGB0004295426 - NL74ABNA0436427060 t.n.v. Stichting Shaare Zedek
...of doneer rechtstreeks op www.shaarezedek.nl

Het Shaare Zedek ziekenhuis: plaats van vrede en verzoening

Nederland wil een democratische samenleving zijn. Daarom kan zij niet bestaan zonder gelijke vrijheidsrechten voor alle burgers. Door de liberale, seculiere wind die in Nederland waait, is gelijkheid echter een dominante waarde geworden met als paradoxaal resultaat ongelijkheid in rechten. Daarin past dat de overheid de vrijheidsrechten van de SGP heeft beperkt en de partij heeft gedwongen vrouwen het recht te verlenen te worden gekozen.

Dr. Henk Post¹

Als gelijkheid heerst over vrijheid

Onze democratische samenleving erkent de gelijkheid onder burgers. Dat vloeit voort uit hun waardigheid als mens. De gelijkheid die de eerste bepaling van de Grondwet (Gw) tot uitdrukking brengt, wordt gefundeerd op vrijheid. Juist omdat alle mensen vrij zijn, zijn ze gelijk. Wie vrij is, tracht zijn zichzelf-zijn te verwerkelijken. Fundamenteel voor onze rechtsorde is het beginsel dat eenieder vrij is in het kiezen van zijn levensbeschouwelijke overtuiging en dat eenieder recht heeft om naar deze overtuiging te leven.²

Alle burgers hebben een gelijk recht op bescherming van hun levensovertuiging. Godsdienst heeft betrekking op een existentiële levensovertuiging. In onze moderne samenleving wordt aan godsdienst of religie evenwel beperkingen opgelegd door de dominantie van het gelijkheidsbeginsel.

Het recht van vrijheid van godsdienst speelde al een rol in de afzetting van de katholieke Heer der Nederlanden, tevens Koning van Spanje.

Willem van Oranje beriep zich daarbij op algemeen zedelijk inzicht. Het was in zijn ogen een gedeeld menselijk inzicht dat iedereen zich het lot aantrok van de burgers die leden onder de tirannie. Niemand behoorde te worden vervolgd om zijn geloof. Beide motieven – vrijheid van religie en beroep op algemene zedelijke maatstaven – staan echter met elkaar op gespannen voet, omdat de godsdienstvrijheid van de een zowel door die van de ander als door het heersende ‘wat iedereen vindt’ wordt ingeperkt. De vrijheid van godsdienst in een pluriforme samenleving impliceert dat men over de godsdienst van anderen oordeelt.³ Het heersende maatschappelijke en zedelijke beoordelingspatroon kan aan de vrijheid van godsdienst van burgers beperkingen opleggen door een bepaalde afweging van belangen te maken.

GELIJKHEID FUNDAMENTEEL

Het gelijkheidsbeginsel zoals vastgelegd in artikel 1 Gw maakt het fundament uit van de gehele Grondwet. Je kunt dit artikel zien als een beginselverklaring. In het gelijkheidsbeginsel wordt als het ware de democratische rechtsstaat samengeballd. Zonder dit beginsel is er geen democratische rechtsstaat denkbaar. Daarbij vormen het gelijkheidsbeginsel en het verbod van discriminatie als spiegelbeeld de norm. De *klas-sieke* grondrechten zijn vastgelegd in de artikelen 2 tot en met 18, zij gaan over de vrijheden en rechten die speciaal door de Grondwet worden beschermd, omdat zij essentieel zijn om als mens en burger in de maatschappij te kunnen functioneren.⁴ Een van deze grondrechten is de vrijheid van godsdienst en van levensovertuiging. Het gelijkheidsbeginsel is een noodzakelijke voorwaarde voor het genot van dit grondrecht, omdat het garandeert dat de vrijheden en rechten aan iedere burger toekomen. Tegelijkertijd is het gelijkheidsbeginsel een problematisch

beginsel doordat het vrijheden en rechten van burgers beperkt.

De wetgever heeft de opvatting verworpen dat artikel 1 Gw, en daarmee de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb), voorrang heeft op de vrijheid van godsdienst of een van de andere grondrechten. Dit betekent dat de rechter bij een botsing van het recht op gelijke behandeling met andere grondrechten het eerste recht niet zonder meer zwaarder mag laten wegen. Er dient een afweging van grondrechten plaats te vinden. Als in horizontale relaties (relaties tussen burgers en hun organisaties) sprake is van conflicterende belangen die beide aanspraak kunnen maken op grondwettelijke bescherming, heeft de rechter de taak een beslissing te nemen op grond van een afweging in concreto van alle relevante omstandigheden.⁵ De rechter moet – binnen het systeem van het privaatrecht – naar de omstandigheden van het geval kijken en de redelijkheid en billijkheid beoordelen. Dit impliceert dat het gelijkheidsbeginsel niet een supergrondrecht is in onze rechtsorde. Toch ervaren orthodoxe christenen dit vaak wel zo. Het gelijkheidsbeginsel heeft namelijk door de uitwerking in de Awgb feitelijk voorrang gekregen op de andere grondrechten.⁶

HEERSEND MAATSCHAPPELIJK EN ZEDELIIK BEOORDELINGSPATROON

Bij de afweging door de rechter van het recht op gelijkheid tegen de vrijheid van godsdienst speelt het heersende maatschappelijke en zedelijke beoordelingspatroon een belangrijke rol. Wat burgers en de overheid al dan niet goed- of afkeuren, staat onder sterke invloed van het proces van secularisatie, waarin religieuze motieven niet of nauwelijks meer worden onderkend, laat staan positief gewaardeerd. Van invloed is zeker ook migratie en de toegenomen betekenis

Nederland voelt zich bedreigd door het moslimfundamentalisme. Maar niet alleen tegen deze vorm van fundamentalisme ageert men in de publieke sfeer. In het bijzonder is ook de refozuil fundamentalisme verweten.

van de islam. Vanaf de jaren 1970 vond een instroom plaats uit islamitische landen. De aanwezigheid van een groeiend aantal moslims in Nederland is vooral sinds de aanslag op het World Trade Center in New York op 11 september 2001 een maatschappelijk vraagstuk. Nederland voelt zich bedreigd door het moslimfundamentalisme. Maar niet alleen tegen deze vorm van fundamentalisme ageert men in de publieke sfeer. In het bijzonder is ook de refozuil fundamentalisme verweten. De SGP met haar oude vrouwenstandpunt – ‘geen vrouwen in de politiek’ – werd aangeduid als een ‘Taliban op klompen’.⁷

Zelfs daar waar je dit niet zou verwachten, bij de rechterlijke macht, blijkt vrees voor het islamitisch ‘fundamentalisme’ een rol te hebben gespeeld bij haar oordeelsvorming. Typerend hiervoor is de negatieve uitspraak van de rechtbank ‘s-Gravenhage van 7 september 2005 inzake het stopzetten van de subsidiëring van de SGP door de overheid, die mede als volgt is gemotiveerd:

Het gaat (...) in deze immers niet om het belang van de SGP-vrouw om lid te kunnen worden van de SGP, maar om het belang van een ieder, in het bijzonder van vrouwen, om in een

democratische maatschappij te leven waarin discriminatie op grond van geslacht - met als gevolg uitsluiting van het passieve kiesrecht - niet getolereerd wordt en waarin door de Staat handhavend opgetreden wordt. Dit belang krijgt een zwaardere lading als men bedenkt dat het niet denkbeeldig is dat in de (nabije) toekomst ook andere partijen opstaan die vrouwen - op godsdienstige motieven - een andere politieke en/of maatschappelijke rol toebedelen dan mannen, waardoor het gevaar van discriminatie wederom op de loer ligt. De Staat kan hierin een sturende rol spelen.⁸

SGP-CASUS

Gelijkheid is een modern ideaal, dat tegelijk controversieel is. In onze samenleving is het gelijkheidsbeginsel een bron van conflicten voor de uitoefening van het grondrecht vrijheid van godsdienst. Daar hebben in het bijzonder orthodoxe gelovigen mee te maken. Een van de heersende maatschappelijke idealen is de gelijkheid van de vrouw. De vrouw moet een gelijke positie aan de man innemen. Daarbij paste uiteraard niet dat de SGP haar vrouwelijke leden niet het recht toekende te worden verkozen, het zogenoemde passieve kiesrecht. Na een jarenlange juridische strijd nam het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) te Straatsburg in 2012 een finaal besluit over de door de SGP ingediende klacht. Daaraan vooraf ging dat in 2010 de Hoge Raad uitsprak dat de regering maatregelen jegens de SGP moest treffen, zodat vrouwen binnen deze partij niet langer ongelijk werden behandeld. Vervolgens diende de SGP een klacht in tegen dit arrest bij het EHRM. Dit rechtcollege oordeelde dat de klacht van de SGP niet ontvankelijk was. In 2013 heeft de SGP haar huishoudelijk reglement aangepast, zodat de vrouw niet langer wordt uitgesloten van ver-

kiesbaarheid.⁹ De SGP heeft zich voor haar bestreden en door de rechters verworpen standpunt mede beroepen op de vrijheid van godsdienst. Zij beschouwt godsdienstvrijheid daarbij als een collectief rechtsgoed. Dit impliceert dat de godsdienstvrijheid van het individuele lid wordt beperkt, wat overigens op gespannen voet staat met de oorspronkelijke bedoeling van dit recht.

Het EHRM overwoog dat de Europese rechtsorde staat voor het bevorderen en handhaven van de idealen en waarden van een democratische samenleving.¹⁰ Het verwees naar eerdere uitspraken die het had gedaan. De enige noodzaak die een inmenging in de vrijheid van godsdienst rechtvaardigt, komt juist voort uit de democratische samenleving. Het uitsluiten van vrouwen van het passieve kiesrecht voldeed naar het oordeel van het EHRM aan dit criterium. De gelijkheid van man en vrouw is een belangrijk doel van de lidstaten van de Raad van Europa. Alleen zwaarwegende redenen kunnen een verschil in behandeling rechtvaardigen. Het EHRM verwierp de klacht van de SGP op grond van het artikel dat de staten verplicht tot vrije verkiezingen, in samenhang met het artikel dat discriminatie verbiedt.¹¹ Het aspect van het heersende beoordelingspatroon komt treffend tot uiting in de uitspraak van het EHRM. Het stelt dat gelijkheid van seksen tegenwoordig – *today* – een hoofddoel van de staten is die bij de Raad van Europa zijn aangesloten. Het EHRM voegde eraan toe dat de bevordering van de gelijkheid van mannen en vrouwen op dit moment – *nowadays* – de staat verhindert om subsidie te verlenen aan organisaties waarin vrouwen worden achtergesteld.¹²

De SGP beriep zich op het grondrecht op godsdienstvrijheid. Zij is echter geen religieuze ge-

meenschap die een zelfstandige, en niet een van haar leden afgeleide, aanspraak op de rechten en vrijheden heeft die door artikel 6 Gw en artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) worden gewaarborgd.¹³ Dat wil zeggen, dat zij niet hetzelfde recht op vrijheid van organisatie van de eigen gemeenschap heeft als bijvoorbeeld een kerkgenootschap. De SGP is een politieke partij op een religieuze grondslag. Voor haar geldt de uitzonderingsbepaling van de Awgb niet zoals deze geldt voor een kerkgenootschap. Hiermee in verband staat dat de SGP zich erop beroepen heeft een private organisatie te zijn. De constitutionele orde erkent inderdaad de autonomie van private organisaties om een eigen rechtssfeer te creëren, waarin eigen regels worden gemaakt en gehandhaafd. De Grondwet en het EVRM beperken de mogelijkheden die de staat heeft om dwingende wettelijke regels aan dit type organisaties te stellen. Die mogelijkheid is aan tamelijk strakke voorwaarden gebonden. De uitkomst van de SGP-casus brengt hierin geen verandering. Private organisaties dienen bij het verwerken van hun identiteit overigens wel de wet te respecteren zoals de rechter deze interpreteert. En deze interpretatie wordt beïnvloed door het heersende beoordelingspatroon.

CONCLUSIE

Het praktiseren van religieuze geboden en voorschriften staat onder de bescherming van het grondrecht op godsdienstvrijheid. Alle burgers hebben een gelijk recht op vrijheid van godsdienst. Het uitoefenen van vrijheidsrechten vereist het respecteren van de vrijheidsrechten van andere burgers. Maar dit brengt een spanningsveld van rechten en vrijheden met zich mee, waarin voortdurend gezocht moet worden naar (nieuwe) evenwichten tussen belangen van bur-

Een nieuwe meerderheid, die liberaal en geseculariseerd is, is in de afgelopen decennia haar waarden gaan opleggen aan de gehele samenleving.

gers bij het uitoefenen van hun vrijheidsrechten. Er is sprake van een zekere dynamiek. Actueel is dat deze dynamiek van de grondrechten zich richt op het zoeken naar nieuwe evenwichten die sterk worden beïnvloed door de maatschappelijke norm van gelijkheid en het ontkennen van (vrijwel) elk onderscheid tussen man en vrouw. Het heersende maatschappelijke en zedelijke beoordelingspatroon is – mede gelet op andere casus – niet positief voor orthodoxe gelovigen.

Een nieuwe meerderheid, die liberaal en gese-

culariseerd is, is in de afgelopen decennia haar waarden gaan opleggen aan de gehele samenleving. Daarmee is de gelijkheid van alle burgers onder spanning komen te staan, en zijn de vrijheidsrechten van minderheidsgroeperingen in de verdrukking gekomen. Alle burgers hebben gelijke rechten, maar de burgers die tot de liberale, geseculariseerde meerderheid behoren, zijn meer gelijk dan de andere burgers. Een doorgeslagen beroep op gelijkheid heeft als paradoxaal resultaat ongelijkheid. Dat heeft ertoe geleid dat de Nederlandse rechtsorde het recht heeft beperkt van de SGP om - in consistente lijn met haar beginselprogramma - de vrouw niet verkiesbaar te stellen en haar heeft gedwongen dit wel te doen. De SGP heeft niet meer een gelijk recht op het naleven van haar waarden als andere politieke partijen, wat in strijd is met de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat die Nederland wil zijn.

NOTEN

- ¹ Dr. Henk Post is gepromoveerd op de dissertatie *Vrijheid van godsdienst in een democratische samenleving*, 's-Gravenhage: Boom 2014.
- ² Paul Cobben, 'Kan religie in de multiculturele samenleving slechts privé-zaak zijn?', in: Donald Loose (red.), *Religie in het publieke domein. Fundamenten en fundamentalisme* (p. 71-83), Vught: Damon 2007, p. 78-79.
- ³ Henk Vroom, *Religie als ziel van cultuur. Religieus pluralisme als uitdaging*, Zoetermeer: Meinema 1996, p. 41-42.
- ⁴ H.D. Tjeenk Willink, 'voorwoord', in: *De Grondwet van Nederland (7-14)*, ingeleid door Henk te Velde, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2006, p. 8-9.
- ⁵ A.S. Hartkamp, C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. *Verbintenissenrecht II*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000, p. 44.
- ⁶ P.W.C. Akkermans, C.J. Bax & L.F.M. Verhey, *Grondrechten en grondrechtsbescherming in Nederland*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1993, p. 186.
- ⁷ Bijvoorbeeld door Jos de Mul in de *Volkskrant*, 26 mei 2017
- ⁸ Rechtbank 's-Gravenhage, 7 september 2005, zaak-/rolnr. HA ZA 03/3395, 3.6, uitspraak: LJN AU2088; vindplaatsen: *NJF* 2005, 316; *NJ* 2005, 473; *AB* 2005, 398, M.J. Kanne.
- ⁹ De Algemene Ledenvergadering van de SGP nam in het huishoudelijk reglement een bepaling op dat bij het samenstellen van kandidatenlijsten het vrouwelijk geslacht van de kandidaat niet rechtens kan worden tegen-gevoerd. De relevante bepaling in het Program van Beginselen werd niet gewijzigd.
- ¹⁰ EHRM 10 juli 2012, nr. 58369/10, § 70 (*Staatkundig Gereformeerde Partij against the Netherlands*).
- ¹¹ EHRM 10 juli 2012, nr. 58369/10, § 77 (*Staatkundig Gereformeerde Partij against the Netherlands*).
- ¹² EHRM 10 juli 2012, nr. 58369/10, § 72, 73 (*Staatkundig Gereformeerde Partij against the Netherlands*).
- ¹³ T.J. van der Ploeg, *Vrijheid, gelijkheid en redelijkheid (Libertas et aequitas)* (Rede ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar privaatrecht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit op 7 september 2012), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2013, p. 12-13.

**Word vriend van het CIDI.
Uw steun is hard nodig. Juist nu!**

Het Centrum Informatie en Documentatie Israel (CIDI) is een onafhankelijke Nederlandse stichting, die onlosmakelijk betrokken is bij Israel. Het CIDI komt op voor het recht op vrede en veiligheid in Israel en het Joodse volk, waar ook ter wereld.

Uw steun is hard nodig voor ons werk. Voor 50 euro per jaar, belastingaftrekbaar, bent u Vriend van CIDI. Vrienden ontvangen onze Israel Nieuwsbrief en uitnodigingen voor onze activiteiten. Ga naar **www.cidi.nl/steun-cidi/** voor meer informatie.

CIDI centrum
informatie en
documentatie
ISRAEL

CIDI
Postbus 11646
2502 AP Den Haag
Nederland

Deze bijdrage gaat over een nieuwe Australische wet die het biechtgeheim doorbreekt. Wat betekent dit voor het geweten van de geestelijke, de kerken en de samenleving? Eerst wordt de Australische casus besproken, waarna deze een vertaling krijgt naar de Nederlandse situatie. Daarbij worden de hoofdlijnen van het juridische kader betrokken en het theologische perspectief op het geweten toegelicht.

Dr. Leon van den Broeke, specialist in kerkrecht¹

Het recht op het geweten?

Het ambtsgeheim en het biechtgeheim tussen het statelijke en het religieuze recht

PUBLIEK OF PRIVAAT?

Onder het mom van 'neutraliteit' en scheiding van kerk en staat lijkt elke religieuze expressie uit het publieke domein te worden verwezen naar het Museum voor Religieuze Oudheden of op z'n minst naar de private levenssfeer. Dat geldt ook voor de gewetensvrijheid. Het geweten is voor religieuze tobbers. Dat is opmerkelijk omdat juist in de seculiere samenleving het hyperindividualisme en zelfontplooiing tot nieuwe religie zijn verheven. De samenleving en politiek

die religie negeren of privatiseren zijn tot schade van henzelf, stelde de Nijmeegse filosoof Martin Terpstra in 2011 in *Zicht*.² Daarbij hoort ook de schade die individuele gelovigen en geloofsgemeenschappen oplopen als zij door hen gediscrimineerd worden en in gewetensnood geraken.

HET GEWETEN DUKT AF EN TOE OP

Af en toe duikt het geweten weer op in het publieke domein: het over het niet kunnen ver-

vullen van de dienstplicht op basis van de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst (1962-1997) en de 'weigerambtenaar' die geen huwelijken wilde voltrekken tussen partners van hetzelfde geslacht. Een christelijke banketbakker uit de Verenigde Staten van Amerika weigerde in 2012 een huwelijkstaart te bakken voor een homostel. De rechters van het Hooggerechtshof stelden hem onlangs in het gelijk, daarbij laverend tussen godsdienstvrijheid en discriminatieverbod. Andere voorbeelden waarbij gelovigen in gewetensnood kunnen komen zijn rituele slacht, jongensbesnijdenis, vaccinatie en het al dan niet meewerken aan abortus en euthanasie. Actueel is dat nu in bijna 70% van de burgerlijke gemeenten de winkels op zondag open zijn. Dat percentage groeit sinds de jongste gemeenteraadsverkiezingen. Daarbij komt dat er ook burgerlijke gemeenten zijn waar de winkels niet elke zondag of niet elke winkel op zondag open mogen zijn. Het aantal groeit. Dat noemt de directeur van Detailhandel Nederland, Sander van Golberdinge, 'een mooie ontwikkeling'.³ De neoliberale markt(economie) heeft gevolgen voor de gelovige middenstander die er de voorkeur aan geeft op zondag zijn winkel te sluiten. Hij zal de verplichting om op zondag de winkel te openen als discriminerend ervaren, om maar (niet) te zwijgen over zijn geweten.

AUSTRALIË EN HET BIECHTGEHEIM

Een journaliste van de NOS belde mij enkele weken geleden vanwege het wetsvoorstel dat op 7 juni j.l. door de Legislative Assembly of the Australian Capital Territory was aangenomen. De nieuwe wet is van kracht in de federale staat waarvan Canberra de hoofdstad is en doorbreekt het biechtgeheim. Vanaf 31 maart 2019 moet een biechtvader die hoort of een vermoeden heeft van seksueel misbruik van kinderen dit binnen 30 dagen melden bij de politie op

Het geweten is voor religieuze tobbers.

straffe van vervolging.⁴ Leraren en artsen gingen geestelijken hierin al voor. Alle politieke partijen ondersteunen deze wet. South Australia heeft al een soortgelijke wet aangenomen die vanaf 1 oktober rechtsgeldig wordt en New South Wales overweegt soortgelijke wetgeving. De aanleiding is het omvangrijke misbruikschandaal in Australië dat tienduizenden kinderen schade heeft berokkend. Zestig procent van het misbruik vond plaats in de Rooms-Katholieke Kerk. De maatschappelijke verontwaardiging is groot omdat het om kinderen gaat. Getroffenen die op een rooms-katholieke school zaten die viel onder het gezag van een rooms-katholieke geestelijke konden nergens heen met hun verhaal.

DE KERK ALS BOOSDOENER

De Australische samenleving beschouwt deze kerk als de grote boosdoener, ook al vond 40% van het misbruik buiten deze kerk plaats, mede vanwege de wijze waarop de kerk heeft gereageerd op de conclusies van de onderzoekscommissie. Eén van de aanbevelingen betreft het doorbreken van het biechtgeheim in geval van weet hebben van seksueel misbruik. De kerk legt evenwel alle conclusies naast zich neer. De bisschop van Melbourne stelde dat het vertrouwen in de kerk niet was afgenomen. Sommige priesters hebben al verklaard liever de gevangenis in te gaan dan het biechtgeheim te doorbreken. De commissie verwijt de kerk een 'bijna onbegrijpelijk gebrek aan inlevingsvermogen'. De aartsbisschop van Adelaide is tot een jaar cel veroordeeld omdat hij gezwegen heeft over het misbruik waarvan hij weet zou hebben gehad.⁵ Philip Wilson (67) blijft volhouden dat hij niets

Sommige priesters hebben al verklaard liever de gevangenis in te gaan dan het biechtgeheim te doorbreken.

wist van een misbruikschandaal van zo'n veertig jaar geleden. Saillant detail is dat hij Alzheimer-patiënt is. De samenleving ziet een kerk die een doofpotcultuur hanteert en geen compassie toont met getroffen en van seksueel misbruik. De Anglicaanse Kerk reageerde anders en heeft al in 2014 gesteld dat het biechtgeheim niet absoluut is als het gaat om misdrijven waarop een celstraf van minimaal vijf jaar, zoals kindermisbruik. Ook moet de dader zich nog niet hebben gemeld bij de betreffende autoriteiten.

VAN BIECHTSTOEL NAAR RECHTBANK

Wie voelt niet mee met de maatschappelijke verontwaardiging over misbruik van kinderen in een kerk? Toch speelt er meer dan een dwarse kerk. Deze wet komt hard de biechtstoel binnen. Priesters die wél zouden meehelpen om kinderen te beschermen, kunnen dat niet: het is 'ten strengste verboden met woorden of op welke andere wijze en om welke reden ook over de boeteling ook maar iets bekend te maken', canon 983 § 1 *Codex Iuris Canonici*. Canon 984 verbiedt volstrekt de biechtvader 'van de kennis uit een belijdenis verkregen, gebruik te maken op een wijze die bezwarend is voor de boeteling, ook al is elk gevaar van bekendmaking uitgesloten'. Anders wordt de biechtvader geëxcommuniceerd, canon 1388 § 1.

BIECHTGEHEIM IN NEDERLAND

De journaliste vroeg mij ook of zoiets door de Nederlandse overheid aan geestelijken van kerken hier zou kunnen worden opgelegd. Daarmee is de Australische situatie opeens minder

een ver-van-mijn-bed-show dan zij op het eerste oog lijkt te zijn. Voor sommige seculiere Nederlanders is godsdienstvrijheid een doorn in het oog, want er is in hun ogen te veel ruimte en religie moet terugverwezen worden naar het private terrein. Sommige religieuze Nederlanders bekijken elk besluit en iedere uitspraak van de overheid met argusogen, omdat ze vinden dat de godsdienstvrijheid al te veel is ingeperkt. De overheid zou juist (religieuze) minderheden moeten willen beschermen en niet moeten discrimineren. Bovendien zou de overheid zich niet met de innerlijkheid moeten bemoeien, is de gedachte.

Vanuit het perspectief van de beperking van de godsdienstvrijheid door een seculiere overheid en discriminatie in een gesecculariseerde samenleving is het niet uitgesloten dat het ambts- of biechtgeheim voor geestelijken in Nederland in de nabije toekomst ook niet langer heilig en veilig zijn, hoe sterk ook de juridische positie van de geestelijke en het ambtsgeheim en het verschooningsrecht in het statelijke recht nu is.

HET PROTESTANTSE GEWETEN

Voor kerken van gereformeerde signatuur is het ambtsgeheim heilig, maar niet absoluut.⁶ Predikanten mogen het ambtsgeheim niet opzettelijk schenden. Ook zij zijn in hun ambtsuitoefening gebonden aan het juridische kader van art. 272 lid 1 Wetboek van Strafrecht. Het gaat daarbij om een geheim waarvan de geestelijke weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat hij verplicht is het te bewaren en het niet mag schenden in de zin van een niet-noodzakelijke handeling. Alleen in uitzonderlijke omstandigheden als het voorkomen van een ernstig misdrijf of het een halt toeroepen aan (kinder)mishandeling en na een zorgvuldige afweging door de geestelijke kan hij zich gedwongen of geroepen weten het ambtsgeheim te doorbreken.

WETTELIJK KADER

In Nederland is de gewetensvrijheid een groot en een oud goed. Artikel 13 van de Unie van Utrecht (1579) waarborgde de gewetensvrijheid in de context van godsdienstvrijheid. Mede om die reden stond de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te boek als godsdienstig tolerant, hoewel de (kerk)geschiedenis ook een intolerant beeld schetst. Er is een ruimte in het individu die beschermd is en waar zelfs de overheid niet bij kan.

Zowel de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (UVRM) als het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) beschermen nu met juridische garanties de gewetensvrijheid. Art. 18 UVRM bepaalt: 'een ieder heeft recht op vrijheid van gedachten, geweten en godsdienst'. Art. 9 EVRM codificeert: 'een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst'. Dit recht kan aan geen andere 'beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen'. Ook art. 7 van de Grondwet waarborgt de gewetensvrijheid. Toegespitst op de vrijheid van meningsuiting (art. 7 GW) en godsdienstvrijheid (art. 6 GW) geldt dat hoe meer religie zich van het private naar het publieke domein begeeft, hoe groter de kans op botsing van grondrechten tussen overheid en burgers en tussen burgers onderling, en hoe minder absoluut die vrijheid is.

DE DRIE ROLLEN VAN HET GEWETEN

In die botsing wordt het geweten in stelling gebracht en aangevallen. Onheldere beeldvorming vertroebelen opvattingen en verhitte debatten. De in 2011 gepromoveerde predikant P. Ver-

Voor kerken van gereformeerde signatuur is het ambtsgeheim heilig, maar niet absoluut. Predikanten mogen het ambtsgeheim niet opzettelijk schenden.

baan toont hoe complex en diffuus de notie van het geweten is. In het spoor van het Oud-Romeinse recht formuleert Verbaan het geweten 'als een resonantieruimte in de mens waarin, als in een *dramatis personae*, de verschillende rollen elk een bijdrage leveren aan het 'drama' waarin de in zijn geweten aangesproken mens betrokken is'.⁷ Hij onderscheidt drie rollen: het geweten als *sensus divinitatis* (goddelijke bewustzijn of oordeelsvorming), *accusator sui* (autonoom gewetensoordeel bij een slecht geweten) en *integritas* (goed geweten, een bijkomend concept bij geloof als daad). De notitie van het geweten is bruikbaar als 'prisma voor de mens in relatie tot zichzelf, God en de naaste ook vandaag de dag'.⁸

HET RELATIONELE GEWETEN

Dat relationele aspect van het geweten is ook te vinden in het werk van de historica A.A. Kluvel. Niet zonder reden is de ondertitel van haar boek: Het *relationele* [curs. CvdB] geweten onder-vraagd: "De consciëntie is verbonden met God, de naaste, de wereld en onszelf."⁹ Zij werkt dit uit: "Het naar voren brengen van gewetensbezwaren impliceert dan ook meestal een vraag om een uitzondering, gesteld aan mensen die mogelijk heel anders over de kwestie denken dan de gewetensbezwaarde, omdat zij bijvoorbeeld weinig waarde hechten aan Gods Woord en mogelijk niet ten volle verstaan hoe diepg gevoeld de drang is om daarnaar te leven. Een gewetensberoep leidt dan ook vrijwel nooit auto-

Een gewetensberoep leidt vrijwel nooit automatisch tot moreel krediet en politieke en maatschappelijke erkenning. Dit komt doordat het bijna altijd in meer of mindere mate de samenleving belast.

matisch tot moreel krediet en politieke en maatschappelijke erkenning. Dit komt doordat het bijna altijd in meer of mindere mate de samenleving belast, hoe diepgevoeld en juist een beroep op het geweten ook kan zijn.¹⁰ De bezinning op gewetensvrijheid stelt indringende vragen: in hoeverre is de gewetensbezwaarde bereid zelf de prijs te betalen? "Een gewetensbezwaarde moest niet te veel noten op zijn zang hebben. Soldaten die niet op zondag naar de kazerne wilden reizen moesten niet morren wanneer zij zeer vroeg op de maandagochtend moesten reizen."¹¹

HET GRILLIGE GEWETEN

Gewetensvrijheid is een 'autonome, zeker geen willekeurige, geen ongebonden vrijheid (...) maar beaamt wat in Gods gericht recht, waar en wijs is. Een mens heeft dan ook geen geweten als inklevende eigenschap, maar hij krijgt het door de "Weisung des Sohnes" geschonken, zodat hij een *consciens*, een mede-weter met God wordt'.¹² De gewetensvrijheid is geen vrijheid boven de wet of moraliteit.¹³ De theoloog G.H. Ter Schegget stelde in 1970: "Het geweten oriënteert mijn doen en laten op het morgenland der toekomst, de utopie die geen utopisme is omdat God God is!"¹⁴ Ook de Engelse theoloog O. O'Donovan betreft een soortgelijke positie: "Moral freedom can never be established on a

basis of self-sufficiency and independence of the world. Freedom, if it is freedom to act *within* the world, must itself be *of* the world."

AFRONDING

De Australische casus is een voorbeeld van het spanningsveld tussen het statelijke en het religieuze recht. Vanuit de maatschappelijke verontwaardiging, de (rechts)positie en (rechts)bescherming van het kind dat slachtoffer is van seksueel misbruik, is de Australische wet te verstaan. De houding van de Rooms-Katholieke Kerk aldaar heeft de verontwaardiging gevoed en de noodzaak van het openbreken van het biechtgeheim aangetoond, vindt de politiek en de samenleving. Tegelijk lijkt er weinig aandacht te zijn voor de welwillende priester of bisschop die wel het getroffen kind wil beschermen, maar niet kan, omdat hij gebonden is aan het absolute karakter van het biechtgeheim. Indien zij het biechtgeheim doorbreken, worden zij geëxcommuniceerd.

Voor de Anglicaanse Kerk en gereformeerde kerken ligt dit genuanceerder. Voor hen is het biecht- of ambtsgeheim heilig, maar niet absoluut. Ook een anglicaanse of gereformeerde geestelijke kan in gewetensnood komen en besluiten zich niet langer op het verschoningsrecht te beroepen. Geestelijken staan hierin niet alleen. Ook in andere beroepsgroepen komt dit voor.

Of iemand in gewetensnood is, is een individuele zaak, maar religieus gezien ook een zaak van het collectief. Het gaat altijd over de verhouding tussen God, de mens en de medemens. Een geestelijke kan in gewetensnood komen, maar dat raakt ook zijn kerk en de samenleving. Immers, niet langer is de biechtstoel of het huisbezoek een absoluut veilige ruimte. De geestelijke zal in geval van gewetensnood zijn geweten moeten onderzoeken.

De overheid en de samenleving zouden er goed aan doen niet tot een te simpele voorstelling van zaken te komen. Het gaat niet slechts om het recht op maatschappelijke verontwaardiging in geval van mishandeling of om het absolute karakter van het biechtgeheim. Op het spel staan ook de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid

van godsdienst en de vrijheid van religieuze organisatie. In een democratische rechtsstaat zou het de overheid sieren hiervoor begrip te tonen, net zoals dat geestelijken en hun kerken er alles aan zouden moeten doen om niet alleen hun geweten te beschermen, maar zeker ook de kinderen die mishandeld worden.

NOTEN

- ¹ Dr. C. van den Broeke is universitair hoofddocent Religie, Recht en Samenleving/Kerkrecht en voorzitter van het Centrum voor Religie en Recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam; universitair hoofddocent Kerkrecht en directeur van het Deddens Kerkrecht Centrum aan de Theologische Universiteit Kampen.
- ² M. Terpstra, *Democratie als cultus: Over politiek en religie*, (Amsterdam, 2011); K. van der Zwaag, 'Politiek kan niet zonder religieus perspectief: Interview met dr. M. Terpstra', *Zicht: Tijdschrift voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij*, 2011/1, 7-12.
- ³ <https://nos.nl/artikel/2241874-zeven-dagen-per-week-winkelen-steeds-normaler.html> [geraadpleegd 17 juli 2018]; <https://www.lifesitenews.com/news/australia-passes-law-requiring-priests-to-break-seal-of-confession-bishop-p> [geraadpleegd 17 juli 2018]; <https://www.canberratimes.com.au/politics/act/reportable-conduct-scheme-extended-to-confessional-20180607-p4zk0j.html> [geraadpleegd 17 juli 2018].
- ⁴ <https://nos.nl/artikel/2235582-biechtgeheim-niet-meer-heilig-in-australische-hoofdstad.html> [geraadpleegd 17 juli 2018].
- ⁵ <https://nos.nl/artikel/2239596-1-jaar-cel-voor-australische-aartsbisschop-die-misbruik-verzweeg.html> [geraadpleegd 17 juli 2018].
- ⁶ Jacques Schenderling, *Beroepsethiek voor pastores*, Budel, DAMON, 2008; Ph.J. Huijser, *Het ambtsgeheim van de zielzorger* (Kampen, 1961).
- ⁷ Peter A. Verbaan, *Geweten: De rehabilitatie van een theologisch begrip* (Zoetermeer, 2011), 249.
- ⁸ A.w., 249.
- ⁹ A.w., 16.
- ¹⁰ A.A. Kluvel, *Gewetensvrijheid in het geding: Het relationele geweten ondervraagd* 2e dr. (Apeldoorn, 2017), 20.
- ¹¹ A.w., 245.
- ¹² G.H. ter Schegget, *Het beroep op de stad der toekomst: Ethiek van de revolutie* (Haarlem, 1970), 80-81. Ter Schegget citeert de Zwitserse theoloog Karl Barth (1886-1968); K. Barth, *Kirchliche Dogmatik I/1* (Zürich, 1932), 780 en IV/2 (Zürich, 1955), 350 en 573.
- ¹³ Ter Schegget, *Het beroep*, 87.
- ¹⁴ A.w., 89.
- ¹⁵ O. O' Donovan, *Resurrection and Moral Order: An Outline for Evangelical Ethics* 2nd. ed. (Leicester/Grand Rapids MI, 1994), 120.

Onrecht is onverdraaglijk. En tegelijk kun je – ook als rechter – niet al het onrecht in de samenleving bestrijden en uit de wereld verwijderen. Maar wat kun je wel doen? Laten zien wie er in zijn recht staat! Rechter mr. Dirk Vergunst uit Gelderland benadrukt het belang van luisteren naar mensen die in een achterstandsituatie leven. Ook zegt hij dat politici niet te grote woorden moeten gebruiken. Het vertrouwen in de rechterlijke macht moet niet onnodig worden geschaad.

Mr. C.A. van der Tang-Everse en drs. J.A. Schippers, redactieleden

'Laat zien wie er in zijn recht staat!'

Interview met mr. Dirk Vergunst, rechter in Gelderland

Als we spreken over rechters, wat voor een persoon, wat voor type mens zit er achter de edelachtbare?

"Allereerst hebben rechters gevoel voor taal, ze zijn goed in het verwoorden van zaken. Bij de toelating tot de rechterlijke opleiding wordt het communicatief vermogen uitgebreid getest. Als rechter moet je voldoende schrijfvaardigheid bezitten. En ook schrijftempo, zeg ik er maar meteen bij. In het algemeen zijn het geen weten-

schappers. Rechters moeten snel informatie tot zich kunnen nemen, doortastend en besluitvaardig zijn. Wetenschappers zien vaak te veel nuances, ze willen alles uitpluizen en van diverse kanten bekijken, waardoor ze te lang bezig zijn alvorens ze een besluit nemen. Bij veel strafzaken moet je terstond, dus ter zitting een besluit nemen. Maar bij de meeste andere zaken krijg je ook niet meer dan een of twee weken de tijd. Dus je moet snel een ei kunnen leggen."

Over Dirk Vergunst

Dirk Vergunst werd in 1957 geboren te Rotterdam. Hij studeerde geschiedenis en rechten aan de universiteit te Leiden. Van 1987-1991 volgde hij in Rotterdam de studie Rechterlijk ambtenaar in opleiding. Sinds 1991 is hij verbonden aan de rechtbank te Zutphen, nu rechtbank Gelderland. In 1993 werd hij tot rechter benoemd.

Vergunst heeft diverse nevenfuncties uitgeoefend, onder andere bij Woord en Daad, de Stichting Ontmoeting en de scholengemeenschap Driestar. Momenteel is hij onder andere betrokken bij de Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs en de Stichting Silolah. Verder doceert hij aan advocaten en binnen de rechterlijke macht. Tevens is hij voorzitter van Het Juridisch Genootschap te Zutphen dat de interesse in de beoefening van het recht en de rechtspraak wil bevorderen.

Dirk Vergunst is gehuwd met Ina Moens. Samen hebben zij vier kinderen en vijf kleinkinderen.

SCHEIDSRECHTER

"Ik vergelijk het werk van rechters graag met scheidsrechters in het voetbal. Misschien staat de sportwereld wat ver bij SGP'ers vandaan, maar de apostel Paulus trekt ook regelmatig een vergelijking met de sportbeoefening in zijn dagen. Scheidsrechters moeten ook razendsnel een beslissing kunnen nemen of iets een overtreding is en zo ja of het bij een waarschuwing blijft of dat er een gele of rode kaart getrokken moet worden. Ze kunnen de wedstrijd niet voor lange tijd stilleggen om er uitgebreid over te gaan delibereren. Zo is het ook met de samenwerking. Die is continu in beweging en kun je ook niet bevriezen omdat rechters een halfjaar gaan studeren en nadenken over het vonnis dat ze moeten gaan uitspreken."

"Rechters komen uit alle bevolkingsgroepen. Vroeger was het een vrij elitair gezelschap, veelal afkomstig uit de adel, zeker hier in Gelderland. Die tijd ligt ver achter ons. Er zijn nog steeds rechters uit de zgn. betere kringen, maar ook uit arbeidersgezinnen en alles daar tussenin. Wie

we nog een beetje missen zijn de allochtonen. Met name meisjes zie je nu wel doordringen, maar bij de jongens zit nog een achterstand. Dat is wel jammer, want als de rechters vooral witte mannen en vrouwen zijn, dan herkent toch een deel van de bevolking zich minder in hun rechterlijke macht."

Zijn rechters in politiek opzicht ook evenwichtig?

"Qua politieke achtergrond zitten rechters vaak in het midden. Misschien wat vaker neigend naar D66, dat vindt men in SGP-kring misschien niet zo fijn omdat D66'ers een meer seculiere levensbeschouwing hebben. Maar dat rechters vaak in de middenmoot van de politiek hun thuis vinden, acht ik wel een goede zaak, want daar ligt tenslotte meestal ook het evenwicht tussen links en rechts. Er zijn overigens zeker ook rechters uit de flanken van de politiek. Ik ben er daar één van, ook al beschouw ik mezelf niet als volbloed SGP'er. Dat er rechters zijn met een reformatorische achtergrond, vinden veel mensen uit

onze achterban ook wel fijn. Niet dat ik enige invloed kan uitoefenen op de rechtspraak in het algemeen, maar het christelijke geluid is daarmee wel intern binnen de rechterlijke macht aanwezig."

En hoe breng je dat geluid naar voren? Op welke manier laat je van je horen?

"Vaak gaat dat op een heel natuurlijke manier. Collega's weten gewoon dat ik een reformato- risch christen ben. Soms zijn er zaken aan de orde waarbij ze graag even met mij erover willen praten. Net zoals ik even bij iemand ga buurten die goed thuis is in het tuchtrecht in de sport, omdat hij een liefhebber is van de voetbalsport en extra informatie heeft. Hoe meer je weet met elkaar als rechters, hoe meer je die informatie deelt, want het kan voor een individuele rechter van belang zijn om dat te weten, zodat hij een goed afgewogen beslissing kan nemen. Het ver- trouwen in de rechterlijke macht is erbij gebaat dat iedereen weet dat de rechters uit alle bevol- kingsgroepen zijn en worden gerekruteerd en daardoor een afspiegeling zijn van wat er in de samenleving leeft."

Moet je als rechter ook sociaal zijn en inle- vingsvermogen aan de dag leggen?

"Nou, we moeten als mensen allemáál sociaal zijn. Maar inlevingsvermogen, empathie hebben is belangrijk voor een rechter. Anders kun je je niet verbinden met de mensen die voor je ko- men. Daaronder zijn er veel uit de onderste la- gen van de samenleving, met name criminelen – al zijn er ook boeven met witte boorden. Je moet met al die mensen een normaal gesprek kunnen voeren."

"Bij zaken over bewindvoering zijn mensen be- trokken met autisme of zeer laag begaafden met weinig denkracht. Een goed gesprek met deze mensen draagt bij aan hun gevoel dat de rechter

Rechters moeten snel infor- matie tot zich kunnen nemen, doortastend en besluitvaardig zijn.

ook echt naar hen luistert. Als mensen zich be- grepen voelen, gaan ze vaak vrijer spreken en dat is in een rechtszaak alleen maar winst. Want als ze het ergens niet mee eens zijn, moeten ze dat gewoon kunnen zeggen. Dus als rechter maak je je als het ware kleiner om contact te krij- gen en toegankelijk te zijn. Ik zeg niet dat het mij altijd lukt, maar het is wel belangrijk."

U vertelde onlangs dat mannelijke rechters zeldzamer worden omdat er zoveel vrouwen bij de rechterlijke macht zijn gaan werken.

"Die ontwikkeling is de laatste vijftien jaar erg hard gegaan. Bij de rechtbank Den Haag zijn al stemmen opgegaan om bij gelijke geschiktheid de voorkeur te laten uitgaan naar een man. Dat is de omgekeerde wereld, vergeleken met enige tientallen jaren terug. Kijk, alleen maar vrouwen in de rechtszaal dat is ook niet goed. Net als vroeger werd gedacht dat alleen maar mannen beter zou zijn. Het gaat om een evenwichtige af- spiegeling van de maatschappij."

Een ander thema: populisten hebben niet veel op met rechters...

"Populistische politici gebruiken vaak hele grote woorden. Natuurlijk gaat er wel eens wat mis in de rechtspraak. Je kunt niet garanderen dat een rechterlijke dwaling nooit meer voor zal komen. In het EO-programma 'Moraalridders' ben ik daarover in 2011 bevraagd. Ik denk bijvoorbeeld aan de Puttense moordzaak. Twee mannen heb- ben onterecht jarenlang vastgezeten. Ook de

* Zie [www.npostart.nl/dirk-vergunst/19-10-2011/ POMS_EO_486101](http://www.npostart.nl/dirk-vergunst/19-10-2011/POMS_EO_486101)

Als de bevolking rechterlijke uitspraken niet meer accepteert en naast zich neerlegt, dan beland je als samenleving in een gevaarlijke situatie.

Schiedammer Parkmoord spreekt tot de verbeelding. Dat zijn missers die veel ophef hebben veroorzaakt. Inderdaad gaat het om rechterlijke dwalingen, maar daarbij moet je niet denken dat het per definitie de rechter is die dwaalt. Want als een rechter een verkeerd vonnis wijst, dan kan dat ook veroorzaakt worden door een verkeerd vooronderzoek of een ondeugdelijk proces verbaal dat de politie heeft ingeleverd. Wanneer Geert Wilders dan twittert: 'Tjonge, het lijkt hier Noord-Korea well!' dan is mijn reactie: als hij dat werkelijk denkt, laat hem dan vooral daar eens een kijkje nemen. Hij zal er niet willen blijven!"

Mogen politici dan geen kritiek hebben op rechterlijke uitspraken?

"Mijn persoonlijke opvatting is dat zij zeker kritiek mogen uiten, maar tegelijk moeten zij wel beseffen dat zij verantwoordelijkheid dragen voor het systeem, dus de organisatie van de rechterlijke macht en het vertrouwen daarin. Politici dienen ervoor te waken ongefundeerde kritiek te uiten of overmatig scherpe uitspraken te doen die ertoe leiden dat het vertrouwen van de burgerij in de rechtspraak onnodig wordt geschaad. Dan zegt of denkt een deel van de bevolking: zie je wel, de rechters deugen ook niet. Het is één corrupte bende."

"Als mensen dat van politici denken, is dat erg. Maar politici kun je nog ter verantwoording roepen en de kiezers kunnen ze wegsturen door bij de volgende verkiezingen anders te stemmen.

Rechters zijn echter aangewezen op het maatschappelijk vertrouwen. Als de bevolking rechterlijke uitspraken niet meer accepteert en naast zich neerlegt, dan beland je als samenleving in een gevaarlijke situatie."

Heeft u het idee dat de rechters in het bepalen van de strafmaat zijn losgezongen van de maatschappij?

"Nee. Ik zie eerder een duidelijke relatie. Want vanaf de jaren zestig is in ons land de strafmaat een tijd lang voortdurend omlaaggaan. Vergelding was voor velen een vies woord geworden. Maar de verharding in de Nederlandse samenleving die zich de laatste decennia voordoet, zie je een op een terug in de zwaardere straffen die rechters opleggen. Er is dus een soort *invisible hand* die het systeem bij de les houdt. Terwijl vroeger rechtsgeleerden pleitten voor afschaffing van het strafrecht en resocialisatie afdoende achtten, is er nu een andere beweging die uitdrukkelijk meer aandacht vraagt voor het verdriet van slachtoffers en nabestaanden."

Wanneer krijgt u als rechter te maken met mensen die behoren tot de spreekwoordelijke 'onderkant van de samenleving'?

"We komen mensen uit de lagere sociale klassen vaak tegen in de strafketen en vanzelfsprekend ook bij schuldsaneringszaken. Ook ontmoet ik veel 'gewone' mensen in familiezaken, al haast ik mij om te zeggen dat echtscheidingskwesties uiteraard in alle lagen van de bevolking voorkomen. Wel is het zo dat bij sociaaleconomische armoede vaak ook de gezinsstructuren onder zware druk staan. Als er besloten moet worden tot ondertoezichtstelling, zie je dat kinderen daardoor vaak extra uit balans raken, op school nog minder kunnen meekomen of meer gedragsproblemen vertonen."

"De sociale druk concentreert zich nadrukkelijk

bij de lagere klassen. Het intelligentieniveau ligt hier vaak wat lager, mensen zijn gewoonweg niet meer in staat om over de kluiten van problemen uit te zien. Daarvoor ontberen zij de denkkracht die anderen wel hebben. Als er dan ook nog schulden bij komen, dan zie je dat mensen zich soms helemaal afsluiten van de buitenwereld. Dan doet zich het fenomeen van de multi-problematiek voor: een opeenstapeling van problemen in één gezin. Net een modderpoel waar je eigenlijk niet meer op eigen kracht uit raakt."

Hoe gaan rechters met zaken om waarin multi-problematiek een rol speelt?

"Tot vrij recent werden al die problemen afzonderlijk behandeld. Voor een echtscheiding kom je bij de familierechter. Maar die merkt al snel dat er sprake is van een vechtscheiding. De afgesproken omgangsregeling wordt niet nageleefd. Kinderen worden door de ene ouder tegen de ander opgezet en raken zo in een loyaliteitsconflict. Met het risico dat ze ontspreken."

"Wat we nu als rechters proberen – en let wel, wij zijn de ontvangende partij, wij krijgen de met elkaar ruziënde ouders voor ons, we nemen geen initiatief tot een rechtszaak – is de kluiten van problemen door één team van rechters per gezin te laten behandelen. We zijn aan het studeren op een meer integrale behandeling van de kwesties die een oplossing behoeven. Dan zou een rechter ook de problematiek van de kinderen en de schulden kunnen meenemen. Dit vergt wel een wijziging van de wetgeving. Op dit moment biedt de wet geen ruimte voor zo'n integrale aanpak."

Wat voor mensen zijn het die behoren tot de sociaaleconomische onderklasse? Waar wonen ze, wat zijn hun kenmerken?

"Je kunt ze veelal vinden in achterstandswijken. Ze zijn uit allerlei nationaliteiten afkomstig, maar

er is zeker ook een witte 'Nederlandse' onderklasse. Het gaat vaak om mensen die laaggeletterd zijn of praktisch analfabeet. Het lezen van een dagvaarding is voor hen te hoog gegrepen. Ze zien een moeilijk woord in de titel en leggen het daarom al meteen terzijde. Wie een hogere opleiding heeft genoten, heeft vaak niet door hoe ontzettend complex de samenleving is voor mensen die de taal onvoldoende machtig zijn."

Wat betekent dit voor de houding van hoger-opgeleiden?

"We moeten beseffen dat wij als hoger-opgeleiden zo veel meer talenten gekregen hebben. Dat betekent dat je even zoveel meer verantwoordelijkheid draagt voor hen die veel minder hebben ontvangen. Je moet dus geen gehoor geven aan de boodschap die de geest van onze tijd van de daken roept: ga voor jezelf, kies voor je eigenbelang, pak je kansen! Nee, zorg ook voor anderen en zie naar hen om. Voor christenen zou dat zó vanzelfsprekend moeten zijn. Gelukkig gebeurt er ook heel veel goed werk vanuit allerlei kerken en stichtingen. De vraag is wel of we het in voldoende mate doen. Daarom is het belangrijk om elkaar daarin aan te moedigen. Voeden we onze jongeren op een goede manier op? Zeggen we tegen leerlingen: doe je best op school, om vooruit te komen? Of zeggen we het anders: doe je best joh, want jij hebt talenten gekregen en die kun je gebruiken om anderen te helpen! Die motivatie hoor ik helaas niet vaak."

Vanwaar die onrust bij armere bevolkingsgroepen over nieuwkomers? Heeft u daarvoor een verklaring?

"Ja, die onrust zie je in Nederland zeker. De mensen uit de lagere sociaaleconomische klassen voelen zich als eerste bedreigd. Zij hebben vaak laagbetaalde banen. Ook zijn zij soms minder gemotiveerd dan migrerende Turken of Marokka-

nen voor wie zo'n baantje juist een springplank is. Voor de mensen die hier al wonen, is dat echter een eindstation. Zij zien met argusogen de komst van migranten aan en willen het liefst dat die geen asielstatus krijgen en zo snel mogelijk weer vertrekken. Wilders en Trump werven veel stemmers onder mensen die zich bedreigd voelen. Je kunt ook een parallel trekken met de situatie in Zuid-Afrika voor 1994. Uit studies is bekend dat de heftigste voorvechters van apartheid juist in de witte onderklasse zaten. Het is wel zo veilig als er altijd nog een klasse onder je zit. Ik vergelijk dat ook wel met het schoolplein. Wie pesten en wie worden gepest? De meeste agressie treft die kinderen die te zwak zijn om iets terug te doen. Pesten is jezelf als het ware bevestigen, zij het ten koste van de ander"

Hoe kunnen we de ongelijkheid aanpakken?

"Na de Tweede Wereldoorlog is in de meeste westerse landen een stevig sociaal stelsel opgebouwd. Via de sociale zekerheid kunnen de scheppingsongelijkheden voor een deel worden gematigd. Het stelsel is bedoeld om de ernstige gevolgen van tegenslag en onheil dat je overkomt, waar je niets aan kunt doen, te verminderen. We zijn solidair met degenen die iets ernstigs overkomt, met bijvoorbeeld arbeidsongeschiktheid als gevolg, en we willen zo iemand niet in de ellende laten ondergaan. Dat is natuurlijk een heel positieve motivatie. In SGP-kring is men nooit zo voor de invoering van allerlei sociale wetgeving geweest. Het argument was dat dit tot de taak van de kerk behoorde. Maar wat is er eigenlijk mis met samen sparen en de lasten met elkaar delen? Als verzekeringen om principiële redenen niet zijn toegestaan, waarom stemde de SGP er dan wel mee in dat we collectief gefinancierde dijken om onze polders heen legden? Ik pleit voor een stukje nuchterheid en meer consistentie bij dit soort afwegingen."

En wat kunnen lokale politici doen tegen ongelijkheid?

"Lokale politici kunnen zeker ook iets doen aan het tegengaan van ongelijkheden. Denk bijvoorbeeld aan het jeugdbeleid dat door de Wet op de Jeugdzorg is gedecentraliseerd. Het werkt nog niet allemaal perfect, maar op termijn voorzie ik wel dat deze aanpak met een integraal werkend multidisciplinair team goed kan uitpakken.

Dit idee kunnen we ook toepassen bij de aanpak van multi-problematiek in het juridische domein. Neem bijvoorbeeld de 138 Juridische Loketten in het land waar mensen met juridische vragen terecht kunnen. Vaak zit er veel meer dan alleen een juridisch aspect aan de sociale problematiek die achter de vragen van mensen schuilgaat. Waarom verbreden we die loketten dan niet? Haal er ook deskundigen vanuit de Riagg bij, schuldsaneerders, sociaal werkers enzovoorts. Dan kun je zo'n ingewikkeld probleem bij de vele koppen pakken."

"Dat vraagt overigens wel om een gezamenlijke aanpak, waar ook de gemeenten bij betrokken zijn. Zij besteden tenslotte heel wat middelen aan bijzondere bijstand waarmee bijvoorbeeld bewindvoerders betaald worden. Dat kan effectiever, daar ben ik van overtuigd. Ik merk dat gaandeweg steeds meer lokale politici zich hiervan bewust worden. Ze gaan dan aan de slag om een integrale aanpak voor elkaar te krijgen."

Ongelijkheid zal er altijd zijn. Maar wanneer wordt ongelijkheid onrecht?

"In de Bijbel staat de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard. Zij ontvangen gelijk loon, hoewel ze niet allemaal een volle dag hebben gewerkt. Iedere arbeider krijgt voldoende loon om in z'n levensonderhoud te voorzien. De apostel Jakobus kapittelt in het vijfde hoofdstuk van zijn brief de rijken die het loon van de arbeiders achterhouden. Klip en klaar noemt hij dat onrecht."

"We weten nu allemaal dat al onze kleren in landen buiten Europa worden gemaakt. We kunnen niet ons geweten sussen door kinderarbeid uit te sluiten, want als de ouders van die kinderen aan onze kleren werken, krijgen zij zo'n karig loontje, dat het te weinig is om van te leven en net te veel om van de honger om te komen. Wij kopen intussen wel de goedkope kleren die zij maken. Dát is onrecht. Eigenlijk zouden heel veel westerse christenen zich moeten realiseren dat wat hier gebeurt in Bijbels licht moreel onaanvaardbaar is. In mijn jeugdjaren heb ik daar stevige discussies met mijn vader over gevoerd. Mijn gezichtspunt is dat in de structuren van de wereld heel veel onrechtvaardigheden zitten. En de vraag is of voor dat schrijnende onrecht in reformatorische kring wel voldoende oog bestaat. We kunnen ons storen aan de provocerende opmerkingen van linkse politici daarover, maar in essentie hebben ze gelijk als ze zeggen dat het oneerlijk is wat er gebeurt."

Het voelt voor veel christenen als een probleem waar ze zelf weinig aan kunnen veranderen...

"Ik begrijp goed als mensen zeggen dat ze er niets aan kunnen veranderen. Het systeem zit zo in elkaar. Als we die kleren niet kopen of helemaal niet naar Kenia of Thailand op vakantie gaan, daar zijn die mensen ook niet mee geholpen. Het voelt allemaal heel tegenstrijdig en ongemakkelijk. De vraag is wat we eraan doen. Doet de kerk echt iets? Denk je dat de meeste kerkmensen werkelijk tien procent van hun inkomen weggeven? Ja, we geven gemiddeld meer dan anderen. Dat klopt. En op nationaal niveau dragen we veel aan belastingen en premies af om daarmee armoede in ons land tegen te gaan. Maar op internationaal vlak zijn de verhoudingen flink uit het lood. En daar zit voor mij een groot deel van het onrecht."

Als we naar de problematiek van de sociale ongelijkheid kijken, wat is dan voor u een leidend principe uit de Bijbel?

"Als eerste merk ik op dat in de reformatorische kring hier niet veel aandacht naar uitgaat. Een begrip als bekering staat centraal in de prediking en geloofsbeleving, en dat wordt hoofdzakelijk geestelijk geduid, in hemelse sferen getrokken, terwijl het óók betrekking heeft op onze aardse handel en wandel. De profeet Jesaja spreekt een schokkend woord tot de hoorders van zijn dagen. Lees het maar na in Jesaja, hoofdstukken 1 en 58. Hier spreekt God en Hij neemt het op voor de sociale zwakkeren, de kwetsbare mensen. Zulke scherpe woorden staan in de Bijbel. Ze snijden diep in eigen vlees, want we voelen wel aan dat ook nette kerkmensen hier worden aangesproken. Waarom zouden wij ongehoorzaam zijn aan dit gezaghebbend profetisch woord? Want als we naar de bredere verhoudingen in de wereld kijken, is de Bijbelse boodschap dan niet veelzeggend en relevant, juist voor onze tijd en onze situatie? Als je het loon van de arbeiders verkort, is dat voor de Heere een gruwel. Hij zegt dan: kom alsjeblieft niet meer in de kerk. Ik sluit Mijn ogen voor je en doe als het ware Mijn vingers in mijn oren, als je tot Mij bidt! Midden in die aanklacht lees je dan de tekst: 'Komt dan, laat ons samen rechten, zegt de Heere; al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw, al waren zij rood als karmozijn, zij zullen als witte wol. Indien gijlieden willig zijt en hoort, zo zult gij het goede dezes lands eten' (Jes. 1:18-19). Wat een heerlijk vooruitzicht als we deze sociale zonden belijden en werken aan gerechtigheid in onze aardse verhoudingen!"

Wat is er mis met verlangen naar geloof, bekering en gehoorzaam zijn aan de Wet van God?

"Ik wil niets afdoen van het verlangen om door geloof en bekering dichtbij God te willen leven en gehoorzaam aan de Bijbel te zijn. Maar ik vraag me wel af hoe het toch kan dat de SGP altijd zo'n conservatief sociaal programma heeft verdedigd. Als verklaring kon je vroeger nog wijzen op de betrachte soberheid in onze kring. Maar inmiddels ligt die soberheid van vroeger ver achter ons. Als we intussen zelf zeer welvarend zijn geworden, moeten we onszelf de vraag stellen of de sociale noties uit de Bijbel wel voldoende in het politieke programma van de SGP aan de orde komen."

"Als het over economie, over de verhoudingen tussen arm en rijk gaat, zijn we dan eigenlijk geen vermomde liberale kapitalisten? Voor de vorm citeren we een tekst uit de Bijbel, maar we passen die niet onverkort en praktisch toe. Als leestip zou ik een wat ouder boek willen aanraden: 'Rich Christians in an Age of Hunger', geschreven door Ronald Sider. Hij belicht heel andere aspecten van Bijbelteksten dan wij gewend zijn. Verfrissend! Het poetst het stof van onze refo-leesbril af."

Welke andere houding bepleit u?

"Zijn we werkelijk bereid om te laten zien wie er in hun recht staan? De profeet Jesaja roept ertoe op. Durven we onze nek uit te steken als het om bescherming van de schepping gaat en verbetering van het leefmilieu? Als ik naar mezelf kijk, denk ik vaak: het gaat mijn macht te boven. Tegelijk bedenk ik dat wanneer we dat allemaal blijven zeggen er zeker niets gebeurt. Doe dan wat je hand vindt om te doen, wat binnen je bereik ligt. Steun een politicus die opkomt voor rechtvaardigheid. In Amerika hebben conservatieve christenen en evangelicals massaal op Trump gestemd, die zegt dat dit soort vragen onzin zijn. Ik heb daar principieel grote moeite mee."

"De rijkdommen die de aarde ons geeft – denk

aan de gasbel in Groningen – zijn niet bedoeld om exclusief voor onszelf te houden. Waarom zou dat natuurlijk zijn? En waarom mogen de Afrikanen dan geen chocolade maken van de cacao's die zij oogsten? Nee, de bonen gaan regelrecht naar de Amsterdamse haven en hier in het Westen creëren wij de toegevoegde waarde. We gunnen de Afrikanen eigenlijk niets. Is dat soms ook natuurlijk?"

De SGP zou hier meer mee moeten doen. Hoe?

"Mijn oproep aan de SGP is om hierover eens grondig na te denken. Welke belangen dienen we eigenlijk? Schuif dit soort lastige vragen niet van je af, maar probeer ze te doordenken. Het zijn zondige structuren waar we middenin zitten en waarvan we ons moeten realiseren dat ze de neigingen van ons zondige hart weerspiegelen. Want die structuren hebben we zelf – met heel veel anderen – opgebouwd en we houden ze in stand. Ik hoop dat de ogen van conservatieve christenen voor deze wereldgelijkvormigheid opengaan. Want we hebben als christenen een taak, een opdracht. Daarbij kunnen we veel leren van de eerste christenen in de tijd van de vroege kerk. Want waarom heeft het christelijk geloof zich zo snel verspreid door het Romeinse Rijk, terwijl het aanvankelijk maar een minderheid van een half procent was? Een belangrijke verklaring schuilt in de belangeloze inzet voor kwetsbare mensen, voor zieken, voor te vondeling gelegde kinderen, voor hulpbehoevendenden. Ze handelden naar het 'revolutionaire' woord van Paulus uit Galaten 3 vers 28 en maakten geen onderscheid op basis van iemands afkomst of andere kenmerken."

Dit is een verkorte weergave van het vraaggesprek. Het volledige interview is te vinden op de [website wi.sgp.nl](http://website.wi.sgp.nl).

Jaren terug verscheen een essaybundel onder de titel 'De lege tolerantie'. De strekking van dit boek was dat er in de Nederlandse politiek en samenleving een opvatting over verdraagzaamheid was gegroeid die erg weinig om het lijf had. Niets dus. In SGP-kring lijkt een overeenkomstig idee van tolerantie te overheersen: verdraagzaamheid wordt synoniem geacht aan toegeeflijkheid, slapheid. Je staat niet voor je principes. Dus: wie een stellig geweten heeft, kan niet tolerant zijn. Klopt dat? We vragen een reactie uit Leiden en Apeldoorn.

Prof. dr. Maarten Kater en mr. dr. Floris Mansvelt Beck

Tolerantie vereist een niet al te stellig geweten

Prof. dr. Maarten Kater, Theologische Universiteit Apeldoorn

Wie deze stelling beaamt, veronderstelt een tegenstelling tussen tolerantie en stelligheid. Dat is echter alleen het geval wanneer we de hedendaagse uitgeholde 'liberale' visie op tolerantie hanteren: alles is even waar en iedere opvatting heeft evenveel recht van spreken.

Wie echter recht wil doen aan de diepe betekenis van het woord tolerantie, is ervan overtuigd dat het hebben van stellige overtuiging een noodzakelijke voorwaarde is voor het beoefenen van echte tolerantie: verdragen wat je ten diepste niet kunt verdragen, omdat je overtuigd bent van de onjuistheid van een bepaalde opvatting. Maar dan zijn er absolute overtuigingen die deze tolerantie tot een last maken. Echt tolereren gaat

met lijden gepaard. Zo niet, dan verraadt zij een gemakzuchtige levenshouding. Want zonder het leven vanuit stellige overtuigingen is tolerantie op z'n best meegaandheid en op z'n slechtst een kwestie van een leven zonder ruggengraat.

Tolerantie vereist wel een geweten dat zich gevangen weet in het Woord van God. Alleen zo krijgt de vrijheid van een christen gestalte: niemands onderdaan, maar ieders dienaar (Luther). Waarheid en liefde gaan dan hand in hand. Tolerantie is de beoefening van de heiliging van het leven en roept zo voortdurend om de rechtvaardiging van de goddeloze, zoals we belijden in zondag 23 van de Heidelbergse Catechismus.

Als hoogleraar praktische theologie verbonden aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken te Apeldoorn.

Mr. dr. Floris Mansvelt Beck, Universiteit Leiden

TOLERANTIE GEDIJT BIJ VERSCHIL, NIET BIJ REKKELIJKHEID

Tolerantie is slechts nodig, waar gewetensvolle meningsverschillen bestaan. Als alle leden van de samenleving het roerend met elkaar eens zijn over alle morele vraagstukken, is tolerantie niet nodig; iedereen is het immers met elkaar eens, dus hoeft niets en niemand getolereerd te worden. Maar is tolerantie wel mogelijk, als mensen het echt met elkaar oneens zijn? Als de gewetensvolle overtuigingen onwrikbaar zijn? En is het daarom beter om 'een beetje water bij de wijn te doen'? Dat wordt gesuggereerd door de stelling dat tolerantie een niet al te stellig geweten vereist.

Mij lijkt dat niet het geval. Een niet al te stellig geweten leidt niet tot meer tolerantie, maar tot meer onverschilligheid.

Onverschilligheid lijkt op tolerantie, omdat zowel de tolerante als de onverschillige mens geen probleem maakt van gedragingen die hem vreemd zijn. Maar waar de tolerante mens zich bewust is van zijn afkeuring van andermans gedrag, is de onverschillige mens dat niet. Hij keurt immers niets af, maar is onverschillig. Totdat zijn geweten opeens wel spreekt, zoals het geweten dat onvermijdelijk doet. En dan blijkt opeens dat tolerantie nog een behoorlijk moeilijke opgave kan zijn.

Wat nodig is voor tolerantie is daarom niet een rekkelijk geweten, maar de overtuiging dat er ruimte moet zijn voor gewetensvol beleefde verschillen. Het verbaast niet dat deze overtuiging juist sterker is onder mensen die in hun gewetensvolle overtuiging afwijken van de meerderheid. Als democratische minderheid staat hun gewetensvrijheid immers op het spel.

Wat nodig is voor tolerantie, is dus niet een niet al te stellig geweten, maar de overtuiging dat de eigen gewetensvol beleefde en beleden principes geen gelding hebben buiten de eigen kring, naast het vermogen zich in de samenleving te schikken naar dit uitgangspunt. Dit blijkt in de praktijk in toenemende mate lastiger voor de seculiere meerderheid dan voor religieuze minderheden.

Tolerantie wordt pas werkelijk moeilijk wanneer een deel van de samenleving haar wil aan de rest kan opleggen. Om deze reden zijn overtuigd beleden religieuze verschillen belangrijk voor een tolerante samenleving. Tolerantie gedijt bij verschil, niet bij rekkelijkheid.

Als universitair docent verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden.

In een seculiere samenleving is een prominente plek van religie in het publieke domein bepaald geen vanzelfsprekendheid. Maar hoe tolerant staat de overheid ten opzichte van de kerken? Mr. dr. Teunis van Kooten wijst er in zijn vorig jaar verschenen proefschrift op dat kerkgenootschappen in het Nederlandse juridische bestel een bijzondere positie innemen. "Maar ik verwacht dat deze positie geleidelijk aan zal worden beperkt."

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

'Unieke positie kerken in Nederland zal geleidelijk aan worden beperkt'

Interview met mr. dr. Teunis van Kooten over de kerk in de neutrale staat

Van Kooten (1973) is sinds 2005 werkzaam bij Van Kooten Advocaten te Utrecht en Montfoort. In zijn praktijk legt hij zich toe op rechtsproblemen op het vlak van grondrechten, religie en recht. Hij is als docent en onderzoeker Religie en Recht werkzaam aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en daarnaast verbonden aan het Centrum voor Religie en Recht.

Kerken hebben volgens Van Kooten hem op grond van de vrijheid van godsdienst het recht hun interne aangelegenheden naar eigen in-

zicht te regelen zonder bemoeienis van de overheid, zo stelt hij in zijn proefschrift *Het kerkgenootschap in de neutrale staat*. "Zij kunnen juridisch volwaardig functioneren als onderdeel van de Nederlandse civil society. Kerkgenootschappen hebben een privaatrechtelijk karakter en bezitten geen publiekrechtelijke bevoegdheden."

Kerken hebben een wezenlijke rol voor de samenleving volgens Van Kooten: zij bezitten een

Kerken hebben een wezenlijke rol voor de samenleving volgens Van Kooten: zij bezitten een intermediaire functie tussen overheid en burgers.

intermediaire functie tussen overheid en burgers. Zij leveren een bijdrage aan het publieke debat in het maatschappelijk middenveld, maar dragen ook geregeld bij aan concrete oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, zoals ten aanzien zorg, welzijn en projecten gericht op de sociale samenhang.

De overheid ziet deze ontwikkelingen als positief, reden waarom zij subsidies verleent aan kerkelijke activiteiten. De overheid staat dus niet onverschillig ten opzichte van religie. Maar dit alles binnen de randvoorwaarden die het beginsel van de scheiding van kerk en staat stelt. Zo mogen activiteiten zoals erediensten of die bijvoorbeeld een evangeliserend en verkondigend karakter hebben niet gesteund worden, want dan zou de overheid een bepaalde godsdienst bevoordelen boven andere.

De overheid functioneert als een *neutral organizer*, aldus Van Kooten. Zij moet aan de verschillende geloofsgemeenschappen de mogelijkheid bieden om hun geloof te kunnen belijden en hun grondrecht effectief te kunnen uitoefenen. "De scheiding van kerk en staat wordt wel eens samengevat in een *verbod* en *gebod*: een *verbod* op institutionele zeggenschap van kerk en staat vice versa, alsmede het *gebod* op een neutrale opstelling van de overheid jegens kerkgenootschappen."

NIET ONBEGRENSD

Kerken bezitten dus een bepaalde mate van autonomie, behoudens de grenzen van de wet en

de democratische samenleving. Die vrijheid is dus niet onbegrensd. De overheid mag de vrijheid van religieuze gemeenschappen beperken, als er reden daartoe is. Maar in beginsel zijn de normen van de geloofsgemeenschap bindend en mag de geloofsgemeenschap loyaliteit van haar personeel verlangen, aldus Van Kooten. Wat de Algemene Wet Gelijke Behandeling (Awgb) betreft, die bij de lancering ervan veel ophef veroorzaakte, wordt volgens Van Kooten de interne vrijheid van genootschappen echter wel erg beperkt.

Maar geldt deze wet nog onverkort? We horen er eigenlijk weinig van.

Jazeker geldt die onverkort en deze is – nota bene in 2015 – nog aangepast c.q. aangescherpt mét consequenties voor geloofsgemeenschappen maar ook voor het bijzonder onderwijs! De wetswijziging is het gevolg van enerzijds een initiatiefwetsvoorstel van de niet-confessionele partijen en anderzijds een zogenoemde 'ingebrekestelling' van de Europese Commissie om de – in hun ogen – té grote vrijheid in Nederland (de roemruchte 'enkelefeitconstructie') voor religieuze organisaties om onderscheid te maken op grond van geloofsovertuiging, in te perken.

Uiteindelijk is het resultaat een sterk verdunde vorm van hun oorspronkelijke opzet, maar zowel kerken als scholen moeten heel erg goed opletten in bijvoorbeeld hun personeels- en verhuurbeleid. Daarbij is het aan hén – en niet aan de partij die zich gediscrimineerd voelt – om aan te tonen dat zij geen verboden onderscheid maken. Daarbij moeten zij aan forse reeks voorwaarden voldoen.

Eén van die voorwaarden is dat het gaat om een "wezenlijk beroepsvereiste": met andere woorden in behoudende kring en de Rooms-Katholieke Kerk moet men kunnen aantonen dat het een uit de eigen grondslag of het geloof voortvloei-

ende "wezenlijke" eis is dat een dominee of priester een man moet zijn. Bij bijvoorbeeld een schoonmaker gaat dat niet lukken. Een kerk kan dus niet de eis stellen dat een schoonmaker geen moslim of vrouw mag zijn: dat is wel onomstreden. Maar er is een schemergebied: hoe zit dat bijvoorbeeld bij organisten, koster en kerkelijk werkers? Mijn inschatting is dat de ruimte om onderscheid te maken voor die functies kleiner is geworden.

VAAK VERMEDE

De reden waarom we er weinig over horen, is volgens Van Kooten dat heel veel problemen worden vermeden of anderszins nooit de rechter bereiken. "Zo zal een praktiserend homoseksueel niet snel predikant of docent willen worden in een reformatorische kerk of school en dus bij voorbaat al niet solliciteren. En zelfs al doet hij dat, dan is de stap naar de rechter een volgende grote hindernis.

Doorgaans wordt dan zoiets in stilte achter de schermen opgelost, simpelweg omdat beide partijen vooral schade lijden bij een gang naar de rechter. Daarom zijn de gevallen die voor de rechter zijn gekomen zeldzaam en dan gaat het niet zelden om een club die een statement wil maken. Denk aan het COC dat welbewust bij een evangelische kerk ruimte wilde gaan huren, die kerk dat natuurlijk afwijst en dan vervolgens – in plaats van elders een zaaltje te huren – de zaak voorlegt aan het College voor de Rechten van de Mens..."

Concluderend stelt van Kooten dat de Awgb de ruimte voor identiteitsorganisaties waaronder kerken wel degelijk inperkt. "Kerken krijgen niet het voordeel van de twijfel. De speelruimte voor kerkgenootschappen is dus kleiner geworden. Zij moeten – als zij onderscheid maken – hun keuzes goed kunnen verantwoorden en consistent zijn in hun beleid."

Er is een schemergebied: hoe zit dat bijvoorbeeld bij organisten, koster en kerkelijk werkers? Mijn inschatting is dat de ruimte om onderscheid te maken voor die functies kleiner is geworden.

REGISTRATIE

Sinds 2008 moeten kerkgenootschappen worden geregistreerd. Van Kooten: "Registratie is op zich niet in strijd met het recht op de vrijheid van godsdienst, maar de gekozen vorm kan dat soms wel zijn. Zo is het merkwaardig dat in eerste instantie een medewerker van de Kamer van Koophandel beslist of een aangeboden opgave van een kerkgenootschap als zodanig wordt ingeschreven en zelfs een op schrift gesteld statuut wordt geëist terwijl de wet die eis niet stelt. Daarmee wordt feitelijk toch een eis gesteld aan de oprichting van een kerkgenootschap."

Kerkgenootschappen verkrijgen hun inkomsten voor een belangrijk deel uit giften. Van Kooten: "Voorheen werden zij op voorhand aangemerkt als instellingen van algemeen nut: deze hebben recht op een reeks fiscale voordelen. Dat is veranderd: kerkgenootschappen moeten deze status aanvragen bij de Belastingdienst. In de afgelopen jaren zijn de eisen echter steeds strenger geworden: daarmee worden ook kerkgenootschappen beperkt in hun vrijheid. Ze hebben die status doorgaans nodig om financieel rond te kunnen komen."

Tegenwoordig speelt ook de vraag, volgens Van Kooten vermoedelijk ingegeven door de vrees dat kerkgenootschappen kunnen worden gebruikt als dekmantel voor terroristische activiteiten of financiering daarvan, of de rechter kerk-

De betekenis van religie in een geïnstitutionaliseerd verband – zoals in de vorm van een kerkgenootschap – in de samenleving neemt af. Dat vertaalt zich geleidelijk aan door in wijzigingen in de wetgeving.

genootschappen mag ontbinden. Naar de mening van Van Kooten mag de rechter dat nu nog niet: hij adviseert een wetswijziging waarbij wel voldoende rekening moet worden gehouden met de vrijheid van godsdienst.

NIET CONSEQUENT

Van Kooten concludeert dat kerkgenootschappen niet altijd consequent door de overheid worden behandeld als maatschappelijke organisaties die op gelijke voet kunnen deelnemen aan het rechtsverkeer. "Er zit een spanning tussen enerzijds het respecteren van de autonomie en anderzijds niet moeten achterstellen ten opzichte van niet-religieuze maatschappelijke organisaties. Zo zou het mijns inziens mogelijk moeten zijn dat kerkgenootschappen – zeker bij krimp-situaties of vanwege kleinschaligheid anderszins – hun bedienaren van het geestelijk ambt zoals predikanten op vrijwillige basis kunnen laten participeren in het stelsel van sociale zekerheid zodat er een vangnet is bij arbeidsongeschiktheid of verlies werkzaamheden. Dat zou mogelijk moeten zijn zonder dat automatisch sprake is van een arbeidsovereenkomst: dan wordt namelijk recht gedaan aan de eigen kerkelijke opvattingen over het geestelijk ambt. Bij bijvoorbeeld sporters, artiesten en musici is dat al wel mogelijk."

Een ander belangrijk knelpunt dat volgens hem

moet worden opgelost is het gebrek aan mogelijkheden om bestuurders van kerkgenootschappen en delen van het kerkelijk statuut te registreren in het handelsregister. "Dit levert voor veel kerkelijke gemeenschappen, bijvoorbeeld ook bij migrantenkerken, problemen op. Banken en notarissen kunnen daardoor namelijk moeilijk vaststellen of iemand werkelijk kerkbestuurder is en bijvoorbeeld een bankrekening mag openen of een zaal mag huren. Hier liggen dus nog echt taken voor de politiek."

Hoe beoordeelt u de toekomst van de kerken? Kunnen zij hun unieke positie behouden?

"De betekenis van religie in een geïnstitutionaliseerd verband – zoals in de vorm van een kerkgenootschap – in de samenleving neemt af. De opvattingen in de samenleving veranderen ook. Dat vertaalt zich geleidelijk aan door in wijzigingen in de wetgeving. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar in het fiscale recht, het arbeidsrecht maar ook de discussie over de (onverdoofde) rituele slacht. Kerkgenootschappen zullen steeds meer aan de wereld om hen heen – en in juridisch opzicht dus aan de wetgever en rechter – moeten uitleggen waarom hun geloofsopvattingen zo wezenlijk voor hen zijn en ook waarom die unieke positie daadwerkelijk meerwaarde voor hen én de samenleving heeft. Die vraag ligt bijvoorbeeld impliciet op tafel bij een bizarre kwestie als de vraag of de Kerk van het Vliegend Spaghettimonster een kerkgenootschap is. De onderliggende drijfveer bij die groep is dat men wil aantonen dat een kerk niet wezenlijk verschilt van een club voor vrijetijdsbesteding en dus een uitzonderingspositie niet meer nodig is. Ik verwacht dat de unieke positie van kerkgenootschappen geleidelijk aan zal worden beperkt. Wat dat betreft biedt het internationale recht zoals het Europees Verdrag voor de Rechten van

de Mens op de langere termijn misschien nog wel een betere bescherming voor religieuze organisaties, zeker als een tijd aanbreekt waarin een niet-confessionele politieke meerderheid in de Nederland die unieke positie verdergaand zou willen beperken.”

Mede n.a.v. Mr. dr. Teunis van Kooten, *Het kerkgenootschap in de neutrale staat. Een verkenning en analyse van de positie van het kerkgenootschap binnen de Nederlandse rechtsorde*; Boom juridisch, Den Haag, 2017; 616 blz.; € 59.

Kwaliteit sinds 1935

Alle stijlen in huis

Eersteklas service

Eigen montageteam

HUISMAN
SINCE 1935
keukens | sanitair | doe het zelf

Voltastraat 1 | Alblasserdam | 078-6932541 | info@huismanalblasserdam.nl | www.huismankeukens.nl

Krijgen we in Nederland ook christenvervolging? Ik krijg de vraag wel eens tijdens SDOK-presentaties. De vraag wordt ingegeven door zorgen over onderwerpen als moslimterreur, de positie van het bijzonder onderwijs, zondagswerk. Hoe moet je christenvervolging eigenlijk definiëren? En wat kunnen we leren van vervolgte christenen als het gaat over het bepalen van je positie als christen in een samenleving waarin geloven wordt gezien als iets dat bestemd is voor achter de voordeur?

Door Richard Groeneboom, woordvoerder bij Stichting de Ondergrondse Kerk (SDOK)

Christenvervolging in Nederland?

Bij het gebruik van het woord christenvervolging past zorgvuldigheid. We moeten ervoor waken om het woord te gemakkelijk in de mond te nemen als we spreken over christelijke standpunten die steeds meer weerstand oproepen in de samenleving. We hebben als Nederlandse christenen immers veel vrijheid en daar mogen we dankbaar voor zijn. Als we bepaalde verworvenheden kwijtraken, is dat erg jammer, maar het heeft niets met christenvervolging te maken. Het is iets wat je misschien krimp pijn zou kun-

nen noemen. Het zijn de onvermijdelijke en pijnlijke gevolgen van het feit dat Nederland een geseculariseerd land is geworden.

DEFINITIE

Maar wat is christenvervolging dan wel? Vanuit onze context denken we bij vervolging snel aan ernstige mishandelingen, gevangenissen en martelaren. Dat is het zeker, maar het is niet het hele verhaal. SDOK hanteert de volgende definitie: Christenvervolging zien we als de negatieve

gevolgen van het volgen van de Heere Jezus Christus. Met andere woorden, vervolging is het geheel van het lijden dat we meemaken vanwege het belijden van de Naam van Christus. En dit lijden heeft verschillende hoedanigheden: van gemarteld worden tot buitengesloten worden. Bij die laatste groep denk ik bijvoorbeeld aan de in Nederland wonende Esther. Ze is van Somaliëse afkomst. Toen ze haar vader vertelde ze christen was geworden, was zijn antwoord: 'Je bent mijn dochter niet meer.' Sinds dat moment heeft Esther geen contact meer met haar vader. Ze kreeg tranen in haar ogen, toen ze het me vertelde. Ook dat is een vorm van christenvervolging.

De gemeenschappelijke factor zit hem in de reden van het lijden, namelijk het belijden van onze Heere Jezus Christus. Er is sprake van vervolging wanneer we, vanwege onze toewijding aan Hem, negatieve gevolgen ervaren. Deze negatieve gevolgen zijn het resultaat van de vijandschap en haat van de wereld ten opzichte van Christus.

REDENEN VOOR VERVOLGING

Als het gaat over de vraag wat we precies moeten verstaan onder christenvervolging, is het boek *In the Shadow of the Cross* van Glenn Penner erg behulpzaam. Hij onderscheidt vijf redenen voor christenvervolging: religieuze, politieke, maatschappelijke, economische en emotionele. Van vervolging op basis van religieuze overwegingen is sprake wanneer christenen gezien worden als een bedreiging voor de overheersende godsdienst in een bepaald land of gebied. Ook kunnen uitgangspunten van het christelijk geloof onverenigbaar worden bevonden met deze overheersende godsdienst. Een voorbeeld hiervan vinden we in Johannes 5. Jezus ging in tegen de godsdienstige overtuigingen van de Joden door te zeggen dat God Zijn

Christenvervolging zien we als de negatieve gevolgen van het volgen van de Heere Jezus Christus.

Vader was. Het wakkerde de haat onder de Joden tegen Jezus aan. Een voorbeeld van deze vorm van vervolging zien we in een land als India, waar christenen door extremistische hindoes als een grote bedreiging worden gezien. Om die reden worden kerken verwoest, voorgangers in elkaar geslagen en zelfs vermoord. Christenen kunnen ten tweede ook gezien worden als een bedreiging voor de staatsveiligheid vanwege hun overtuiging dat ze God de hoogste eer willen geven en Hem willen dienen ten koste van alles. Dit kan als een bedreiging beschouwd worden voor hun loyaliteit aan de overheid. Hierbij valt te denken aan een land als Noord-Korea. Als mensen zich vanuit een andere religie bekeeren tot het christendom, is er vaak sprake van sociale uitsluiting, een derde reden voor vervolging. Ik denk dan aan christenen in Bangladesh die na hun bekering geen toegang meer krijgen tot de waterpomp in het dorp. Voor hen is dat een ingrijpende consequentie.

Ten vierde kunnen economische belangen leiden tot vervolging van christenen. In Handelingen 16 lezen we over een slavin die met waarzeggerij veel geld verdient voor haar eigenaars. Als de waarzeggende geest haar heeft verlaten, houden haar inkomsten op. Haar eigenaars zorgen ervoor dat Paulus en Silas gevangengenomen worden en stokslagen krijgen. Vandaag zien we in Pakistan dat christenen economisch uitgebuit worden in steenfabrieken waar ze sla-venarbeid moeten verrichten.

Wanneer het Evangelie terrein wint in levens van mensen en dit zichtbaar wordt in de samenle-

Wanneer het Evangelie terrein wint in levens van mensen en dit zichtbaar wordt in de samenleving, kan dit negatieve gevoelens oproepen, bijvoorbeeld jaloezie.

ving, kan dit negatieve gevoelens oproepen, bijvoorbeeld jaloezie. Gevestigde leiders zien soms met lede ogen hoe christenen meer invloed krijgen en respect ontvangen. Dit beschouwt Penner als de vijfde, emotionele reden voor vervolging van christenen.

VERVOLGING IN NEDERLAND

Is het reëel om te denken dat we in Nederland in de nabije toekomst te maken krijgen met vervolging in wat voor hoedanigheid dan ook? Als ik tijdens een lezing een dergelijke vraag krijg, probeer ik erachter te komen waarom iemand zo'n vraag stelt. Vaak merk ik dat er angst of onzekerheid achter schuilgaat. Hoewel het een begrijpelijke reactie is, leert de Bijbel iets anders. 'Want God heeft ons niet gegeven een geest van vreesachtigheid, maar van kracht en liefde en bezonnenheid,' zegt Paulus tegen Timothëus (2 Tim. 1:7).

Richard Wurmbbrand, de grondlegger van het werk van SDOK, zat veertien jaar opgesloten in een Roemeense cel vanwege zijn geloof. Hij telde hoe vaak er in de Bijbel staat dat we niet moeten vrezen. Hij kwam aan 366 keer. 'Voor elke dag één, plus een dag extra voor het schrikkeljaar'. De Heere God houdt ons voor om in alles op Hem te vertrouwen. Dan hoeven we niet bang te zijn.

VERBAZING

Ontmoetingen met vervolgte christenen heb-

ben me geleerd dat de vrijheid die we als christenen in Nederland ervaren, geen vanzelfsprekendheid is. Op talloze plaatsen in het Nieuwe Testament lezen we dat het volgen van Jezus lijden met zich meebrengt.

Ik kan een van mijn eerste ontmoetingen met vervolgte christenen nog goed herinneren. Het was in 2008 in India. Ik bezocht de deelstaat Orissa. Vlak voor mijn komst waren zo'n honderd christenen afgeslacht door hindoe-extremisten. Duizenden christenen waren op de vlucht geslagen. Huizen en kerken waren in brand gestoken en volledig verwoest. In die misère ontmoette ik Job, een jongen van zestien jaar. Zijn vader was voorganger en stond op een lijst van de extremisten om te worden vermoord. Ik stelde Job de vraag of hij niet bang was, maar ook verrast, omdat het geweld in zo'n korte tijd zo hevig was opgelaaid. Ik kreeg een reactie die ik totaal niet verwachtte. Job keek me verbaasd aan, alsof hij zeggen wilde: 'Lees jij je Bijbel wel goed?' Vervolgens herinnerde hij me eraan dat op veel plaatsen in de Bijbel gezegd wordt dat we als volgeling van Jezus met vervolging te maken zullen krijgen. 'Een slaaf is niet meerder dan zijn heer. Zoals ze Mij vervolgd hebben, zullen ze ook u vervolgen' (Joh. 15:20). Ook de brieven van de apostelen herinneren ons er telkens aan dat Jezus volgen lijden met zich mee brengt (bijv. Rom. 5:3, Hand. 14:22, 1 Petr. 2:21).

Voor Job was het volstrekt vanzelfsprekend dat je als christen met vervolging te maken krijgt, want de Bijbel zegt het immers. Het was voor mij een confronterende spiegel.

Vaak zien wij onze vrijheid als een verworven recht, terwijl de Bijbel nergens zegt dat we het als christen makkelijk zullen hebben op aarde. Dat betekent overigens niet dat we ons hoeven schamen vanwege de vrijheid die we hebben om ons geloof te belijden. Je hoeft ook niet naar ver-

volging te verlangen. In dezelfde brief waarin Paulus schrijft dat alle gelovigen met vervolging te maken zullen krijgen, schrijft hij ook dat we voor 'koningen en allen die hooggeplaatst zijn' moeten bidden, 'opdat we een rustig en stil leven zullen leiden, in alle godsvrucht en waardigheid. Want dat is goed en welgevallig in de ogen van God onze Zaligmaker' (1 Tim. 2:2-3).

VERDRUKKING

Zijn er in Nederland helemaal geen ontwikkelingen die je als vervolging zou kunnen duiden? Wel als ik denk aan ex-moslims die zelfs in een land als Nederland met de dood worden bedreigd. We hoeven ook niet te onderschatten dat het lastig kan zijn om als christen te werken in een omgeving waar je verzet of afwijzingervaart vanwege je geloofsovertuiging. Begin vorig jaar zond de EO een tv-programma uit onder de titel 'Rot op met je religie'. In dat programma gingen twee christenen, een jood, een moslim en twee atheïsten met elkaar in gesprek over elkaars overtuigingen. Als de hervormde Dineke aan atheïst Floris vertelt dat ze in de schepping gelooft, reageert Floris door te zeggen dat het voor hem onbegrijpelijk is dat iemand met opvattingen als Dineke aan een universiteit heeft gestudeerd. Wat hem betreft, zou dat eigenlijk niet mogelijk moeten zijn. Het functioneren als christen in een seculier klimaat kan spanningen met zich meebrengen en een gevoel geven van eenzaamheid. Dit is geen vervolging maar mag je zeker wel verdrukking noemen.

NIET-PRODUCTIEF

Belangrijker dan de vraag of we als christen in de toekomst meer met vervolging te maken zullen krijgen, is de vraag hoe christenen zich positioneren in een ontzuilde en seculiere samenleving. Hoe geven we gestalte aan de Bijbelse oproep om getuigen te zijn van de hoop die in

Vaak zien wij onze vrijheid als een verworven recht, terwijl de Bijbel nergens zegt dat we het als christen makkelijk zullen hebben op aarde.

ons is en om te volharden onder alle omstandigheden? De Oost-Europese hoogleraar Peter Kuzmic heeft uitgebreid studie gedaan naar de vraag hoe kerken en christenen in Oost-Europa in de vorige eeuw reageerden toen het communisme opkwam en toen de ruimte voor christenen werd ingeperkt.

Kuzmic wilde weten of er verschil was in hoe christenen hierop reageerden en wat dat betekende voor de kracht van hun getuigenis en voor de vitaliteit van hun gemeente. Kuzmic zag drie reacties die hij als niet-productief beschouwde.

TERUGTREKKEN

De eerste groep christenen trok zich terug als reactie op toenemende beperkingen.

Dat terugtrekken zag Kuzmic op twee manieren. Allereerst waren er christenen die letterlijk wegvluchtten uit hun land. Ze zochten een veiliger oord. Daarnaast waren er christenen die zich terugtrokken uit de maatschappij en een naar binnen gericht leven gingen leiden. Ze gebruikten hun eigen codes, eigen taal, eigen subculturen. Terugtrekken in je eigen veilige bastion leidt ertoe dat je niet meer begrepen wordt door je omgeving. Je verliest als christen je 'zout en licht-invloed' in de maatschappij. Kuzmic constateerde dat groepen christenen die zich terugtrokken uit de samenleving hun relevantie verloren. Als wij als christelijke gemeente alleen bezig zouden zijn met onze eigen zaken, binnen ons eigen veilige domein, verliezen we uit het oog dat we een boodschap voor de wereld hebben.

Terugtrekken, vechten en aanpassen: het zijn reacties die uiteindelijk de voortgang van het Evangelie belemmeren.

VERZETTEN

Een andere reactie die Kuzmic signaleerde bij sommige groepen christenen in Oost-Europa, was een sterk verzet tegen de opkomst van het communisme. Dat verzet werd zo sterk dat deze christenen alleen maar bezig waren om tegen het communisme te strijden. Sommigen werden hier zo verbeterd in dat ze het vermogen kwijt raakten om vergevingsgezind te zijn. Ook verloren ze het vermogen om getuigen te zijn tegenover hun communistische onderdrukkers.

Laten we deze les vertalen naar onze situatie. Het is wellicht waar dat bepaalde rechten of privileges die jaren hebben bestaan, verdwijnen. De vraag is wel hoe je daar vervolgens op reageert. Ga je rechtszaken aanspannen en met man en macht je positie veilig stellen? Dat mag zeker, maar het is wel mager als het daar bij blijft. Laten we vooral met nog meer energie getuigen wat ons ten diepste drijft. Laat zien wie Jezus voor je is en hoe je Zijn heil ook aan anderen gunt. Als christenen in deze wereld hebben we ten diepste geen rechten, maar een roeping, een opdracht. Een opdracht om te getuigen van de liefde van Jezus.

AANPASSEN

Kuzmic zag in zijn studie onder grote groepen christenen in het voormalige Oostblok dat er ook christenen waren die kozen voor de weg van aanpassing. Onder de toenemende druk van het communisme begonnen ze hun boodschap aan te passen; niet alleen de vorm maar vooral ook de inhoud. Ze pasten hun boodschap aan zodat

ze met rust gelaten zouden worden. Ze accepteerden het dat kinderen niet langer naar kerkdiensten mochten gaan. Ook accepteerden ze dat de voorganger door de overheid benoemd moest worden. Door deze compromissen verwaterde hun boodschap, verwaterde het Evangelie en stierf de kerk langzaam uit.

THEOLOGIE VAN HET KRUIS

Terugtrekken, vechten en aanpassen: het zijn reacties die uiteindelijk de voortgang van het Evangelie belemmeren. Maar wat is dan wel een goede reactie als de ruimte om christen te zijn ingeperkt wordt? Vanuit zijn studie kwam Kuzmic uit bij christenen waarvan het getuigenis helder bleef. Zij waren christenen die de theologie van het kruis aanhingen. Daarmee bedoelt hij: leven in navolging van de Heere Jezus. Hij ging een weg van lijden. Dat is ook onze weg. Jezus zegt in Markus 8: 'Laat wie achter Mij wil komen zichzelf verloochnen, zijn kruis opnemen en Mij volgen.' Kortom: het Woord van God heeft alle zeggenschap over je leven. Geen overheid, tegenstand of verdrukking kan je hier vanaf brengen. Hoe ziet de theologie van het kruis er uit in de praktijk? Het betekent dat je bereid bent om het lijden dat je overkomt vanwege het volgen van Jezus, geduldig te dragen, terwijl je goed doet (1 Petrus 3 en 4). Door niet je eigen veiligheid of wensen voorop te stellen en vervolging te ontvluchten of te vermijden, maar God te volgen en dicht bij Hem te blijven. Als Jezus spreekt over zelfverloochening, wordt daarmee niet bedoeld dat we vervolging op moeten zoeken of zullen verlangen naar vervolging. Zelfverloochening komt tot uitdrukking in nederigheid en dienstbaarheid, in naastenliefde en de ander hoger te achten dan jezelf. Wie kruis draagt zoals Jezus bedoelt in Markus 8, die wil de minste zijn, de ander dienen. Zoals Jezus deed toen Hij de voeten van Zijn leerlingen waste. Kruisdra-

gen zoals Jezus letterlijk deed toen hij naar Golgotha ging om onze zonden te dragen.

HOGE PRIJS

Begin dit jaar bezocht ik Pakistan. Tijdens die reis sprak ik met broeder Mehboob Yaqoob. Deze voorganger werd in elkaar geslagen en zijn huis werd vernield door boze moslims. Ze accepteerden het niet dat de voorganger evangeliseerde onder de moslimgemeenschap. Zijn bediening werd desondanks rijk gezegend. De voorganger doopte zelfs een Mullah, een islamitisch geestelijk leider. Ds. Yaqoob is nu met zijn gezin en vier kinderen ondergedoken. Afgelopen jaar moest het gezin drie keer verhuizen omdat moslimextremisten hem op de hielen za-

ten. Toch heeft ds. Yaqoob zijn gedrevenheid om moslims over Jezus te vertellen niet verloren. Op de vraag hoe hij het volhoudt om van moslims te houden, antwoordt hij: 'Vanuit mezelf is dat onmogelijk, maar als je bepaalde mensen niet sympathiek vindt, kun je minimaal voor hen bidden. Dan merk je gaandeweg dat je toch van hen kunt gaan houden. Moslims hebben Jezus nodig'. Dit getuigenis van ds. Yaqoob is precies wat Jezus bedoelt in Markus 8 met kruis dragen en zelfverloochening. Deze broeder houdt ook ons een spiegel voor. Alleen als Jezus de eerste plaats in onze leven inneemt, zijn we in staat Hem te volgen en de ander te dienen. En dan zullen met Zijn kracht staande blijven, ook als er ooit vervolging in Nederland zou komen.

'Deze indrukwekkende geschiedenis boeide mij vanaf de eerste tot de laatste bladzijde. Dit boek laat je na het lezen niet meer los.'

- MARLIES VAN DER STAAIJ -

Nieuwe uitgave

nieuw

GEVANGENE NUMMER 1 is het levensverhaal van SDOK-grondleggers Richard en Sabina Wurmbrand. Te koop op www.sdok.nl/webshop.

NIEUW VERSCHENEN

10x10 SGP

*Een boekje open over honderd jaar
Staatkundig Gereformeerde Partij*

Jan Schippers en Adity de Jong

Dit boekje brengt de Staatkundig Gereformeerde Partij op een originele manier in beeld. De auteurs hebben vanuit tien invalshoeken telkens één beeld en één watermerkwaardigheden bij elkaar gebracht.

Zo ontstaat een veelkleurige doorkijkje naar honderd jaar SGP, waarbij verrassende kanten voor het voetlicht worden gehaald. De aansprekende en afwisselende combinatie van beeld en tekst zorgt voor een lichte toets en maakt deze publicatie tot een hebbeding voor ieder die graag net dat beetje meer over de SGP wil weten.

Boek bestellen?

Ga naar de webshop van de SGP: webshop.sgp.nl/
producten, bel 010 7200785, bestel via www.debanier.nl
of ga naar de boekhandel.

De hervormde theoloog dr. A.A. van Ruler staat bekend om zijn theocratisch denken. Toch heeft hij even stellig de tolerantie verdedigd. Zij is er zelfs de wortel en de vooronderstelling van, althans van de ware theocratie, zo voegt hij eraan toe. Maar desalniettemin: 'Tolerantie is een zaak van confessie in plaats van concessie.'

dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

Van Ruler: tolerantie is zaak van confessie, niet van concessie

God wil tot in alle uithoeken van de werkelijkheid gediend en geprezen worden, zo luidt de grond-overtuiging van Van Ruler. Dat geldt evenzeer de wereld van de staat en politiek. Niets is uitgezonderd van Gods koninklijke heerschappij, ten diepste geopenbaard in Jezus Christus.

Van Rulers visie op theocratie moeten we zien in het licht van zijn totale visie op schepping en herschepping. De verlossing is gericht op de redding van de schepping. De focus op deze wereld ziet Van Ruler als de belangrijkste erfenis van de Reformatie. De Reformatie heeft het ei-

gen recht van de schepping en het aardse leven geponeerd en het leven bevrijd van de koepel van de allesbeheersende kerk.

KERK EN OVERHEID ZIJN ZELFSTANDIG

Het karakteristieke van Van Rulers theocratische opvatting is dat deze wereld *Gods* wereld is, die Hij schept en verlost. De verlossing is gericht op de redding van de schepping. 'De ene en enige, de zichtbare en tastbare werkelijkheid, die wordt gered!' 'Wij worden niet *uit* de wereld gered, maar wij worden *in* de wereld gered, of: wij

De zelfstandigheid van het overheidsgezag rust in de zelfstandigheid van het Woord Gods. De overheid is niet gebonden aan, maar wordt wel voorgelicht door hetgeen de kerk uitspreekt.

worden met de wereld uit het verderf gered.'

Daarom is de kerk niet te vereenzelvigen met het heil. De kerk is niet meer dan het geheel der positieve tekenen, die door God in de wereld zijn gezet als tekenen van wat hij voor heeft met de wêreld. De kerk is een *intermezzo*, een geliefde term bij Van Ruler. De kerk is bestemd, om te verdwijnen, evenals de Messias, de Bijbel, de sacramenten en de gehele bijzondere openbaring en zoveel meer.

Dit impliceert ook in een zelfstandige visie op de overheid. Het is volgens Van Ruler het grote experiment van de Reformatie geweest dat men de Bijbel als het eigen, levende Woord Gods nadrukkelijk onderscheidde van de kerk en hem in de handen van de mens en van de overheid legde. De zelfstandigheid van het overheidsgezag rust in de zelfstandigheid van het Woord Gods. De overheid is niet gebonden aan, maar wordt wel voorgelicht door hetgeen de kerk uitspreekt. Wanneer de kerk spreekt, dan spreekt zij niet tot kleine kinderen op de bewaarschool, maar dan spreekt zij tot mondige mensen, die allen het recht hebben van een privaat oordeel over de Heilige Schrift.

OORSPRONG TOLERANTIE

Hier ligt de oorsprong van de vrijheid van de mens en de mogelijkheid van tolerantie. De God van de Bijbel heeft volgens Van Ruler de mens in de Reformatie losgemaakt uit het noodlot, uit de

natuur, uit de vergoddelijke staat en hem tot schepsel gemaakt, 'met eigen vrijheid en verantwoordelijkheid, met eigen spéélruimte te midden van de andere schepselen'. Dit bracht een nieuw levensgevoel, een nieuwe werkelijkheidsbeleving, een nieuw samenlevingsbeeld, in één woord: 'een eigen, reformatorisch cultuurvisioen'.

Typerend voor Van Ruler is dat hij enerzijds zegt dat de openbaring intolerant en imperialistisch is (gericht op het alleenrecht van de God van de Bijbel), anderzijds tolerant is richting de mens als schepsel. De naam van God is geheel enig in zijn imperialisme en intolerantie, zegt hij. Maar dat intolerante weet ook van het christelijk geduld dat niet alles realiseerbaar is. De waarheid kan nooit dwingend opgelegd worden. God dwingt niemand, daarom moet de overheid of

de staat dat ook niet doen, zelfs niet een staat met de Bijbel. 'Een staat met de Bijbel is van Godswege verplicht, de grootst mogelijke tolerantie te oefenen. Zo heeft de tolerantie goddelijke sanctie.'

We moeten volgens Van Ruler de mondigheid van de mens erkennen, maar tegelijkertijd blijft er ook de onmiskenbare waarheidsvraag. Er liggen volgens hem 'onmiskenbare intolerante elementen' in de theocratie en die scheppen de nodige problemen in de tolerantie. Van Ruler betoogt op tal van plaatsen dat de tolerantie alleen te vinden is in de gereformeerde theocratie, in onderscheid met het heidendom (wezenseenheid van troon en altaar) en het rooms-katholicisme (de kerk heerst over de staat). Juist in de tweeheid van kerk en staat ligt voor Van Ruler de speelruimte voor de vrijheid. Deze tweeheid is als tweeheid het meest zinvol geformuleerd door de Reformatie. Daarom ligt in het reformatorische visioen van de staat met de Bijbel voor Van Ruler de grootste waarborg voor de hoogste mate van tolerantie en vrijheid. Zodra men kerk en staat totaal uit elkaar haalt, dreigt de dictatuur, zowel in de kerk als in de staat. Beide instellingen kunnen elkaar dan niet meer corrigeren.

Historisch gezien heeft het wezen van de theocratie hierin bestaan dat de kerk de overheid er steeds kritisch aan herinnerde dat zij niet maar lukraak haar gang kon gaan. De kern van de theocratie – de staat is niet almachtig, maar aan de geboden van God onderworpen – is historisch én zakelijk gezien een van de belangrijkste oorsprongen van de tolerantie. Van Ruler stelt dat de kwestie van de tolerantie pas als probleem is ontstaan toen na de Reformatie de ene Rooms-Katholieke Kerk uiteenviel in diverse kerken. Die moesten elkaar verdragen, waarbij ook de staat zijn houding tot deze kerk(en) moest bepalen.

GENORMEERDE VRIJHEID

Van Rulers pleidooi voor tolerantie erkennen kost hem de nodige inspanning, omdat in zijn theocratische gedachtegang de overheid immers een belangrijke (actieve) rol speelt in het bevorderen van de invloed van kerk en godsdienst. Hoe theocratisch Van Ruler ook denkt, hij beseft dat de kerk alleen een *dienende* macht heeft en dat de overheid alleen in het *openbare* leven kan heersen. De overheid die zich richt naar Gods Woord heerst niet over de gewetens. Van Ruler leert evenals Luther en Calvijn een door Gods Woord genormeerde vrijheid. Duidelijk is dat hij de moderne tolerantie, als een gelijkwaardigheid van godsdienstige overtuigingen, niet accepteert, vanwege zijn gehechtheid aan de theocratische gedachte, die hij op gereformeerde wijze inhoud wil geven. Alleen binnen het levende geheel van de theocratie – de regering van de levende God – is tolerantie mogelijk, daarbuiten is zij in de grond van de zaak onverschilligheid oftewel verkapte tirannie. Dan loopt de tolerantie uit op het denkbeeld van de absolute waarheid (van het zelf, de menselijke rede of de werkelijkheid van de wereld).

De vrijheid die Van Ruler beoogt, is geheel verschillend van de moderne, democratische vrijheid. De moderne democratie heeft in plaats van het gezaghebbende Woord van God als bron van waarachtige vrijheid, de menselijke per-

Alleen binnen het levende geheel van de theocratie – de regering van de levende God – is tolerantie mogelijk, daarbuiten is zij in de grond van de zaak onverschilligheid oftewel verkapte tirannie.

De vraag is voor ons al lang niet meer: hoe komen we uit de theocratie in de tolerantie? Voor ons begint de vraag te dagen: hoe vinden we de weg terug uit de tolerantie naar de theocratie?

soonlijkheid geplaatst. Haar wezen is tirannie van de meerderheid en van het algemeen belang.

TORSO

Een bekende uitdrukking van Van Ruler is dat theocratie een torso is. Niet alleen praktisch, maar ook principieel. Van Ruler erkent zelfs de legitimiteit dat de overheid in de bevordering van de kerk ook het zwaard zal gebruiken. 'Wie haar ontkennend zou willen beantwoorden, ontkent daarmee de openbaring en met name het imperialistische en intolerante karakter van de God der openbaring.'

Toch blijft er een dualiteit van staat en Heilige Geest, van de verborgen en geopenbaarde wil van God. De Heere is niet alleen kritisch, tot op het querulante af; Hij heeft ook iets intolerants en iets imperialistisch. Hij duldt geen andere goden naast zich. Hij wil de gehele mens en zijn gehele leven exclusief voor zich. Daarmee raakt Hij op alle punten de vragen van het politieke leven onmiddellijk.

De intolerante na-ijver van God is uiteindelijk gericht op de redding van de mens en de schepping. Want God ontziet de mens en de gehele geschapen werkelijkheid. Het gaat Hem er juist om in zijn intolerantie en imperialisme, dat de mens als zijn beeld in zijn humaniteit en de wereld als Zijn schepping in haar goedheid weer

tevoorschijn komen. Daar ligt de diepste wortel van de tweeheid van de kerk en de staat: er is enerzijds God in Zijn bijzondere gestalte in Israël, in Jezus Christus, agressief op alle heidenen indringend, en er is anderzijds de mens als beeld en de wereld als schepping van God, welke Hij synthetisch tot het uiterste respecteert. God bedoelt niet, dat de kerk, die Hij in de wereld zet, in de plaats komt van de staat. Hij wil juist, dat de staat wordt wat hij van zijnentwege is. Maar juist daarvoor is de kerk onmisbaar.

Het heeft volgens Van Ruler vanaf de zestiende eeuw eeuwen geduurd, voordat de tolerantie zich loswikkeld uit de theocratie. Helemaal is dat nooit gebeurd. We leven nog te midden van 'tallose theocratische resten'. De absolute tolerantie is nog lang niet bereikt en dat is ook een absolute onmogelijkheid. Maar we beginnen in de twintigste eeuw langzamerhand in de omgekeerde beweging te geraken. 'De vraag is voor ons al lang niet meer: hoe komen we uit de theocratie in de tolerantie? Voor ons begint de vraag te dagen: hoe vinden we de weg terug uit de tolerantie naar de theocratie? We kunnen immers niet blijvend leven in het vacuüm van het neutrum en het nihil? Er moet toch gerechtigheid zijn? Dat wil zeggen: er moet toch goedheid en waarheid zijn? Niet, dat we de tolerantie nu weer kwijt willen. We moeten zien, dat we haar vasthouden. Maar met 'tolerantie' is blijkbaar niet het laatste woord gezegd. Zonder theocratie – dat is: zonder kennis van wat de dingen zijn – komen we niet uit.'

NIHILISME

Van Ruler concludeert dat de ware theocratie het maximum aan tolerantie oplevert, maar dat absolute tolerantie op zichzelf een *fata morgana* is. Van Ruler is beducht voor een cultuur waarin de theocratische gedachte verdwenen is en een grenzeloze tolerantie het voor het zeg-

gen heeft. Neutraliteit is onmogelijk, gezien het feit dat de waarheid met imperialistische pretenaties optreedt. 'Tegenover het imperialistische Woord Gods is neutraliteit in ieder geval vijandschap. Het wil niet geduld worden, maar het wil heersen en toegepast worden in het leven. Of het wil verworpen en dan ook bestreden worden.'

Een staat, die de kerk vervolgt, is volgens Van Ruler duizendmaal beter dan een staat, die neutraal is en in dat kader van de neutraliteit de kerk vrij laat. 'In deze vervolging wordt de zaak tenminste zuiver gesteld. De neutrale staat laat de kerk vrij, zonder enige twijfel. Maar men zie wel in, dat dit vrijlaten een soort apenliefde is, waarin de kerk als zodanig doodgedrukt wordt.'

Men kan het wel denken, maar dan is er een andere agenda die zich doorzet. In het neutrale loert het nihilum, het nihilisme, iets dat we vaak bij Van Ruler tegenkomen. Deze onheilspellende beweging naar het niets zet in met de neutraliteit. De neutraliteit van de staat en van de cultuur. Maar ook van het eigen hart: dat men neutraal staat tegenover God en de goden. Althans, men waagt geen keuze meer. Er is geen liefde en geen haat. In deze neutraliteit gelooft de mens op den duur niets meer.

ACTUEEL

Het boeiende van Van Ruler is dat hij de theocratie en tolerantie in een spanningsvolle eenheid weet te bewaren. Dat is een relevante conclusie en ook een les voor de SGP. Ze heeft de laatste jaren met nodige reserves de vrijheid van godsdienst omarmd. Die reserves zijn alleszins begrijpelijk omdat we ook weet hebben van het 'intolerante' karakter van de openbaring Gods. Wie dat vergeet, verdrinkt immers in een allesverslindend nihilisme. Tegelijk zijn we ervan overtuigd dat die intolerante openbaring ook re-

kening houdt met de hardnekkigheid van de mens. Niet dat God de zonde accepteert, maar Hij dwingt niemand om Hem te dienen. Dat moet de overheid ook terughoudend maken om godsdienstige opvattingen dwingend op te leggen aan de burgers. Calvinisten hebben ondanks het 36ste artikel van de Nederlandse Geloofsbelijdenis toch ook de onaantastbaarheid van het innerlijk geweten gerespecteerd.

Theocratie is een door en door betrekkelijk woord. Alleen het geláát des levens wordt gekerstend. Van Ruler moet niets hebben van de innerlijkheid als plaats waar alleen het contact met God te vinden zou zijn. Wanneer men het eeuwige leven niet in innerlijke gestalten kan realiseren, maar alleen in 'zichtbare gestalten' kan demonstreren, dan is dat geestelijk, dat is naar de mening des Geestes, volkomen in orde. 'De Geest bemint de buitenkant.'

Er is echter nooit een volmaakte en absolute theocratie, aldus Van Ruler. De theocratie richt de wereld niet op een ideale wijze in of schept een heilsstaat. Het is alles maar ten dele. 'Zij schept een zekere orde in de chaos der zonde, waardoor het leven enigermate draaglijk wordt en vooral: waarin te midden van de chaos aan God gedacht wordt en zijn naam geprezen.'

Tolereren is respecteren, maar niet in de oppervlakkige zin van 'in het midden laten'. Het is geen onverschilligheid, alsof waarheid niet belangrijk is. Wie tolereert, is juist op zoek naar de waarheid, maar wel mét de ander, benadrukt Van Ruler verrassend. Respecteren is naar de ander omzien, hem horen en verstaan. De ander is zelfs nodig om ook zelf de waarheid te verstaan. Dat bewaart voor een triomfalistische christelijke politiek die de waarheid in pacht meent te hebben. We tolereren de ander, omdat we weten dat God ook ons, zondaren, tolereert. Dat maakt bescheiden, maar vermoedelijk des te wervender.

Bij de laatstgehouden verkiezingen deed de Partij voor de Vrijheid voor het eerst mee in twee gemeenten in de Biblebelt: Urk en Tholen. Daarnaast deed de nieuwe partij DENK mee in een aantal gemeenten, waaronder Veenendaal. Twee SGP-raadsleden, Arjen Quist uit Tholen en Theo van Iperen uit Veenendaal, vertellen over hun ervaringen met de PVV en DENK.

DENK en PVV in de gemeenteraad

Arjen Quist, raadslid
voor de SGP in Tholen

1. Hoe opereerde de PVV in de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen?

De PVV heeft zich met name op het onderdeel 'veiligheid' geprofileerd. Terugkeer van een politiebureau en extra wijkagenten vormden de belangrijkste speerpunten. Daarnaast heeft het standpunt van de lokale PVV over de zondagsopenstelling van winkels een belangrijke

rol gespeeld in de campagne. De PVV wilde die ruimte bieden aan ondernemers die daar om vroegen, terwijl wij als SGP-fractie daar uitgesproken tegen waren. Daarmee werden de verschillen tussen de SGP en de PVV overduidelijk zichtbaar.

2. Wat was het antwoord van jullie fractie?

Wij hebben ons eigen verhaal verteld. Op het gebied van veiligheid verschillen we niet zo veel van mening. Wel hebben we benadrukt dat de genoemde speerpunten niet in de invloedssfeer van de gemeente liggen.

Op het gebied van winkelpenstelling op zondag hebben we het mooie en unieke van de zondagsrust naar voren gebracht. Op dat laatste punt hebben we nadrukkelijk de confrontatie gezocht en de PVV geconfronteerd met hun verkiezingsprogramma waarin de joods-christelij-

ke-humanistische waarden en normen als speerpunt benoemd worden. Toen bleek het in het geval van de Thoolse PVV-fractie vooral om de humanistische normen en waarden te gaan.

3. Zag je sympathie voor deze partij in de eigen achterban?

Nauwelijks; dat blijkt ook wel uit de verkiezingsuitslag. De SGP boekte een lichte stemmenwinst. Ook de VVD en de ChristenUnie gingen in stemmental vooruit. De VVD boekte zelfs een zetel winst. Opmerkelijk vond ik het aanzienlijke stemmenverlies bij de Socialistische Partij en de lokale partij Algemeen Belang Tholen (ABT). De SP verloor twee zetels en de ABT één. Ook al gaan er achter de verkiezingsuitslag allerlei saldo-effecten schuil, de daling bij deze partijen is wel een indicatie voor de herkomst van de PVV-stemmers. Als er al sympathie zou zijn in de achterban van de SGP voor de PVV, dan kwam die vooral van een deel van onze jongeren en was die met name gerelateerd aan het landelijke optreden van Wilders. Maar gezien de uitslag voor de SGP was het effect daarvan minimaal.

4. Welk effect heeft de komst van deze partij op het debat in de gemeenteraad?

Het debat over veiligheid wordt scherper gevoerd. Zo pleit de PVV voor cameratoezicht in zelfbenoemde probleemwijken en wordt veiligheid zo ongeveer overal erbij gesleept. Het verzoek tot bewapening van handhavers van de regionale uitvoeringsdienst is het laatste wapenfeit.

5. Doet de partij polariserende uitspraken? Hoe gaan jullie daarmee om?

Nee, de PVV stelt zich in onze raad over het algemeen constructief op en doet geen polariserende uitspraken. Omdat islamisering geen thema was en is op Tholen, heeft de PVV op dat vlak ook geen polariserende uitspraken gedaan.

6. In hoeverre willen jullie met de PVV samenwerken? Zouden jullie elkaar kunnen vinden op bepaalde standpunten?

Samenwerken met de lokale PVV-fractie is voor ons niet wezenlijk anders dan samenwerken met een willekeurige andere partij op Tholen. Op veel gebieden, zoals op het gebied van veiligheid, kunnen we elkaar prima vinden. Zoals gezegd ligt er een groot verschil als het gaat om het standpunt over de zondagsopenstelling van winkels. Dat is voor ons een breekpunt.

Tholen	Stemmen 2014	Stemmen 2018	Zetels 2014	Zetels 2018
SGP	3543	3577	6	6
VVD	1526	1764	2	3
ChristenUnie	1573	1630	3	3
PVV	-	1413	-	2
ABT	1585	1313	3	2
CDA	1389	1251	2	2
PvdA/GroenLinks	-	1111	-	2
SP	1595	916	3	1
PvdA	1212	-	2	-

Theo van Iperen,
raadslid voor de SGP
in Veenendaal

1. Hoe opereerde DENK in de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen?

Naar mijn mening probeerde DENK de politieke issues te 'framen', namelijk door te betogen dat op alle beleidsgebieden mensen met een niet-westerse achtergrond consequent worden achtergesteld en dat de lokale overheid daar echt iets aan zou moeten doen.

2. Wat was het antwoord van jullie als fractie?

We zijn de vertegenwoordigers van DENK (bijna)

niet tegengekomen in de verkiezingsdebatten en zijn ook niet hierover bevraagd. Maar als dat wel was gebeurd dan hadden we ongetwijfeld onze visie uitgedragen. Er zitten twee kanten aan dit vraagstuk. Enerzijds ben ik ervan overtuigd dat iedereen die hard leert en werkt kan bereiken wat hij kan en wil. Anderzijds zijn er berichten dat er wel onderscheid gemaakt wordt op basis van bijvoorbeeld herkomst. Dat laatste zou niet mogen gebeuren. In deze discussie moet het juiste evenwicht bewaard worden tussen de twee kanten. Negatieve discriminatie mag niet en positieve discriminatie hoeft niet.

3. Zag je sympathie voor deze partij in de achterban van de SGP?

Nee, totaal niet.

4. Welk effect heeft de komst van deze partij op het debat in de gemeenteraad?

Doordat DENK in de Veenendaalse politiek een

Veenendaal	Stemmen 2014	Stemmen 2018	Zetels 2014	Zetels 2018
ChristenUnie	7113	6629	8	8
VVD	2995	4097	3	5
SGP	4114	4041	5	4
ProVeenendaal	2875	3586	3	4
CDA	2689	2722	3	3
Lokaal V'daal	1882	2623	2	3
D66	3727	1826	4	2
DENK	-	1243	-	1
SP	1793	1212	2	1
GroenLinks	1115	1160	1	1
PvdA	1295	809	2	1
Jouw V'daal	-	706	-	0
Jezus Leeft	-	115	-	0

PS – Bijzonder aan de uitslag van de raadsverkiezingen in Veenendaal dit voorjaar was dat de alleraatste restzetel (ook na hertelling van de stemmen) op één stem verschil aan de PvdA toeviel, waardoor de SGP nipt haar 5e zetel verloor. Je zou dit het 'Jezus Leeft'-effect kunnen noemen.

afsplitsing is van de D66-fractie in de vorige raadsperiode, is er in onze waarneming door de laatste raadsverkiezingen niet zo heel veel veranderd. Er is een partij bijgekomen in de raad. Er zijn in de Veenendaalse gemeenteraad nu vier eenmansfracties.

5. Doen de politici van DENK polariserende uitlatingen? Hoe gaan jullie daarmee om?

Zoals hierboven al aangegeven: blijkbaar ligt het bestaansrecht van DENK grotendeels in het opkomen voor een achterban die door hen bewust wordt voorgesteld als mensen die per definitie in een achterstandssituatie zitten. De meeste bijdragen, moties en amendementen van DENK die we voorbij zien komen in Veenendaal, hebben naar mijn mening die inkleuring en toonzet-

ting. Overwegingen bij moties en amendementen ademen dezelfde verongelijkte sfeer. Wij vinden dat geen goed uitgangspunt voor het voeren van een zinvol debat in onze democratische rechtsstaat.

6. In hoeverre willen jullie met DENK samenwerken? Zouden jullie elkaar kunnen vinden op bepaalde standpunten?

Als SGP-fractie stellen wij ons zakelijk en bestuurlijk op. Dat is onze bestendige gedragslijn. Dit houdt in dat wij bereid zijn om met alle partijen samen te werken als dat bij het onderwerp past, dus ook met DENK. Op voorhand zou ik echter niet zo gauw een onderwerp weten waarop we elkaar zouden kunnen vinden, maar ik sluit ook niets uit.

VAN STAVEREN

Begrafenisverzorging

Met aandacht, zorg en respect
Gouda en omstreken

(0172) 23 33 38

Wij verzorgen alleen begrafenissen
Vraag vrijblijvend het boekje "Mijn laatste wens" aan.
info@vanstaverenbegrafenisverzorging.nl

De afgelopen tijd hebben we weer regelmatig kunnen horen over koopzondagen. Tijdens het vormen van de nieuwe colleges was het in veel gemeenten een belangrijk onderwerp van gesprek. Hoewel de uitkomsten van deze gesprekken erg verschillen per gemeente, is en blijft het een actueel en lastig onderwerp. In dit artikel krijgt u een uniek inkijkje in wat er in de gemeente Dordrecht heeft plaatsgevonden, beschreven door de bril van de CU/SGP-fractie. Lees mee met Bert Staat (oud-fractie voorzitter) en Joost Veldman (huidig fractievoorzitter).

R.A. (Ronilla) Hoogendoorn-Heijboer MSc, vrijwilliger

Koopzondag: vrij van dwang in Dordrecht?

Een inkijkje in de politieke wereld achter de discussie over koopzondagen door de CU/SGP-fractie in Dordrecht

Een van de 'triggers' die de CU/SGP-fractie alert maakte, was het bericht in maart 2017 dat ondernemers die niet meedoen aan de maandelijksse koopzondag in winkelcentrum Sterrenburg in Dordrecht een boete opgelegd zullen krijgen. De eigenaar Wereldhave heeft de ondernemers eind 2016 schriftelijk geïnformeerd dat er een sanctie van € 250 per dag op niet naleving staat.

Wat is de revue gepasseerd op het dossier koopzondag?

Jammer genoeg kent Dordrecht inmiddels al een lange geschiedenis van de koopzondag. Halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw deed de koopzondag al zijn intrede. Gedurende ongeveer 20 jaar waren de winkels in het centrum van de stad op de laatste zondag van

ChristenUnie en SGP, die in Dordrecht al jaren samenwerken, hebben samen met het CDA een motie ingediend tegen gedwongen openstelling. Deze motie behaalde geen meerderheid. Vooral omdat de wethouder wees op het veronderstelde vrijwillige karakter van de koopzondag.

de maand geopend en ook nog op enkele apart afgesproken zondagen. Alles bij elkaar waren de winkels 16 keer per jaar op zondag open. In september 2014 ging een grote meerderheid van de gemeenteraad helaas akkoord om de koopzondag op alle zondagen toe te staan. En niet alleen in het kernwinkelgebied, ook in alle wijkwinkelcentra. Daarbij is de openingstijd vastgesteld van 12 – 18 uur. Op zondagen die samen vallen met een christelijke feestdag mogen de winkels niet open zijn. ChristenUnie en SGP, die in Dordrecht al jaren samenwerken, hebben samen met het CDA een motie ingediend tegen gedwongen openstelling. Deze motie behaalde geen meerderheid. Vooral omdat de wethouder wees op het veronderstelde vrijwillige karakter van de koopzondag. Verder werd erop gewezen dat de gemeente geen partij is in een huurovereenkomst tussen de verhuurder van een winkelruimte en de ondernemer die huurt.

Moeten vrije ondernemers boeten?

In het winkelcentrum Sterrenburg is er iedere laatste zondag van de maand koopzondag. De supermarkten zijn er iedere zondag geopend. Ongeveer de helft van de ondernemers doet mee aan de koopzondag.

Bij de winkeliersvereniging van het winkelcentrum ontstond forse onrust over de door Wereldhave aangekondigde boete van 250 euro per zondag. Een aantal ondernemers doet namelijk niet mee aan de koopzondag. Hun motieven daarvoor zijn verschillend. Er zijn ondernemers die dit niet doen vanwege hun persoonlijke levensovertuiging. Anderen hebben een economisch motief: de kosten van het open zijn, wegen niet op tegen de opbrengst. En dan is er de groep kleine zelfstandigen die alleen of met een enkel personeelslid de winkel runnen. Die kiezen er bewust voor om de zondag vanuit sociaal motief vrij te houden. Je kunt immers niet zeven dag per week actief zijn. In de lokale pers ontstond publiciteit over deze kwestie. Dit was voor de gemeenteraadsfractie van het CDA het moment om schriftelijke vragen te stellen. De fractie van CU/SGP, daarin bijgevallen door de SP, stelde mondelinge vragen tijdens een commissievergadering.

Juist bij het debat in 2014, waarbij de zondag werd vrijgegeven voor winkelopenstelling, was door de voltallige gemeenteraad aangedrongen op het punt van vrijwilligheid. Het college onderstreepte dat nadrukkelijk. Samen met het CDA heeft de CU/SGP-fractie in het voorjaar van 2017 actie ondernomen en is met een aantal ondernemers contact gelegd. Met één van hen is meerdere keren overleg gevoerd. Uit eigen onderzoek van deze ondernemer kwam naar voren dat 1 op de 8 winkeliers voor verplichte openstelling was. Een minderheid. Beide politieke fracties hebben ook een gesprek gevoerd met eigenaar Wereldhave. In dat gesprek is het punt van vrijwilligheid nadrukkelijk aan de orde geweest. De eigenaar benadrukte echter dat verplichte zondagsopenstelling bij een aantal ondernemers als voorwaarde in het huurcontract is vermeld.

Vanuit de ondernemers horen wij een schreeuw om hulp die wij graag willen beantwoorden met het laten vervallen van het verplichtende karakter van de zondagsopenstelling.

Door de ontstane emotie onder de ondernemers van het winkelcentrum voelde Wereldhave zich eind mei 2017 genoodzaakt om het opleggen van boetes uit te stellen. Uitstel is voorlopig nog geen afstel, want inmiddels is aangekondigd dat boetes weer aan de orde zijn na uitvoering van de beoogde herontwikkeling van het winkelcentrum. Met de verplichte koopzondag zegt Wereldhave 'de toekomst van het winkelcentrum veilig te willen stellen. Waarbij er sprake is van een attractief winkelcentrum en ingespeeld wordt op de behoefte van de consument.' Wanneer de herontwikkeling is voltooid en boetes mogelijk weer dreigen is niet precies bekend.

Wat is de taak van de gemeente hierin?

Het is de taak van de gemeente om te bewaken dat de winkeltijdenverordening wordt nageleefd. Dit gebeurt in Dordrecht strikt. Op bijvoorbeeld eerste Paasdag en eerste Pinksterdag mogen de winkels niet open zijn. Daar wordt op gehandhaafd.

Wat is de houding van de CU/SGP-fractie geweest in het debat?

In het voorjaar 2017 zijn vanuit de gemeenteraad vragen gesteld aan het college. Naar aanleiding van de beantwoording is in september 2017 gedebatteerd. Vanuit CU/SGP werd gesteld '...dat het uiteraard niet aan de gemeente is om te treden in een private overeenkomst tus-

sen verhuurder en huurder. De gemeente is daarin immers geen partij. Wel kan de gemeente druk uitoefenen op de verhuurder om aan te geven dat dit verplichtende aspect in Dordrecht niet wordt geaccepteerd. Vanuit de ondernemers horen wij een schreeuw om hulp die wij graag willen beantwoorden met het laten vervallen van het verplichtende karakter van de zondagsopenstelling. De wethouder wordt gevraagd hier een reactie op te geven.' Alle fracties haastten zich om uit te spreken dat vrijwilligheid het uitgangspunt is. De wethouder gaf aan dat hij de kwestie aan de orde zou stellen bij eigenaar Wereldhave. Maar ook stelde hij dat het niet aan de gemeente is om in een private huurovereenkomst te treden en daardoor de invloed van de gemeente beperkt is. De wethouder heeft dit inderdaad aan de orde gesteld in een overleg met Wereldhave. Dit heeft echter niet geleid tot wijziging van het standpunt.

Wat waren de belangrijkste argumenten die jullie hebben gebruikt?

Dat waren de volgende drie:

- Het CU/SGP-standpunt dat de fractie zich om principiële en sociale redenen uitspreekt tegen de koopzondag in zijn algemeenheid;
- Dat het punt van vrijwillige deelname een raadsbreed standpunt is;
- Dat CU/SGP zich hard maakt voor de kleine zelfstandige ondernemer die niet zeven dagen per week kan open zijn.

Heeft u tips voor werknemers en of ondernemers die te maken krijgen met een verplichte koopzondag?

In ieder geval is het van groot belang dat een ondernemer geen huurcontract tekent waarin de verplichte deelname aan de koopzondag is opgenomen. Als de situatie tot verplichte deelname zich voordoet, zoek dan breed de publiciteit

hierover. Wij zijn ervan overtuigd dat publiciteit en debat over dit punt in Dordrecht hierover heeft bijgedragen aan het opschorten van sancties. Een eigenaar van een winkelcentrum komt niet graag op deze manier in het nieuws. Wettelijk gezien kunnen werkgevers medewerkers niet dwingen op zondag te werken, in de praktijk kan die druk echter wel sterk worden gevoeld. CU/SGP heeft hiervoor in debatten ook aandacht gevraagd.

Heeft u tips voor collega-bestuurders of –politici?

Zoek actief contact met ondernemers die niet verplicht willen meewerken aan de koopzondag en genereer publiciteit. Leg daarbij het accent op het verplichte karakter, dat past niet bij het liberale uitgangspunt van deregulering van de winkeltijden. Benoem daarnaast zeker ook de principiële, economische en sociale aspecten.

Hoe ziet u de toekomst met betrekking tot koopzondagen

In februari 2018 werd bekend dat CDA-staatssecretaris mevrouw Keijzer met een wetsvoorstel gaat komen waarin zij uitsluit dat op basis van lopende huurcontracten winkeliers verplicht kunnen worden tegen hun zin open te gaan op zondag. Als Dordtse CU/SGP willen we nog een

Met het oog op deze discussie is in het recente coalitieakkoord van Dordrecht opgenomen 'dat binnen de wettelijke kaders ondernemers de vrijheid hebben over hun eigen winkeltijden te beslissen.

stap verder gaan dan dit voorstel. Wij hebben er dan ook bij onze landelijke fracties op aangedrongen dat indien een huurcontract verlengd moet worden, er ook geen sprake van verplichte openstelling kan zijn. De behandeling van dit wetsvoorstel is nog niet afgerond. Met het oog op deze discussie is in het recente coalitieakkoord van Dordrecht opgenomen 'dat binnen de wettelijke kaders ondernemers de vrijheid hebben over hun eigen winkeltijden te beslissen'. Deze uitspraak staat dwang niet toe en geeft ondernemers een steuntje in de rug. De CU/SGP zal dit onderwerp nauwlettend blijven volgen! Zo proberen we een principe ook praktisch vorm te geven door een open oog te hebben voor lokale ondernemers die hun winkel op zondag niet willen openstellen.

Ook op lokaal niveau moeten (lokale) politieke partijen met verschillende ideologische achtergronden gezamenlijk tot besluitvorming komen. Ook als zij tegengestelde beginselen en belangen hebben. Welke invloed heeft een permanente raadsmeerderheid van ofwel seculiere ofwel christelijke partijen op het besluitvormingsproces op lokaal niveau? Worden er compromissen gesloten, bijvoorbeeld over koopzondagen?

Willem Pos, student politicologie Universiteit Leiden en voorzitter SGP-jongeren

Beleidsmeerderheden en consensuspolitiek

Abraham Kuyper was predikant en een markant politicus die in 1879 de eerste politieke partij oprichtte, de Antirevolutionaire Partij (ARP). Ook introduceerde Kuyper de antithese: de tegenstelling tussen christelijke en niet-christelijke politiek. In feite was dit een oproep aan christenen (zowel protestanten als katholieken) om de krachten te bundelen om politieke tegenstanders als socialisten en liberalen het hoofd te bieden.¹ Hoewel het begrip als zodanig in onbruik is geraakt, is de tegenstelling tussen seculiere

partijen en christelijke partijen die ermee aangeduid werd, ook op lokaal niveau goed zichtbaar. In dit artikel wordt een onderzoek gepresenteerd naar consensuspolitiek op lokaal niveau, door aan de hand van een specifieke casus – de zondagsopenstelling van winkels – verschillende typen coalities met elkaar te vergelijken.

WAAROM?

In de wetenschappelijke literatuur is een debat gevoerd over verklaringen van consensuspoli-

In dit artikel wordt een onderzoek gepresenteerd naar consensuspolitiek op lokaal niveau, door aan de hand van een specifieke casus – de zondagsopenstelling van winkels – verschillende typen coalities met elkaar te vergelijken.

tiek: berust het op traditie of is het een strategische overweging? Lijphart heeft consensusdemocratie willen verklaren als een *self-denying prophecy*: elites kozen bewust voor deze vorm van politiek bedrijven, om daarmee de bestuurlijke stabiliteit en regeerbaarheid van Nederland te handhaven.² Anderen, waaronder Randeraad en Wolfram en Daalder hebben het zoeken naar consensus willen verklaren vanuit een eeuwenoude traditie van 'schikken en plooiën'. Vanuit de 17e eeuw moesten lokale elites inschikken om samen te werken met anderen, waaruit een traditie van accommodatiepolitiek zou zijn gegroeid.³ Hoewel zowel Lijphart, Randeraad en Wolfram als Daalder in principe consensusdemocratie wilden verklaren, zijn hun verklaringen ook bruikbaar voor consensuspolitiek omdat het elitegedrag dat door deze concepten omschreven wordt in beginsel van eenzelfde aard is.

Op lokaal niveau is in elke gemeente sprake van een beleidsmeerderheid: wanneer men uitgaat van de tegenstelling tussen seculiere en christelijke partijen, kan dat zowel een seculiere als een christelijke beleidsmeerderheid zijn. Maar wanneer er een langere tijd een vaste (permanente) meerderheid is, dan zou dat, in lijn met Andeweg,⁴ een factor kunnen zijn die consensuspolitiek op lokaal niveau minder waarschijnlijk maakt. In de literatuur wordt gesuggereerd dat

wanneer men uitgaat van consensuspolitiek als strategische overweging, er door een permanente beleidsmeerderheid geen of weinig rekening gehouden zou worden met minderheden.⁵ Wanneer het zoeken naar consensus echter is ingegeven door een 'historisch gegroeide inschikkelijkheid van lokale elites sinds de 17e eeuw', dan zou men verwachten dat een permanente beleidsmeerderheid ook rekening houdt met minderheden, zoals men dat van oudsher heeft gedaan.⁶

Maar wat is consensuspolitiek? Ik volg de definitie van Beyers, Vollaard en Dumont: 'een manier van besluitvorming (1) op eliteniveau, waarbij (2) zoveel mogelijk politieke actoren betrokken zijn, (3) op een coöperatieve manier, (4) waarbij besluitvorming met een nipte meerderheid wordt getracht te voorkomen'⁷ (eigen vertaling). In dit artikel wil ik nagaan of verschillende beleidsmeerderheden leiden tot andere manieren van politiek bedrijven. De hoofdvraag is: leidt een permanente beleidsmeerderheid tot minder consensuspolitiek? Door de winkeltijdenwet te nemen als casus, worden daarnaast mogelijke gevolgen zichtbaar van de decentralisering van de winkeltijdenwet. Op voorhand werd gevreesd voor grote verschillen tussen gemeenten. Het is de vraag of die vrees terecht is geweest.

WERKWIJZE

Beleidsmeerderheden kunnen tot uiting komen in de samenstelling van coalities, maar zeker niet minder bij *salient issues*: beleidsthema's waarbij scheidslijnen zichtbaar worden in de gemeenteraad. Sinds enkele jaren is de besluitvorming over de winkeltijdenwet gedecentraliseerd naar lokaal niveau. De winkeltijdenwet bepaalt op welke dagen en tijdstippen winkels geopend mogen zijn. Hierdoor is dit vraagstuk op de agenda van elke gemeenteraad terechtgekomen. Dat maakt deze casus zeer geschikt voor

Beleidsmeerderheden kunnen tot uiting komen in de samenstelling van coalities, maar zeker niet minder bij 'salient issues': beleidsthema's waarbij scheidslijnen zichtbaar worden in de gemeenteraad.

dit onderzoek naar de verhouding tussen een vaste beleidsmeerderheid en consensuspolitiek. De openstelling van winkels op zondag is niet alleen een voorbeeld van een besluit op grond van de winkeltijdenwet, maar ook een voorbeeld van een thema waarop christelijke en seculiere partijen fundamenteel van mening verschillen. Christelijke partijen zijn in dit onderzoek partijen die zich baseren op de Bijbel. Dat zijn de landelijke partijen CDA, ChristenUnie en SGP. Daarnaast zijn er enkele lokale christelijke partijen. Voor dit onderzoek zijn 'een permanente beleidsmeerderheid' en 'consensuspolitiek' als volgt meetbaar gemaakt. Een 'permanente beleidsmeerderheid' is gedefinieerd als een beleidsmeerderheid wanneer ofwel de seculiere partijen ofwel de christelijke partijen twee raadsperiodes op rij een meerderheid van zetels bezitten in de gemeenteraad. Voor de samenstelling van gemeenteraden in de afgelopen twee raadsperiodes 2010-2014 en 2014-2018 is onderstaande categorisering gemaakt.

Vier categorieën permanente beleidsmeerderheid:

1. Twee periodes seculier
 2. Vorige periode christelijk, huidige periode seculier
 3. Vorige periode seculier, huidige periode christelijk
 4. Twee periodes christelijk
- Daarnaast zijn alle colleges van B&W gecatego-

riseerd, waarbij 12 december 2016 als meetmoment genomen is.⁸ Er zijn grofweg drie categorieën colleges te onderscheiden: colleges die in de gemeenteraad rusten op louter seculiere partijen, op zowel seculiere als christelijke partijen of op louter christelijke partijen. Voor de colleges die rusten op zowel seculiere als christelijke partijen is een nadere categorisering gemaakt naar de dominantie in de coalitie; een coalitie kan voor wat betreft zeteltallen gedomineerd worden door seculiere of christelijke partijen, of de gezamenlijke seculiere en gezamenlijke christelijke fracties die deelnemen aan een coalitie zijn van gelijke grootte.

Vijf categorieën colleges:

- A. Seculier college (college rust op een coalitie van louter seculiere partijen)
- B. Seculier gedomineerd gemengd college (college rust op een coalitie van zowel seculiere als christelijke partijen, maar seculiere partijen bezitten meer raadszetels dan de christelijke partijen)
- C. Exact gebalanceerd gemengd college
- D. Christelijk gedomineerd gemengd college (college rust op een coalitie van zowel seculiere als christelijke partijen, maar christelijke partijen bezitten meer raadszetels dan de seculiere partijen)
- E. Christelijk college (college rust op een coalitie van louter christelijke partijen)

De gemeenten zijn ook in verschillende categorieën ingedeeld op basis van de uitkomst van de besluitvorming rond de winkeltijdenwet. Daarbij zijn drie beleidsuitkomsten mogelijk. Hierbij is uitgegaan van het huidige beleid in gemeenten. Een expliciete keuze om een bestaande verordening voor zondagsopenstelling niet aan te passen, zoals geformuleerd in bijvoorbeeld een coalitieakkoord, is daarbij ook gecategoriseerd als beleidsuitkomst.

Drie categorieën mogelijke beleidsuitkomsten:

1. Volledige zondagsopenstelling (52 zondagen per jaar)
2. Beperkte zondagsopenstelling (bijv. 12, 24 of 36 zondagen per jaar)
3. Geen zondagsopenstelling

Niet alleen de uitkomst van de besluitvorming is gecategoriseerd, ook het draagvlak voor deze uitkomst is in categorieën ondergebracht. Daarmee is in kaart gebracht in hoeverre een beleidsuitkomst kan rekenen op een 'niete meerderheid' of op een ruime meerderheid 'waarbij besluitvorming met een eenvoudige meerderheid wordt getracht te voorkomen'. In dit onderzoek is niet zozeer de vraag relevant hoeveel partijen betrokken zijn, maar veel meer de vraag of het draagvlak over de grenzen van de beleidsmeerderheid reikt. Als dat het geval is, kan men spreken van consensuspolitiek; er is immers 'besluitvorming met een eenvoudige meerderheid (...) getracht te voorkomen'.⁹

Drie categorieën draagvlak beleidsuitkomst winkeltijdenwet:

- I. Louter seculiere partijen
- II. Louter christelijke partijen
- III. Zowel seculiere als christelijke partijen

Met behulp van statistische analyse zijn verbanden gezocht tussen enerzijds de samenstelling van colleges (als afgeleide van beleidsmeerderheden) en anderzijds de aanwezigheid van consensuspolitiek op lokaal niveau. Aan de hand van de onderzoeksresultaten worden in het vervolg van dit artikel uitspraken gedaan over de waarschijnlijkheid van een consensusoplossing bij permanente beleidsmeerderheden, en op abstracter niveau of op lokaal niveau consensuspolitiek wordt ingegeven door traditie of door strategische overwegingen.

DATASELECTIE EN BEVINDINGEN

Uit elk van de bestaande datasets 'permanente seculiere beleidsmeerderheid' (totaal 347 gemeenten) en 'permanente christelijke beleidsmeerderheid' (totaal 26 gemeenten) zijn twee aselecte steekproeven getrokken, elk twintig cases groot. Deze veertig gemeenten zijn aangevuld met de tien gemeenten die, als gevolg van veranderde verhoudingen na de gemeenteraadsverkiezingen van 2014, geen permanente beleidsmeerderheid hadden. Hieronder zijn zeven gemeenteraden waarbij de christelijke partijen de meerderheid wonnen ten koste van seculiere partijen en drie gemeenten waar het omgekeerde het geval was.

In vier van de vijftig gemeenten (8%) rustte het college op louter seculiere partijen, in zeven gemeenten (14%) op louter christelijke partijen. In de dataset kwam een gemengd college verreweg het vaakst voor: 39 keer (78%). Vier daarvan (8%) kenden een exact gelijke verhouding tussen seculiere en christelijke partijen, terwijl 16 gemengde colleges (32%) werden gedomineerd door seculiere en 19 colleges (38%) door christelijke partijen.

BELEIDSUITKOMSTEN

In de vijftig onderzochte gemeenten was in meerderheid van de gevallen geen zondagsopenstelling van winkels toegestaan (27 gemeenten, 54%). In elf gemeenten (22%) was een beperkte mogelijkheid tot zondagsopenstelling en in 12 gemeenten (24%) was de zondagsopenstelling van winkels volledig vrijgegeven.¹⁰ In een deel van de gemeenten had in een vorige raadsperiode reeds besluitvorming plaatsgevonden over zondagsopenstelling voor winkels. Dat betekende echter niet dat in die gemeenten geen besluit genomen is: soms werd besloten om het aantal koopzondagen verder te verruimen. In weer andere gevallen besloot de

gemeenteraad het aantal koopzondagen niet aan te passen. Laatstgenoemd besluit kwam met name voor wanneer er geen of beperkte zondagsopenstelling was. De beleidsuitkomst werd doorgaans (maar niet uitsluitend) vermeld in het coalitieakkoord.

DRAAGVLAK

Ook het draagvlak van bovengenoemde beleidsuitkomsten is onderzocht.¹¹ In 80% (40 gemeenten) van de onderzochte gemeenten werd de beleidsuitkomst gesteund door zowel seculiere als christelijke partijen. In drie gemeenten (6%) stemden alleen seculiere partijen in, terwijl in zeven gemeenten (14%) alleen de christelijke partijen hun fiat gaven voor de beleidsuitkomst. Op basis van deze cijfers zou de verleiding groot kunnen zijn om voorbarige conclusies te trekken. Zo kan het hoge percentage (80%) gemeenten waarbij over de grenzen van de beleidsmeerderheid heen met de beleidsuitkomst werd ingestemd, de suggestie wekken dat er bij permanente beleidsmeerderheden niet minder sprake is van consensuspolitiek. Er is dan immers 'besluitvorming met een eenvoudige meerderheid (...) getracht te voorkomen'.¹²

Toch is die conclusie te voorbarig. In de dataset bestaat namelijk verreweg het grootste aantal colleges uit ten minste een christelijke partij; er zijn slechts vier colleges (8%) in de dataset die rusten op louter seculiere partijen. Wanneer men uitgaat van instemming door alle collegepartijen, dan is het niet verwonderlijk dat in 80% van de gemeenten in de dataset de beleidsuitkomst door zowel seculiere als christelijke partijen wordt gesteund en in 14% van de gemeenten alleen de christelijke partijen de beleidsuitkomst steunden. Deze cijfers komen nagenoeg exact overeen met de collegesamenstelling van de gemeenten in de dataset. Een uitzondering vormt de gemeente Westvoorne: daar heeft het CDA in

een vorige raadsperiode in het college een compromis bereikt met haar seculiere coalitiegenoten om te komen tot beperkte zondagsopenstelling (26 koopzondagen per jaar). In de huidige raadsperiode hebben de collegepartijen (ditmaal zonder het CDA in het college) de huidige regeling voor zondagsopenstelling niet willen wijzigen, waar het CDA zich in kon vinden. Westvoorne is de enige casus in dit onderzoek waarin het draagvlak onder seculiere en christelijke partijen voor de beleidsuitkomst afweek van de samenstelling van het college.

BELEIDSMEERDERHEDEN EN COLLEGE-SAMENSTELLING

Vormt de samenstelling van een college een indicator voor een bepaalde afweging bij consensuspolitiek? Wanneer uitgegaan wordt van consensuspolitiek als strategische keuze, dan is het niet rationeel om een college te vormen dat qua samenstelling de grenzen van de (seculiere of christelijke) permanente beleidsmeerderheid overstijgt. Wanneer men echter uitgaat van een historisch gegroeide gewoonte (of zelfs traditie) om consensuspolitiek te bedrijven, dan is een gemengd college de meest waarschijnlijke uitkomst, ongeacht de beleidsmeerderheid.

Bij de twintig gemeenten met een seculiere permanente beleidsmeerderheid, waren drie gemeenten met een college van louter seculiere partijen tegenover zeventien gemengde colleges. Veertien van de zeventien gemengde colleges werden gedomineerd door seculiere partijen, bij een gemeente (Wierden) waren de verhoudingen in het college tussen seculiere en christelijke partijen exact gelijk. Opmerkelijk is dat in twee gemeenten met een seculiere permanente beleidsmeerderheid er een christelijk gedomineerd gemengd college was. Maar wanneer die twee gemeenten (Kapelle en Montferland) nader bezien worden, blijkt dat de verhou-

ding tussen christelijke partijen en seculiere partijen slechts één zetel verschilt. In geen van de gemeenten met een seculiere permanente beleidsmeerderheid bestond het college geheel uit christelijke partijen.

Onder de twintig gemeenten met een christelijke permanente beleidsmeerderheid, waren (niet geheel verbazingwekkend) geen gemeenten met een college van enkel seculiere partijen. Ook waren er geen gemeenten met een seculiere dominantie in een gemengd college onder de gemeenten met een christelijke permanente beleidsmeerderheid. Van deze twintig gemeenten hadden 14 gemeenten een gemengd college. Bij drie daarvan was de verhouding tussen seculiere en christelijke partijen in het college exact in balans. De andere elf gemeenten kenden een gemengd college met christelijke dominantie. De overige zes gemeenten hadden een college dat geheel uit christelijke partijen was samengesteld.

VERANDERDE BELEIDSMEERDERHEID

De tien gemeenten met een veranderde beleidsmeerderheid lieten een helder patroon zien, voor zover daarvan gesproken kan worden bij een dergelijk aantal cases. Men zou kunnen verwachten dat wanneer verhoudingen voor een beleidsmeerderheid veranderd zijn, dat de 'nieuwe' beleidsmeerderheid waar positie zou uitbuiten en zich zou bedienen van alles wat door de vorige beleidsmeerderheid onmogelijk was. En als een beleidsmeerderheid is veranderd, is dat een gevolg van een electorale nederlaag van een van beide 'kampen'. Aangezien een partij die (aanzienlijk) verloren heeft in de regel niet in een coalitie stapt, is het te verwachten dat colleges in gemeenten met een veranderde beleidsmeerderheid samengesteld zullen zijn overeenkomstig de nieuwe beleidsmeerderheid. In deze concrete gevallen zou men in ge-

Opmerkelijk is dat in twee gemeenten met een seculiere permanente beleidsmeerderheid er een christelijk gedomineerd gemengd college was.

meenten waar een seculiere permanente beleidsmeerderheid is overgegaan in een christelijke beleidsmeerderheid, verwachten dat het college gedomineerd wordt of zelfs louter bestaat uit christelijke partijen. Vice versa valt eenzelfde effect te verwachten: een louter seculier of een seculier gedomineerd gemengd college als de christelijke beleidsmeerderheid is weggefallen en veranderd in een seculiere beleidsmeerderheid.

In de tien gemeenten waarbij er sprake was van een veranderde meerderheid, blijkt de hierboven omschreven ontwikkeling zich in grote lijnen inderdaad te hebben voorgedaan. Van de zeven gemeenten waarbij de beleidsmeerderheid christelijk is geworden, waren er zes met een door christelijke partijen gedomineerd gemengd college. Alleen in de gemeente Scherpenzeel was een louter christelijk college gevormd nadat de beleidsmeerderheid christelijk werd. In de drie gemeenten waar de christelijke partijen hun meerderheid verloren aan de seculiere partijen, werd in twee gemeenten (Hardinxveld-Giessendam en Woudenberg) een seculier gedomineerd gemengd college gevormd.

Ook in de gemeente Nijkerk verschoof de beleidsmeerderheid van de christelijke partijen naar de seculiere partijen, maar daar werd aanvankelijk een christelijk gedomineerd gemengd college gevormd van CDA (dat een zetel verloren had), CU-SGP (dat een zetel gewonnen had) en VVD (dat ook een zetel gewonnen had). In de

nacht van 30 juni 2015 viel dat college echter over een door collegepartij VVD ingediende motie waarin het college werd opgeroepen over te gaan tot zondagsopenstelling van winkels. Ondanks de val van het college, werd de motie toch aangenomen door de raad, waarbij de stemverhouding exact volgens de grenzen van de (seculiere) beleidsmeerderheid verliep. Een nieuw college werd gevormd van louter seculiere partijen dat een volledige zondagsopenstelling voor winkels doorvoerde. Als dit onderzoek alleen déze casus zou behandelen, dan zou de uitkomst helder zijn: de beleidsmeerderheid is doorslaggevend voor de beleidsuitkomst, waaruit volgt dat consensuspolitiek op lokaal niveau

wordt ingegeven door strategische overwegingen en niet zozeer door historisch gegroeide gewoonten.

CONCLUSIES

Op basis van voorgaand onderzoek zijn twee conclusies te trekken. 1. Voor het draagvlak zijn de beleidsmeerderheid noch beleidsuitkomst van belang, maar telt vooral de collegesamenstelling. Dat is logisch, want in veel coalitieakkoorden werd het punt van de zondagsopenstelling expliciet genoemd. 2. Voor de beleidsuitkomst is de beleidsmeerderheid van significante betekenis, terwijl de collegesamenstelling van minder groot belang is.

NOTEN

¹ Wielenga, 2010, p. 9; Andeweg & Irwin, 2009, p. 69.

² Andeweg, 2000, p. 521.

³ Pennings, 1993, pp. 100-101; Daalder, 2011, p. 241; Randeraad & Wolfram, 1998, p. 36.

⁴ Andeweg 2000, p. 520.

⁵ Andeweg 2000, p. 520.

⁶ Pennings 1993, p. 100

⁷ Beyers, Vollaard en Dumont 2015, p. 4 (eigen vertaling).

⁸ Op dat moment was er één gemeente zonder college (Bunnik); enkele dagen later viel het Woerdense college (nota bene over koopzondagen), maar dat college valt nog wel binnen de kaders van dit onderzoek.

⁹ Beyers, Vollaard, & Dumont, 2015, p. 4.

¹⁰ Hierbij is uitgegaan van de huidige winkelopstelling en gebruikgemaakt van gegevens van de gemeentelijke websites.

¹¹ Hierbij is gebruikgemaakt van gegevens van websites van de lokale (afdelingen van landelijke) partijen en coalitieakkoorden.

¹² Beyers, Vollaard, & Dumont, 2015, p. 4.

LITERATUUR

Andeweg, R. B. (2000). Consociational Democracy. *Annual Review of Political Science*, 3, 509-536.

Andeweg, R. B., & Irwin, G. A. (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*. Basingstoke: Palgrave Macmillan Ltd.

Beyers, J., Vollaard, H., & Dumont, P. (2015). *European Integration and Consensus Politics in the Low Countries*. New York: Routledge.

Boogaard, G. (2015). Van Afspiegelingscolleges naar Procescolleges. Decentrale coalitievorming in 2014. *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht*, 6(4), 330-344.

Daalder, H. (2011). Lecture II: The Netherlands: Prototype of Consociationalism? In H. Daalder, *State*

Formation, Parties and Democracy: Studies in Comparative European Politics (pp. 235-245). Essex: ECPR Press.

Pennings, P. (1993). Verzuiling: Consensus en Controverse. In U. Becker (Ed.), *Nederlandse Politiek in Historisch en Vergelijkend Perspectief* (pp. 97-120). Amsterdam: Spinhuis.

Randeraad, N., & Wolfram, D. (1998). De Nederlandse Bestuurscultuur in Historisch. In F. Hendriks, & T. Toonen (Eds.), *Schikken en Plooiën: De Stroperige Staat bij Nader Inzien* (pp. 35-50). Assen: Van Gorcum.

Wielenga, F. (2010). *Nederland in de Twintigste Eeuw*. Amsterdam: Boom.

Activiteitenladder 100 jaar SGP

Tijdens het jubileumjaar worden veel activiteiten georganiseerd om terug te blikken en vooruit te kijken. U bent hiervoor van harte uitgenodigd.

Ook het Wetenschappelijk instituut zit niet stil en is druk doende met de organisatie van de onderstaande activiteiten. Noteer de data alvast in uw agenda! Raadpleeg de website wi.sgp.nl voor meer informatie en aanmelding.

2 november - Reformatorisch populisme

Op 2 november organiseert het netwerk Dutch Bible Belt Studies samen met het WI-SGP een studiedag ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Staatkundig Gereformeerde Partij. Het onderwerp is actueel: zijn de bevindelijk gereformeerden een tikkeltje populistisch, zoals Mark Rutte zich eens openlijk afvroeg?

13 november – Guidolezing 'Opnieuw uitgedaagd!'

Op de tweede dinsdagavond van november vindt de jaarlijkse Guidolezing plaats in Kasteel Woerden. Mw. dr. A.A. Kluveland hoopt te spreken over de uitdaging van actuele ideologieën, zoals de genderideologie.

Family first
Naar positieve gezinspolitiek

SAVE THE DATE

Uitnodiging internationale conferentie

Datum: D.V. vrijdag 26 oktober 2018
Tijd: 13.30-21.30 uur
Locatie: Landgoed De Zonneheuvel
(Amersfoortseweg 98 in Doorn)
Gratis parkeergelegenheid en shuttlebusjes
Voertaal: Engels

Sprekers

Birgit Kelle	Pieter Moens
Antoine Renard	Kees van der Staaij
Mariska Orbán	Bert-Jan Ruissen
Gert Jan Kloens	en anderen
Maria de Jong	

Meer informatie: www.sgp.nl/internationaleconferentie

Onze tijd zou zich kenmerken door een ruimhartige tolerantie. Maar is dat wel zo? Volgens critici van de islam staan juist de kernwaarden van de Verlichting en de door haar mogelijk gemaakte religiekritiek op het spel. Een ontmanteling van de democratie wordt gesignaleerd, als gevolg van het populisme. In de jaren zestig beleefden de waarden van vrijheid en tolerantie een doorbraak. Maar vandaag speelt het cultuurmarxisme op. En voelen we de spanning tussen islam en de moderne rechtsstaat. Kortom, tolerantie is geen vanzelfsprekende zaak.

Dr. Klaas van der Zwaag en Jan Mark ten Hove MA, redactieleden

Tolerantie doorgeslagen én onder druk in seculiere samenleving

De jaren zestig. Een cultuurgeschiedenis,
uitgeverij Ambo/
Anthos
Geert Buelens

Amsterdam, 2018; 1024 blz.;
€ 49,99.

De jaren zestig van de vorige eeuw staan bekend als de periode waarin vrijheid en tolerantie de boventoon voerden. Daarvan geeft dit stan-

daardwerk een uitstekend beeld. De jaren zestig stonden in het teken van stijgende welvaart. De snel toenemende welstand zorgde echter niet voor een breed gedragen geloof in de toekomst. Materieel geluk bleek lang niet altijd gemoedsrust op te leveren. 'Sociaal, politiek, religieus en cultureel gezien waren het in grote delen van de wereld jaren van diepgaande conflicten.' Het boek besteedt veel aandacht aan ontwikkelingen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Naast 'peace' roepende hippies, woedden er onafhankelijkheidsoorlogen, burgeroorlogen en vonden er militaire staatsgrepen plaats. De Koude Oor-

log ontstond, de uitzichtloze Vietnamoorlog brak uit en de Cuba-crisis in 1962 zaaide enorme paniek in de wereld. De jaren zestig lieten een ongeremde vrijheid zien. Het doel was zelfbeschikking: 'zelf bepalen hoe je je leven inricht, of en welk werk je verricht, met wie je naar bed gaat, wanneer je zwanger wordt'. De kinderen van de welvaartstaat waren vooral boos en keerden zich tegen het gezag. Zij experimenteerden er op los op het punt van vrijheid en seksualiteit. Waarom werken en niet genieten van het leven de vrijheid? 'De sleutelwoorden voor het gros van de jongeren waren anti-autoritarisme, seks, plezier en algehele vrijblijvendheid.' Het was tijd van de doorbraak van drugs en de pil.

In de jaren zestig en zeventig verdrievoudigde het aantal niet-gelovigen ter wereld, van 6,7 naar 19,2 procent. De jaren zestig en vroege jaren zeventig gelden dus met reden als de minst godsdienstige uit de moderne geschiedenis. Met name bij de culturele elite in het Westen nam het aantal ongelovigen snel toe. Kunstenaars, activisten en intellectuelen beïnvloedden de publieke opinie. Provo's spraken met minachting over arbeiders en burgers als 'klootjesvolk' die meer gehecht waren aan rust en welvaart

dan aan revolutie. Maar niet iedereen stond te juichen toen tradities op de schop gingen en conventies als achterhaald werden weggezet. De jaren zestig zorgden op verschillende terreinen voor enorme maatschappelijke polarisering. Er waren landen die overgingen tot censuur van uitingen in kunst, cultuur en politiek. Er diende zich een conservatieve tegencultuur aan die zich weer sterk maakte voor de traditionele waarden en de oude huwelijksmoraal.

Uiteindelijk is de geest van tolerantie onmiskenbaar doorgedrongen, zelfs dominant geworden en plukken we daar nu de wrange vruchten van. Je beseft des te meer hoe fundamenteel de jaren zestig zijn geweest. Er was sprake van een fundamentele cultuurverandering en een revolutie op diverse terreinen. Maar zo 'gelukkig' was deze periode ook niet. Dat tolerantie ook verliezers oplevert in de geestelijke zin van het woord, daarvan legt dit boek indrukwekkend getuigenis af. Het verwerpen van gezag en traditie heeft het kind met het badwater weggegooid. Religie is ingewisseld voor eenzaamheid, nihilisme en bandeloze vrijheid. Een onthullend boek dat de wortels van het huidige levensgevoel scherp beschrijft.

Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig
James Kennedy

uitgeverij Boom, Amsterdam,
2016; 351 blz.; € 24,90.

Deze studie is een enigszins aangepaste versie van proefschrift van James Kennedy over het gelijknamige onderwerp. De stelling van de schrij-

ver is dat de jaren zestig niet alleen een tijdperk was waarin studenten en radicalen demonstreerden voor meer vrijheid, maar ook een tijd waarin de elites gingen twijfelen aan de houdbaarheid of wenselijkheid van de oude wegen en besloten om de nodige vernieuwingen door te voeren. Dat was vooral pragmatisch gemotiveerd, zonder een principiële discussie over de vraag of argumenten wenselijk waren. Kennedy vraagt zich af of de meegaandheid van de elites niet alleen een teken van wijs pragmatisme was, maar ook van ideologisch bankroet. In de jaren

negentig was het linkse ideologische elan van de jaren zestig verschrompeld. 'De elites en hun instanties bleven goeddeels overeind, maar door gebrek aan innerlijke bezieling waren ze kwetsbaar geworden.' Het verbaast Kennedy dat elites een onthutsende zelfgenoegzaamheid lieten zien zonder ook maar enige aansluiting te hebben met wat in de samenleving leeft. Het ontbreken van een visie op de toekomst is funest voor de samenleving.

Kennedy constateert dat in heel het Westen oudere generaties steun gaven aan de idealen van de opstandige jeugd. De generatiekloof was vooral in Nederland kleiner dan elders, deels vanwege de bereidheid van de oude generatie om aan de jongere generatie de ruimte te geven die zij verlangde. Eind jaren zestig had Amsterdam de reputatie een van de belangrijkste centra van de seksuele revolutie in Europa te zijn. Dat de stad een bron van zedeloosheid werd, was volgens Kennedy te wijten aan het bereidheid van lokale en nationale politici om toe te staan wat slechts enkele jaren daarvoor volstrekt zou zijn afgewezen. Waarden als vrijheid, openheid, tolerantie, vrije seksuele ethiek enzovoorts, werden wel door de tegencultuur benadrukt maar waren variaties op waarden die al weerklank gevonden hadden binnen de dominante cultuur. Nederland kende al lang een traditie van verlicht regentendom. Het is niet moeilijk

om een doorgaande lijn van de legendarische tolerantie van de regenten in de Nederlandse republiek tot aan de tegemoetkomendheid van burgemeester Samkalden te trekken. Zowel toen als nu gold: in een pluralistische en snel veranderende samenleving was het laten vieren van de teugels de beste optie. Het tijdig doen van concessies kon chaos, revolutie en onenigheid voorkomen. Er werd een grote mate van vrijheid toegestaan opdat de orde kon worden gehandhaafd. In de periode van 1968 tot 1975 vond er een stormachtige verruiming plaats ten aanzien van pornografie, abortus, drugs en euthanasie, zo laat Kennedy overtuigend zien. De Nederlandse samenleving ontwikkelde zich tot een van de meest tolerante samenlevingen in de wereld. Uiteindelijk werd die roes van vrijheid in een nieuwe zakelijkheid geblust waarin de elites zich nu wijdden aan bestuurskundige kleinigheden en technische details, en ideologische verschillen tussen de partijen vervaagden.

Een boek dat mijns inziens de verantwoordelijkheid van de bestuurders onderstreept. Niets is zo funest als leidslieden nauwelijks tegenwicht bieden aan de wensen van meer vrijheid van het volk. Dat een nieuwe tijd vernieuwingen eist, ook ten aanzien van de uitoefening van het gezag, staat buiten kijf. Maar dat is wat anders dan een kritiekloze omhelzing van wat er in de samenleving gaande is. Dat is helaas in die tijd gebeurd.

**Moord op Spinoza.
De opstand tegen de
verlichting en
moderniteit**

David Pinto en Paul Cliteur
(red.)

uitgeverij Aspekt, Soesterberg,
2018; 257 blz.; € 17,95

Religie heeft een negatieve invloed op vrijheid en democratie, zo is de kern van deze bundel samen te vatten. Met de titel *Moord op Spinoza* bedoelen de auteurs dat het modernistische wereldbeeld dat de Nederlandse filosoof Spinoza introduceerde onder druk staat vanwege allerlei islamitische opvattingen van theocratie. De Verlichting is de filosofie achter de moderniteit, zo

benadrukken de auteurs. Sid Lukkassen zegt het kras: het mechanisch-causale wereldbeeld van Spinoza heeft zijn wetenschappelijke superioriteit bewezen. Daarmee is een religie op basis van wonderen en persoonlijke God uitgesloten. De islam staat voor waarden van premoderniteit, intolerantie en haat jegens andersdenkenden. De vijanden van de vrijheid zijn niet alleen de jihadisten en terroristen maar ook de postmodernisten en multiculturalisten. De fout van linkse denkers is dat zij vanuit de westerse notie van gelijkwaardigheid denken maar niet beseffen dat dit laatste in de islam onmogelijk is. Paul Cliteur herhaalt wat hij in vele andere publicaties heeft uiteengezet: Religie is een macht die historisch gezien voor problemen heeft gezorgd. 'Religie was, en is nog steeds, moeilijk in te passen in de politieke realiteit van vandaag.' Het secularisme is volgens hem het enige model dat ten aanzien van de verhouding van kerk en staat werkelijk verdedigbaar is. In grote delen van de wereld is het verzet tegen *laïcité*, het Franse beginsel van een vergaande scheiding van kerk en staat, gigantisch. 'Spinoza is nog niet dood, maar moordpogingen zijn aan de orde van de dag in het constitutionele denken.' Cliteur vreest dat over vijftig jaar de emancipatiestrijd van de jaren zestig van de twintigste eeuw voor een aanzienlijk deel zal zijn teruggedraaid. Het salaf-jihadisme is vandaag de grootste voedingsbodem voor gruwelijk geweld en genocide. Mat Herben verdedigt tegenover het multiculturalisme de grote culturele bronnen van moderniteit zoals jodendom, christendom, humanisme en verlichting. Hij keert zich tegen het 'scheldwoord' populisme. Hij constateert een kloof tussen een arrogante hoofdstedelijke elite en de provincie. Mensen worden beschuldigd van *islamofobie* als zij wijzen op het inherent gewelddadige karakter van de islam. Religiekritiek, lang een pilaar van het progres-

sieve denken, aldus Coen de Jong, 'is afgezaakt tot ritueel schelden op algemeen geaccepteerde doelwitten als de SGP'. De radicale verlichting ligt volgens hem onder vuur. 'Links heeft veel van zijn principes verkocht op de islamitische markt, rechts breekt sociale en burgerrechten af zonder de oorzaken van het terrorisme aan te pakken.' Tolerantie is echter niet hetzelfde als alles kritiekloos accepteren, zoals oproepen tot geweld, vrouwen- en kindermishandeling, terrorisme. 'Alleen in theocratieën als Iran en Saoedi-Arabië mag je moorden voor God.'

Dirk van der Blom wijdt een bijdrage aan Theo van Gogh, 'martelaar van het vrije woord'. Floris van den Berg stelt dat op universiteiten het postmodernisme welig tiert, wat zich uit in een doorgeslagen negatieve houding tegenover de westerse traditie en de Verlichting. Ethiek is 'subjectieve' opinie, mensenrechten zijn 'westers', er bestaat geen universele ethiek en met de islam op zich is er niks mis. 'Postmodernisme ondergraaft de grondslagen van de moderniteit, objectieve wetenschap, liberalisme en humanisme.' Perry Pierik constateert ook een tegenbeweging die zich kritisch opstelt tegenover de excessieve migratie en de islamisering van de westerse cultuur. Toch zal de druk op de wereld van Spinoza de komende decennia een belangrijke twistappel worden. Onder meer de links-liberale mantel der liefde en een onrealistische EU-politiek met open grenzen verhinderen een *Realpolitik* ten aanzien van de islam.

Moord op Spinoza is een boek dat de islamisering scherp beschrijft, maar de idealen van de Verlichting te kritiekloos omarmt. Juist de knechtende aspecten van de Verlichting komen de laatste tijd in diverse publicaties aan de orde. Ook de Verlichting heeft niet de vrijheid en vrede gebracht die zij beloofde. Dat laat onverlet dat de islam een blijvende bedreiging vormt voor de moderne rechtsstaat.

Cultuurmarxisme. Er waart een spook door het Westen

Paul Cliteur, Jesper Jansen en Perry Pierik (red.)

uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2018; 306 blz.; € 18,95.

Een vergelijkbaar boek als het bovenstaande. Met cultuurmarxisme bedoelen de auteurs een manier van denken dat sociale en politieke verandering nastreeft. Het begrip cultuurmarxisme gaat volgens Paul Cliteur terug op de Italiaanse marxist Antonio Gramsci (1891-1937) die het hanteerde ter aanbeveling van een nieuwe vorm van sociale revolutie. Het zou een vorm van revolutie moeten zijn die gebaseerd is op cultuur, niet op klasse. Gramsci constateerde dat het marxisme er niet in was geslaagd de revolutie te realiseren die het had voorspeld. Het proletariaat was onvoldoende bevrijd van oude conservatieve ideeën, zoals loyaliteit aan je land, gezinswaarden en religie. Die moesten dus eerst vernietigd worden voordat de proletarische samenleving een kans zou krijgen. Kortom, marxisme zou zich meer op de cultuur moeten richten.

Welnu, volgens Cliteur zien we dat de afgelopen honderd jaar. Cultuurmarxisme heeft volgens hem een negatieve invloed op wat hij noemt: weerbare democratie. Een linkse, progressieve elite, *The New Left*, ondermijnt het instituut van de democratie, zoals destijds in het communisme. Het is de tactiek van het Trojaanse paard. 'Cultuurmarxisme is ideologische oorlogsvoering tegen de democratische instituties door deze van binnenuit te monopoliseren.' Cultuurmarxisten streven naar culturele hegemonie binnen centrale instellingen, zoals de omroe-

pen, de universiteiten en de media. Zij stimuleren een soort antiwesters, antidemocratisch denken, gekenmerkt door onder meer de criminalisering van islamofobie, dat wil zeggen het criminaliseren van de kritische analyse en islamisme. Cultuurmarxisme verbindt zich met postmodernisme dat stelt dat de democratie niet beter is dan welk ander systeem. Alle waarden zijn tenslotte relatief.

De auteurs voeren in dit boek een pleidooi voor de waarden van Verlichting en tolerantie. Terecht leggen zij een verband tussen islam en geweldadigheid, al is het vraag of die niet te absoluut wordt gelegd zodat ook de islam het voorwerp wordt van vijanddenken. Dat er onder tusschen heel wat mis is onder het mom van multiculturalisme of cultuurrelativisme, laat dit boek duidelijk zien. Ook wordt terecht de vinger gelegd bij de kosmopolitische en bureaucratische Europese elites, zetelend in hun hoge torengedebouwen, die vervreemd zijn van de gewone burger. Dreigend schrijft Sid Lukkassen: 'Maar waar het volk in het nauw wordt gedreven wordt, zullen de torens van Babel vroeg of laat in vlamme brandstapels veranderen.'

Cultuurmarxisten en neomarxisten (van de Frankfurter Schule) zijn uit op ontmanteling van de traditionele instituties en de ontworteling van vitale kiemen van gezinsbanden, morele normen en cultuurgoed. 'De Westerse marxisten gingen over tot de ontwortelde levenshouding: het hedonisme van massaconsumptie en de seksuele 'bevrijding'', zegt Lukkassen terecht. Het komt er volgens hem op aan om een nieuwe elite op te leiden die de traditionele waarden van Europa weer uitdraagt.

De vraag is wel of deze gevuld zijn door noties die geïnspireerd zijn door het christendom of alleen door westerse conservatieve tradities en democratische verworvenheden, hoe heilzaam die ook zijn.

Voor vrijheid dus tegen islamisering

Sam van Rooy

uitgeverij Doorbraak, Deurne (België) 2018; 271 blz.; € 22,95.

Wie vrijheid en tolerantie zegt, moet niet bij de islam zijn. We kwamen dat in het bovenstaande regelmatig tegen. Dat is ook de kern van dit boek van Sam van Rooy. Een onthutsend maar ook soms monotoon klinkend boek dat in een mantra laat zien hoe intolerant en slecht de islam is. Men is doodsbang voor islamofobie. Paul Cliteur zegt in zijn voorwoord dat het boek is geschreven uit grote bezorgdheid, frustratie en soms gevoel van wanhoop. 'Onze vrij, vrolijke en welvarende samenleving lijkt ten dode opgegeven – op sommige vlakken ligt ze al op *intensive care*.' Gesluierde moslima's maken volgens Van Rooy duidelijk dat ze een hekel hebben aan de

vrije samenleving en westerse beschaving. We lijden volgens hem aan *oikofobie*: haat tegen het Westen, afkeer van de eigen cultuur, de eigen waarden en normen. De migratiestromen hebben geleid tot aantasting van individuele vrijheden, zoals de godsdienstvrijheid. De islam wordt met een fluwelen handschoen aangepakt. Islam betekent echter onderwerping. De islam is een allesomvattend, totalitair systeem. 'Vrijheid voor de islam resulteert steevast in islamisering tot een onvrije islamitische samenleving.' Islam houdt modernisering en verandering tegen. De democratie wordt verworpen omdat het ingaat tegen de sharia, de wet van God. Er bestaan wel verlichte of liberale moslims, maar niet een verlichte of liberale islam. Een boek dat je scherp houdt, maar waar ik mij afvraag of het niet een te zwart beeld van de werkelijkheid tekent. De tradities van rechten en vrijheden zijn mijns inziens nog hecht genoeg om ook de islamisering op te vangen. Wel is het zaak dat bestuurders en overheden alert zijn op de gevaren van de politieke islam. Op dat punt kan nog het nodige verbeterd worden.

De ontmanteling van de democratie. Hoe de kunst van het samenleven verstoord raakt – en wat eraan te doen

Marcel Ten Hooven

uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 2018; 255 blz.; € 19,99.

De bekende journalist Ten Hooven die verschillende lezenswaardige boeken schreef over politiek en samenleving, beschrijft in dit werk de neergang van de democratie in de vrije westerse

samenleving als gevolg van autocratische en dictatoriale krachten die de rechtsstatelijke structuren aantasten. Westerse democratieën zijn volgens hem sinds twintig, dertig jaar instabiel geworden. Antisysteempartijen braken in het bestel in, meestal in de gedaante van het anti-Europese, nationalistische populisme. 'Meer dan ooit sinds de oorlog staat het westerse liberale waardenstelsel met zijn normen voor democratie, rechtsorde en menselijke waardigheid onder druk.'

Ten Hooven noemt het populisme een pathologische afwijking van de democratie. Democratie ziet hij vooral als de georganiseerde kunst van

het samenleven, gekenmerkt door verantwoordelijkheidszin, vrijheid en beschaving. Een democratie kan ook niet zonder die 'altijd pijnlijke' deugd van tolerantie: je moet ruimte laten voor andersdenkenden, zelfs als je hen verafschuwt. Verbieden is een teken van zwakte. De volkssovereiniteit neemt pas een democratische vorm aan als zij is gekoppeld aan rechten en vrijheden die minderheden beschermen, niet als zij gekoppeld is aan de vorming van een meerderheid. Polarisatie kan ook een bron van vitaliteit en vernieuwing zijn, als zij maar niet leidt tot vijanddenken.

Ten Hooven stelt dat rechtspopulisten zoals Wilders vrijheid zien als een voorrecht van gelijkgezinden. Zij hebben weinig geduld met denkbeelden die afwijken van de eigen zienswijze. Populisme is rebellie tegen de vooruitgang, een bakkige reactie op de modernisering en toont een politiek van ressentiment. Een populist is reactionair, niet conservatief. Een conservatief kijkt naar het verleden als een bron van kennis, een schatkist vol ervaring om uit te putten, niet als een paradijs om naar terug te keren. Een conservatief droomt niet zoals een reactionair van een geïdealiseerd, mythisch verleden en wil niet radicaal breken met het heden, maar staat voor een geleidelijke, organische verandering.

De schrijver verfoeit het neoliberalisme dat een funeste invloed heeft op de gelijkheid en solidariteit in de samenleving. Het is alleen eendimensionaal en armoedig gericht op het economisch nut. Essentieel in de liberale visie is voor Ten Hooven de erkenning van de menselijke beperkingen en verschillen. Rechtsstaat en democratie zijn onmisbare instituties in een maatschappij die waarde hecht aan orde, met behoud van

vrijheid. Fortuyn en Wilders interpreteren het non-discriminatiebeginsel als dwangmatig gelijkheidsdenken. Dat is heel wat anders dan gelijkberechtiging. Met de afschaffing van dat laatste (ten koste van moslims) schopt de PVV het fundament onder de rechtsstaat vandaan, en is zij geheel gericht op macht. Gert-Jan Segers verdedigde terecht de vrijheid van onderwijs voor moslims principieel: het beginsel dat grondrechten voor iedereen een gelijke werking hebben, telt voor hem zwaarder dan zijn weerstand tegen een geloof dat het zijne niet is. Kortom: 'Het populisme en het neoliberalisme zijn de politieke krachten die het naoorlogse waardensysteem van democratie, rechtsstaat en mensenrechten uit zijn voegen trekken.'

De schrijver bepleit eerlijke verdeling van welvaart. De ongelijkheid groeit volgens hem, de bestaansrisico's van mensen in de middenklasse nemen toe. Democratie is nodig omdat je dezelfde maatschappelijke ruimte deelt en daarom zelden volledig je zin zult krijgen. Democratie is een vorm van beschaving, een geformaliseerde manier om fatsoenlijk, redelijk met elkaar om te gaan. Gematigdheid is een politieke deugd, evenals prudentie: de bekwaamheid om zichzelf te beheersen met de hulp van de redelijkheid. Het compromis is de praktische politieke vorm van gematigdheid. Een boek dat de kracht van de democratie laat zien en terecht de ondermijnende invloeden van het populisme aan de kaak stelt. Alleen is het de vraag of je nu zo sterk kunt spreken van de ontmanteling van de democratie als zijnde een noodzakelijke ontwikkeling. Daarvoor is de huidige democratie mijns inziens toch net te weerbaar.

KvdZ

Vrienden tegen wil en dank

Wilma Borgman en Max van Weezel

Uitgeverij Balans, 2018; 240 blz.; ISBN 97894 6003 8105; prijs € 17,50

Alle ministers en de meeste staatssecretarissen zijn door het duo Wilma Borgman en Max van Weezel gevraagd om terug te kijken op het kabinet Rutte-II. In *Vrienden tegen wil en dank* doen de politiek redacteurs verslag van de gesprekken met bewindslieden. Verschillende onderwerpen passeren de revue: de samenwerking tussen PvdA en VVD, de onderlinge verhoudingen tussen de bewindslieden, de samenwerking met de 'constructieve oppositiepartijen', de zoektocht naar 'de schoonheid van het compromis' en het sluiten van talloze akkoorden met oppositiepartijen en maatschappelijke partners. De opzet van het boek is enerzijds prettig: de bewindslieden vertellen over hun ambt, de druk die dat met zich meebrengt - ook op persoonlijk vlak - en memoreren hoe de kaarten onderling geschud werden. De lezer waant zich soms aan de tafel van de ministerraad. Deze manier van verslaglegging heeft anderzijds iets vluchtigs: ruimte voor beschouwing is er amper. En de bewindslieden zijn wel heel aardig voor elkaar en de collega's van de andere partijen. Er wordt vaak gerept in termen van vriendschap, dito verhoudingen, goed opschieten met... Ter-

wijl vriendschap in Den Haag een zeer schaars artikel is. Misschien op de kameraadschap van Rutte en Samsom na. Zeker leuk zijn de weetjes. Verschillende bewindslieden roemen de rol van Blok, het oliemannetje tussen de coalitiepartijen. En Ploumen lijkt met afstand de meeste populaire minister. Niet geliefd is de vrijdagse ministerraad, die nogal eens voor chagrijn zorgt. Want verschillende besluiten lijken op de maandagen al voorgedraaid door Rutte, Samsom, Zijlstra en Asscher. In dit boek komen ook de constructieve gedoogpartners aan het woord, tenminste Pechtold, Slob en zijn opvolger Segers. Met Van der Staaij zijn geen gesprekken gevoerd. Dat lijkt me een verkeerde keuze, omdat de gedoogpositie voor de SGP destijds een nieuwe ontwikkeling was. Juist het perspectief van de staatkundig-gereformeerden zou voor interessante invalshoeken kunnen zorgen.

Hoogtepunten van dit boek zijn de beschouwen-de stukken. De inleiding, die de samenwerking tussen VVD en PvdA inkadert vanuit de bijzondere verkiezingsuitslag in 2012. En de conclusie, waarin een beschouwing is opgenomen over het kabinet Rutte-II, inclusief twaalf lessen die te trekken zijn uit deze regeringsperiode. *Vrienden tegen wil en dank* is een heerlijk tussendoortje voor de politiek geïnteresseerde lezer. Deze is in twee avonden weer helemaal geïnformeerd over de recente Haagse ontwikkelingen. Wie op zoek wil naar een diepte-boring kan volstaan met het lezen van de inleiding en conclusie of wachten op een wetenschappelijke(r) studie.

JMtH

Tussen participatie en emancipatie

Op het moment van schrijven is mijn laatste dag van mijn dienstverband bij het wetenschappelijk instituut voor de SGP aangebroken. Mijn toekomstperspectief is heel concreet. Een nieuwe baan in het midden van het land en de verhuizing die daarop zal volgen zet mij op steeds meer afstand van de Haagse kaasstolp. Aan een evaluatie waag ik mij niet. Het enige wat ik als vrouw deed en blijf doen, is participeren en een inhoudelijke bijdrage leveren. Maar participatie is nog geen emancipatie.

Het is onmogelijk om een tijdschrift van de SGP te wijden aan gelijkheid en discriminatie zonder de blik naar binnen te richten en het onovertroffen bediscussieerde vrouwenstandpunt aan te snijden. De juridische werkelijkheid mag dan geen struikelblok meer zijn, maar de laatste gemeenteraadsverkiezingen toonden aan dat de interne cultuurwerkelijkheid een andere is. De discussie over de al dan geen felicitatie van de Amsterdamse lijsttrekker was slechts een symptoom hiervan. Formele gelijkheid betekent nog geen cultuur van gelijke behandeling. Die kun je niet afdwingen en precies dát hebben de Clara's nooit begrepen. Een cultuuromslag gebeurt langzaam, maar wel zeker. Dat biedt perspectief.

Wat geen perspectief biedt, is de druk tot emancipatie. De SGP zou de SGP niet zijn als de vinger niet wordt gelegd bij de ongelijke belastingdruk op eenverdienersgezinnen. Jaloers wordt naar onze Oosterburen gekeken. Daar wordt in het belastingstelsel tenminste nog uitgegaan van de eenheid van het gezin. Maar wat leerde ik tijdens mijn vakantietripje langs de Duitse Oostzeekust? Dat het zeer lage geboortecijfer juist daarmee te maken heeft. Dat Duitse vrouwen voelen te moeten kiezen tussen òf werk òf gezin en vervolgens voor het eerste kiezen en het laatste uitsluiten. In Nederland is dit in sommige sectoren ook al de cultuur. Dat vrouwen alleen maar voltijds kunnen werken en niet zien hoe dit te combineren valt met een gezin. Van mij mag de SGP dus een stapje verder gaan en ook de Nederlandse cultuur rondom *life-workbalance* ter discussie stellen. Want emancipatie op de arbeidsmarkt verkeert in haar tegendeel als de vrouw niet meer volledig vrouw kan zijn. Ziedaar het thema voor het volgende *Zicht*-nummer.

Mr. Corry-Anne van der Tang-Everse
Wetenschappelijk medewerker WI-SGP

Zicht

- Zicht, 44e jaargang (2018) nr. 3
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift Zicht is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Zicht stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde benutting van actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- A. van Dijk MSc
- Ir. J. Maljaars
- B. Provoost MSc
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- Mw. mr. C.A. van der Tang-Everse
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Adviesraad

- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. E. Abbey-van Doorn MA
- Mw. R.A. Hoogendoorn-Heijboer
- J.M. ten Hove MA
- Dr. ir. H. Kievit
- Drs. J.D. Veldman
- Drs. P.J. Verheij RA

Redactieadres

Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Dr. R. Bisschop
- Mr. drs. J. van den Brink
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (voorzitter)
- Ir. L. de Kragt
- Prof. dr. ir. W. de Vries
- Mw. dr. H. Westerman-Dannenberg
- J.J. Zoeteman RA (penningmeester)

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: Zicht, 2018-1, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet geretourneerd.

Vormgeving en druk

Grafisch centrum De Toren BV
te Nijkerk

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. De prijs van een los nummer is € 7,00 (excl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van Zicht. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j leden € 25,00. Naast het tijdschrift Zicht ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donateurschappen worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.
E-mail: wi@sgp.nl

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. mw. J. van der Elst-de Weerd
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- IBAN: NL04 RABO 0310 5325 82
t.a.v. Guido de Brès-Stichting
te Rotterdam

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP

DUIDELIJK

Van der Spek

Financiële Diensten

Gratis Intake gesprek

**Gratis aankoop-
begeleiding**

**Scherpe rente bij
Nederlandse en
Duitse banken**

Herenweg 42 * Postbus 54 * 2750 AB * Moerkapelle
tel: 079-5931241
e-mail: info@spekadvies.nl * www.spekadvies.nl

‘Groen van Prinsterer doelde met zijn revolutiebegrip op de omkering van alle waarden. Hij zei twee eeuwen geleden al: pas op, als liberalen de meerderheid hebben, is er geen verdraagzaamheid, maar gewetensdwang.’

Mr. dr. J.T. van den Berg

Zie het interview op **pagina 7**

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP